

SLOVENSKA ZEMLJA.

Opis slovenskih pokrajin

v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru.

II. del.

Trst in Istra.

Ljubljana 1896.

Izdala „Matica Slovenska“.

Natisnila J. Blasnikova tiskarna.

Samosvoje mesto

TRST

in mejna grofija Istra.

Prirodoznanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis.

(26 podob in 1 načrt).

Spisal

S. Rutar

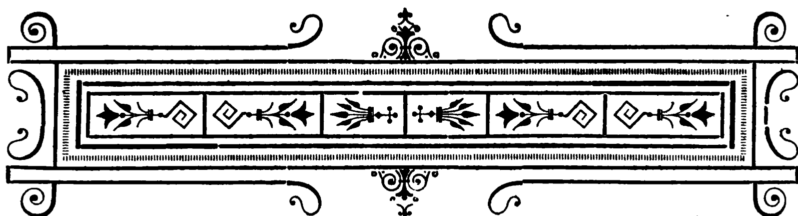
c. kr. gimnazijalni profesor.

Ljubljana 1896.

Izdala „Matica Slovenska“.

Natisnila J. Blasnikova tiskarna.

Zagovor.

Naj se nihče ne začudi, da prištevamo Trst in Istro «slovenski zemlji», čeravno po večini prebivalstva nista slovenski. «Morje adrijansko, bilo nekdaj si slovansko» — te besede iz pesmi, ki ni nič manj krasna, nego slovenska marzeleza istega pesnika, so vdihnile Jenku isto trdno prepričanje o avtohtonstvu Slovanov ob obalah sinje Adrije, katere so navduševale že tudi našega očeta — pesnika, da je ponosno vskliknil:

Od davnega tukaj
Stanuje moj rod; itd.

Ta ideja, ki sta ji dala dva naša odlična pesnika tako oduševljen izraz, ideja, ki je rodila Kollarjevo «Staroitalijo slovansko» ter navdajala našega Trstenjaka in mu vodila pero do zadnjega diha — ta ideja napram strogemu, objektivnemu raziskovanju združenih zgodovinskih in jezikoslovnih ved ni obveljala. Toda to nič ne de! Če tudi nismo neobčutljivi učenjaki, katerim so narodi in njih govorica in bivališča samo zanimivi — objekti za vednostno poučevanje — tudi kot rodoljubi, ki nam srce toplo bije za svojega naroda blaginjo in gorje, se lahko potolažimo. Namesto domišljevane, a neresnične preslavne preteklosti se nam odpre perspektiva, ki ni nič manj častna za naš rod. Iste činjenice, kakor Germane, so tirale tudi naše pradede na obale sinje Adrije: Pritisk sovražnih razrodov in pa tisto neodoljivo hrepenenje po solnčnem jugu, ki

še dandanes z nepremagljivo silo goni sinove mrzle Germanije in mrzlega Albijona v lovorove gaje ob topli Adriji. V zgodovinski dobi, v 6. stoletju so privreli naši pradedje ob Dunavu navzgor v današnja selišča, tačas še istojezični in istoverni z današnjimi Hrvati in Srbi. A niso sedli k polnim loncem, ki so jih jim radovoljno prepustili umikajoči se Latinci ali polatinjenci in dohajajoči Germani, nego v neprestanih krutih bojih s temi sovražnimi razrodi in pa z nič manj sovražno naravo, kateri so morali iztrgati vsako ped zemlje s sekiro in plugom v roci. Po pravici se smejo torej našinci ob vzhodnih obalah Jadranskega morja smatrati za avtohtonce, za samorodce, če tudi si niso bili s starimi Ilirci, niti v tretjo niti v četrto.

Te zgodovinske činjenice pa so za nas potomce še veliko bolj tolažilne nego tista prefantastična in baš zategadelj že smešna ideja velikoilirska. V tem zgodovinskem svitu nam slovanstvo ob Adriji ne budi več otožnih, trpkih občutkov kakor Jenku, češ, da so samo ostanki nekdanje slovanske slave in moči, nego romanstvu je prisodila veda tisto od pesimista Jenka nam namišljeno ulogo; romanstvo se umiče, kakor daleč nese pogled v zgodovinsko davnino, vedno in vedno, sicer počasno, morda prepočasno, včasih celo epizodično zmagujoče, a vendar se trajno umiče pred čilim slovanstvom. Rimljani so prekoračili Alpe in Dunav in po naših krajih je donela latinska govorica. Benečani so dolgo časa gospodarili tudi vzhodnej obali. A vse to je prešlo. Res je ob obali še mnogo ostalin nekdanje rimske, pozneje bizantinske in beneške sile in prosvete in v njih se vtopi in pogoltne še mnogo, mnogo našega življa, prav kakor so se raznarodovali in izgubljali krepki hribovski Samnitje, kadar so se preselili s svojih rovtov v mehkužno Kapuo in druge naselbine grške razkošnosti. A zgodovina nam tudi pove, kakšen je bil konec tistega procesa, in ta konec je za nas tolažilen.

Sprejeli smo v to zbirko tudi Trst in Istro; menimo, da po pravici. — Že zgoraj smo omenili, kar zgodovina in jezikoslovje soglasno potrjujeta, da so Hrvati in Srbi v istem času kakor naši pradedje dospeli v sedanja bivališča ter jih posedli kot celotna edinstvena narodna skupina, ne pa da bi se bili Hrvatje in Srbi kot sovražni vsiljenci zaklinili med nas. Južnoslovanska plemena so se šele pozneje, v sedanjih bivališčih razločila vsaksebi ter se de-

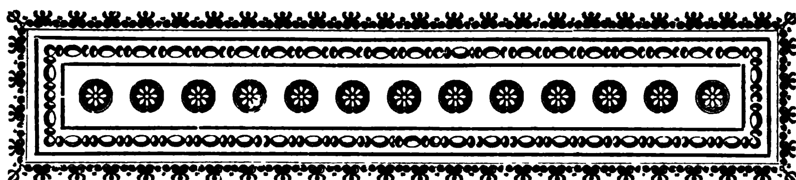
loma odtujila drugo drugemu. A prav v Istri se jasno kaže nekdanje razmerje; v Istri — to je menda najlepši primer slovanske vzajemnesti — še dandanes v idealni složnosti delujeta obe narodnosti. Bodi tudi tale naša knjiga viden izraz in dokaz slovensko-hrvaške vzajemnosti v Istri.

Da sta Kranjska in Primorska že od prirode zvezani, potrja nam najbolj zgodovina. Že cesar Avgust je bil pridružil Kranjsko do Trojan Veneciji in Istri, ali »X.mu predelu Italije« in v srednjem veku je spadalo Notranjsko z Ložem vred pod patrijarhat oglejski. Zlasti trgovinske koristi so vezale Kranjsko z Istro in nasprotno, tako da so notranje dežele dobivale od morske strani sol, olje, vino, lepe lončene posode, steklene nakrasnine itd. Ta trgovinska zveza je bila posebno živahna v prvi polovici srednjega veka,*) a prenehala seveda ne bode nikoli.

Tudi upravno je spadala srednja in vzhodna Istra h Kranjski od l. 1374 naprej in Trst od l. 1382 pa do francoske okupacije. Pod Francozi je bilo vse Primorsko združeno s Kranjsko in čeravno je Avstrija osnovala kronovino Primorsko, vendar so jo prištevali še do l. 1848 kraljevini ilirski. Tudi Reka z okolico je bila Kranjski pridružena od l. 1465 do 1648. Res je, da sta imela Trst in Reka svoje poglavarje (kapitane), ki so bili v političnem obziru neposredno odvisni od notranjeavstrijske vlade v Gradcu, ali vendar je vse prištevalo ti dve mesti z njih okolico h Kranjski, kakor se najbolje spozna iz Valvazorja. Tudi so bili tržaški in reški poglavarji večinoma vzeti izmed kranjskega plemstva.

*) Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste: Mittheilungen des hist. Vereins für Krain, 1890, S. 71 ff

Uvod.

Lega, meje, velikost, slikovitost in značilnost Trsta pa Istre.

Samosvoje mesto Trst z okolico in pa mejna grofija Istra sta dva posebna dela „avstro-ilirskega Primorja“. Razprostirata se ob severovzhodni strani Jadranskega morja med 44° 27′ in 45° 45′ severne širine, ter 13° 40′ in 14° 50′ vzhodne dolžine (po Griniču). Istra je podobna trikotniku, ali še bolje: polnemu grozdu.

Na severni strani obeh dežela leži grofija Goriška, na vzhodu pa vojvodina Kranjska, kraljevina Hrvaška, Reka z okolico. Drugod jih obliva Jadransko morje in sicer tržaško okolico 25 *km* daleč, Istro pa 365 *km* (brez otoške obale). Trst z okolico meri 93·8 km^2 ter šteje 160.000 prebivalcev, Istra pa 4941·51 km^2 s 320.000 prebivalci. Po narodnosti (po uradni štetvi) je v Trstu z okolico 100.000 Italijanov, 30.000 Slovencev, 7100 Nemcev in 400 Srbohrvatov izmed domačinov; drugi so italijanski podložniki. V Istri govori 142.000 ljudi hrvaški, 118.000 italijanski, 45.000 slovenski in 5900 nemški, drugi so tujci.

Tržaška deželna barva je rudeča in bela. Grb je povprek razpolovljen: v zgorenjem rudečem in zlatem polju je črni dvoglavi orel s krono (znak, da so se Tržačani sami podvrgli Avstriji); spodej pa je v srebrnem in rudečem polju črni lilijasti križ (narobe obrnjen), podoben bradljači ali helebardi („helebarda sv. Sergija!) ali pa ostem, s katerimi se čolni odrivajo in k obali

pritezajo. Istrska deželna barva je modro-rudeča. V grbu se vidi v višnjevem polju vrh strme skale na levo korakajoča koza z rudečimi rogovi.

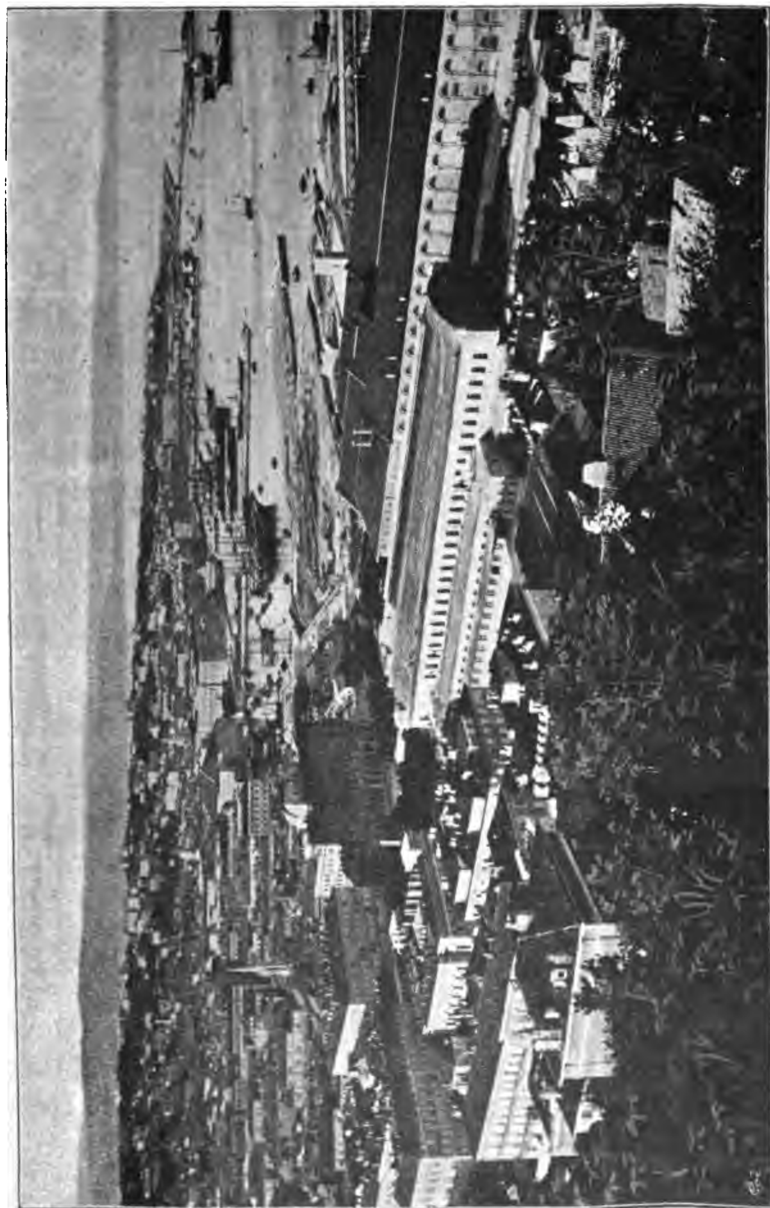
Napoleon I. je bil osnoval l. 1809 ilirsko kraljevino. Tudi po odhodu Francozov oklicali so 3. avgusta 1816 „ilirsko kraljestvo“ (Primorsko, Koroško, Kranjsko in kos Hrvaškega); od tod ima še sedaj naš cesar naslov „kralj ilirski“ in ta naslov se čita tudi na naših kronah. S cesarskim sklepom dne 10. oktobra 1849 pa so razdelili avstroilirsko Primorje na sedanje tri dežele, ki pa imajo le jednega c. kr. namestnika v Trstu. Ilirija ima v grbu na rudečem polju zlato galejo (ladjo na vesla) z državnim jabolkom, križem in vihrajočo zastavo na prednjem koncu ladje.*)

Kot primorski deželi, ki ležita ob najnotranjejšem zalivu Jadranskega morja najbližej srednji Evropi, sta Trst in Istra zelo važni v trgovinskem in političnem obziru. Tudi njih navpična izobrazba, njih prav mnogovrstno površje, podnebje, narodno, živalsko in rastlinsko življenje stavlja ju med najzanimivejše dežele naše monarhije. Velike izpremembe in celo nasprotnosti nahajamo zlasti v Istri. Čeravno kažeta obe deželi tu pa tam žalostno lice, vendar imata tudi dosti slikovitih krajev in nenavadnih pogledov, s kakoršnimi se ne more ponašati nobena druga avstrijska pokrajina.

Najkrasnejši razgled čez Trst in njegovo okolico se uživa z Openskega hriba (397 *m*), čez mesto in spodnjo okolico pa tudi od obeliska (346 *m*), katerega so Tržačani postavili l. 1844 cesarju Ferdinandu I., ko je bila nova cesta prometu izročena in je cesar mesto obiskal. Od tod se nam odpre najenkrat morje, obsežno mesto in njegova slikovita okolica. Na morju zagledaš prihajajoče in odhajajoče parnike, ob obali pa vse polno privezanih ladij, čijih jarbola napravljajo skoro cel gozd.

Kraška planota spušča se strmo k morju, le nekaj peščenčevih gričev je bolj zaokroženih in vsled svojega rastlinstva popolnoma različnih od Krasa. Svoje zadnje odrastke pošiljajo ti griči prav do morja in na takem holmcu stoji kaj slikovito večji del mesta Trsta. Posebno strmo se spušča obronek proti vasici

*) P. Kozler, Kratek slovenski zemljepis (Dunaj 1845), naslovna podoba.

Prot. cerkev. Nova luka in skladišče. Svetilnik.

Pogled na Trst od severa.

Piščanci nad Rojanom. Ta dva kraja se nahajata v ozkem debru med dvema peščenčevima hrbtoma, ki nosita stopicaste vinograde. Med njimi se blišče gosto posejane bele hišice in „kampanje“, t. j. letovišča premožnih Tržačanov. Kjer se dolinica malo razširi, stoji prijazni Rojan s svojim ponosnim zvonikom in obširno vojašnico. Za njima pa se vzdigajo mogočna skladišča nove luke. Od openskega obeliska se razgleda vsa obala tjedoli do piranskega rta, na nasprotno stran pa do gradskih lagun in ob jasnem nebu se blišče za njimi celo beneški in kadorski snežniki.

Še krasnejši pa je razgled o solnčnem zapadu, ali pa po noči z morske strani. Že čez dan ugledaš z morja, kako amfiteatralno se vzdiga vsa tržaška okolica, ter opaziš z malimi izjemami vsa sela dolenje in srednje okolice. Jasno vidiš pred seboj tudi vso železniško progo z njenimi vijadukti in njenim predorom. Med Prosekom in Opčinami opaziš ravno nad veliko cesto do 100 *m* navpične skale, skoz katere so bili začeli v začetku našega stoletja krajšo cesto proti Trstu krčiti. Po noči pa vidiš brezštevila luči in lučic (seveda tudi električnih), med katerimi se ostro razločujejo zeleni in rudeči plameni na lučnem svetilniku in drugih krajih, kjer so signali postavljeni za mornarje. Iz geometričnih oblik teh luči lahko spoznaš obrise obale in pomolov. potem glavnih ulic in trgov. V tem obziru se da Trst primerjati celo imenitnejšim obmorskim mestom; poleg Spleta ima Trst vsakakor najimenitnejšo lego na avstrijski obali.

Manj ugoden pogled na Trst uživa tisti, ki se po železnici vanj pripelje. Morje zagleda popotnik sicer že koj, ko zapusti devinsko razkrižje, skozi neke skalne odprtine, katere so menda nalašč za tujce naredili, ko so železnico delali. Do razgleda čez mesto pa pride še le počasi, zlasti pri železniških ovinkih. Železnica prestopi mejo tržaške okolice ravno nad vodovodom Brojanica, poitalijančeno „Aurisina“, (glej: Goriško, str. 6), kjer velik parostroj vzdiga vodo kraških studencev in jo goni ob železniškem tiru v Trst. Kmalu potem se pripeljemo do postaje Grljan (Grignano), kjer ugledamo bajni grad nesrečnega mejikanskega cesarja Maksimiljana, Miramar („glej v morje“). Njegova spalna in delalna soba (z električnimi zvonili) ohranjeni sta še tako, kakršni sta bili ob času bivanja visokega pokojnika.

Poleg teh so pripravljene prostorije za N. V. našo cesarico, ker ona tam včasih biva. Najlepša soba je prestolna, kjer je cesar Maks sprejel mejikansko deputacijo, ko mu je ponudila prestol. Nasadi okoli grada so čarobni, poti labirintu podobno zaviti. Drevje je sestavljeno iz vedno zelenih listovcev, pa tudi borovcev. V Grljanu (nekdaj minoritski samostan) je sedaj morska kopel in letovišče za ptujce.

Obronek pod Kontoveljem se imenuje Čedaz, potem zagledamo kmalu zelo dolgo in raztreseno vas Barkovlje (Sv. Jernej), kjer živi mnogo ribičev in se narodna zavest prav krepko razvija. Proti koncu vasi je stala nekdaj imenitna rimska vila, čije krasni mozajiki se vidijo v starinskem muzeju tržaškem. Sedaj je v Barkovljah imenitno morsko kopališče s premnogimi letovišči. Barkovljsko dolinico zapira počezni hrbet (pod njim predor) s trdnjavico Kresič. Onkraj te na strmem obronku stoji razstresena vas Greta. Koncem te se odpre rojanska dolinica s potokom Martežin, katerega izliv pa je pokrit, ravno tako tudi malo poznej izlivajočega se Ključa (starobrežkega potoka). Nad prvim so napravljena skladišča nove luke, nad drugim pa sedanji kolodvor (poprejšnji „novi lazaret"). Temu kraju, ki spada pod občino Škorkola, pravijo Muželja (Musiella) po nekdanjem otočiču, ki je stal blizu obale nasproti starim solarnam.

Vsa sedanja obala (tričetrt ure dolga) od novega lazareta pa do starega (pri svetilniku) je bila nekdaj z morjem pokrita in pridobili so jo s tem, da so odkopali sosednje griče ter njih tvarino v morje zvozili. Nova obala je zelo široka, z rezanim kamenjem pokrita in obrobljena, takisto tudi vsi pomoli. Blizu „svobodne luke" so štirje zelo široki pomoli (I—IV). Med zadnjim pa med pomolom „Sv. Karol" se zajeda v mesto Veliki kanal, ob katerem stoji krasna pravoslavna cerkev sv. Špiridjona. Zadnji del obale proti svetilniku se imenuje Grumula (gromblja?), kjer je bilo nekdaj tržaško pokopališče. Tam so tudi bajé našli l. 1662 ostanke sv. mučenika Justa, tržaškega zavetnika.

Tržaško luko zapira na jugozahodu dolg nasip, ki sega od starega lazareta do neke skale, kjer se vzdiga visok svetilnik (33·5 *m*) z bliskajočo lučjo od 30—30 sekund. Tam je bila stara luka in na mestu svetilnika pa trdnjavica Čuk (Zucco), sezidana

na skalnatem otoku l. 1742*) proti Špancem. Od starega lazareta se vleče krasno šetališče sv. Andreja z nasadi do državne postaje, (tu je bila razstava l. 1882). Vsa ta obala spada pod občino Čarbola (gorenja in dolenja). Onkraj postaje je „tehnični zavod“, potem velikanska Lojdova ladjetvornica (arsenal) in „škver sv. Marka“.

S Čarbolo meji prihodnja občina Ščedna ali Skedenj (Servola) s samostalno župnijo in škofovim letoviščem. Ime prihaja od starejše besede „ščedna“, ki pomeni gozdič, latinski „silvula“, kakor nam je znano iz furlanskih listin.

Skrajni rt ščedenski je Krknel, tudi Gardin imenovan. Jugovzhodno od Ščedne je potok Šturek (izpod sv. Ane) in onstran njega hrbet Sabotnjak, na katerem stojita dve kapelici (že nad 60 let zapuščeni), sv. Save in sv. Pentelije (Pantaleone). Sezidali so jih baje dalmatinski mornarji. V prvi se vidi podoba, kako kleči „kalugjer“ (samostanec) med sv. Jurjem in sv. Martinom, ki sta na konjih. Leta 1271 je izročil tržaški kanonik Zoilet Nemanji in Stanki iz Ricmanj stanovanje pri cerkvici sv. Save do njih smrti, proti primerni desetini. **) Koncem Sabotnjaka je rt Maričevec, katerega so pa nekdaj „Kamarica“ (Chiamarza) imenovali.

Ob izlivu Resandre (Lesandre) ali Kačjejedine zapusti tržaška meja obalo in se obrne malo časa proti vzhodu mimo Žavelj, potem pa proti severovzhodu. V Žavljah je močvirnat, zelo nezdrav svet. Tu so bile nekdaj tržaške solarne, ki so pa že davno opuščene. Iz nižine se vleče tržaško-isterska meja po Bardinovem brdu („Brdinišče“), Ragonovem in Šaverjevem hribu (med potokoma Kvart in Jaščevec) do gradišča pri Ključu in do Breškega vrha. Potem pa se ovije okoli vasi Bazovica, Lipica in Gropada, držeč se gričev: Gročarica, Maček ali Kokoš (nekdaj se je imenoval tudi „Tolsti hrib“), Dolgi žleb, Japlenica („vapnenica“) in Zavodi. Nad Lipico se zavije proti zahodu in severozahodu čez Čičrt (Kičrt) in Plase v dol Labodnice, kjer se nahaja imenitna „tre-

*) J. Wallner, Krain und Küstenland zu Beginn des öst. Erbfolgekrieges (Mitth. des Musealvereines f. Krain, 1892, str. 29 in nasl.).

**) M. Sila, Trst in okolica, str. 11.

banska jama". *) Pod Momnim vrhom (Griža, 372 *m*) prekorači železnico, a se kmalo pri Briščikih povrne na njeno južno stran ter drži dalje ob glavni cesti do Nabrežine.

Trebenska jama se nahaja 1·5 *km* severovzhodno od vasi, 335 *m* nad morsko gladino. Skoz trinajst navpičnih preduhov se pride 315 *m* nižje v zelo prostorno votlino, ki leži le 20 *m* nad morsko gladino. V to votlino priteka skoz nizek obok voda, ki napravlja malo jezerice, a se zopet izgublja pod obokom, ki seza celo v vodo. Da bi ta voda prihajala iz škocjanske Reke, je skoro neverjetno. Padriška jama blizu Gropade se spušča v stopicah in ima mnogo prepadov, tako, da je zelo težko po njej spuščati se. Na dnu, 273 *m* pod površjem, je voda in po votlini ni mogoče dalje. Letos so našli blizu Proseka nov preduh, kateri so krstili „Martelova jama". Globok je 190 *m*, sega torej do 50 *m* nad morsko gladino, in na njegovem dnu se sledi tekoča reka.

Tržaški Kras je popolnoma podoben goriškemu in o njem nam ni treba torej nič več pisati. Drugačen pa je peščenčev svet med kraškim robom in morjem. Po tem obronku se razprostira takoimenovana „srednja okolica" s kraji: Katinara, Lonjera ali Longar, Vrdela (Sv. Ivan), Sv. Mandalena (zgorenja in spodnja), pa Rocol in Kjadin. Višje gori pod Opčinami stojita Kokonelj in Trstenik. Pri Vrdeli je „gorenji hrib" in Temenjak, kjer izvira voda za tržaško mesto. Že Rimljani so bili napravili od tam vodovod, a Marija Terezija ga je dala popraviti in v mesto napeljati po ulici „Acquedotto". Na južni strani Vrdele je krasen gozd Farned („bošket", boscho Ferdinandeo). Kadinski „dolenji hrib" je z lepim borovjem nasajen (Biasoletto). Vzhodno od trdnjavice sv. Vida sta griča Kuk in Pončana (pri sv. Jakobu). Med Sv. Mandaleno in Katinaro pa se vzdiga Bombelj (M. Bello, 269 *m*). Pokopališče sv. Ane se da primerjati gorenjeitalijanskim „kamposantim".

Obronek na severni in vzhodni strani žaveljske doline se imenuje Breg (vasi: Log, Ricmanje, Boršt, Zabrežec, Boljunec, Kroglje in Dolina) in spada že pod Istro. Tu raste izvrstna

*) Glej »Goriško«, str. 5.

„brežanka“ in brhke „brežkice“ peko okusen kruh ter ga nosijo v Trst prodajat, moški pa delajo med tem na polju. Na griču pri Zabrežcu je stal stari tržaški grad Mohov (sedaj Robida, Fünfenberg). Onkraj propadnega jarka se vzdiga sredi strahovitega skalovja cerkvica M. B. v Pečah (pečinah). Nad vasico Betači so razvaline draškega grada, kateremu ljudstvo pravi „škofov grad“ (na okolični karti stoji zapisano „Tabor“).

Kraški rob, ki se vleče zadi za Borštom nad Bregom, imenujejo Italijani „Veno“, med Slovenci pa je to ime le na Opčinah znano, kjer se imenuje polje na obeh straneh velike ceste gorenja in dolenja „Vena“, proti Proseku pa „Starčeva Vena“. Nad Dolino štrle kot sokolovo gnezdo na strmih skalah razvaline sacerbskega grada ali Strmca (S. Servolo). Ta grad (grofov Petačev) je gospodoval nad vso žaveljsko dolino in z njega stolpa je krasen razgled daleč doli po Istri. Za njim je sacerbska jama, v kateri se nahaja oltar temu svetniku posvečen. Pri Polžanah (blizu Matarije, v smeri proti Slavniku), se nahaja novonajdena jama „Kramplač“.

Od Strmca proti jugovzhodu se vleče kamenit krašk svet, kateremu pravijo Čičarija (Tschitschenboden), čeravno so pravi Čiči še le na drugi strani Slavnika. Od sacerbskega grada naprej se vleče cel niz razvalin, kjer so nekdaj mogočni vitezi bivali in podložno ljudstvo tlačili. Take razvaline, še dobro ohranjene, se nahajajo pri krajih Osap, Črnikal, Grad, Kubed, Podpeč, Vražja stena, Lupoglav (Marenfels), Vranja, Pas in Kožljak (Wachsenstein) na podnožju Učke (Monte Maggiore).

Najlepše se pregleda vso Istro z njene najvišje gore Učke, na katero se gre najzložnejše s postaje Jurdani skoz selo Jušići. Po dobri poti pridemo v kastvanski gozd, t. j. v gosto bukovje, ki raste popolnoma na kraških tleh, kakor na alpskih predgorah. Golega zemljišča skoro ne vidimo, ker tudi skale so z gostim mahom porastene. Povsod opazimo obilo gozdnih rastlin; včasih srečamo celo oznanovalko južne cvetane, n. pr. kako divjo peonijo. Človek lahko potuje tu cel dan v senci, ne da bi ga solnčni žarek zadel skoz gosto vejevje. Les ima tu še deloma podobo temnozelenih pragozdov; v Lesini stoje poldrugsto let stare bukve in le malo mlajši gabri. Tujec, ki ne pozna dežele, se mora kar čuditi, ko vidi na kraški zemlji takošne gozde. Ti

gozdi pokrivajo predgore ne samo v kastavski in veprinski občini, nego vlečejo se po vsem vzhodnoistrskem obronku od vinogradov gori skorò do gorskih vrhuncev.

Od sedla pri Veli Učki, kjer je Franc-Jožefov studenec, pride se lahko v poltretji uri na vrh Učke. Tu leži vsa Istra razgrnjena pred našimi nogami in kmalu se prepričamo, da pripada komaj polovica dežele kraškemu svetu. Poleg večjih gozdov ima tudi zelo obširna polja in vinograde, pa globoko zarezane doline v dolgosti od 25—35 *km*, po katerih teko sicer plitke, ali na dolgo raztegnjene reke. Istra je polna zemljepisnih in krajinskih nasprotstev, ne posebno lepa, pa zelo zanimiva, ker se prizori vedno menjajo in ker nenadoma nastopajo čudni pojavi.

Naš razgled sega daleč čez meje isterske in nas pouči, v kaki zvezi je ta pokrajina s sosednimi deželami. Proti zahodu in severozahodu nam zapirajo pogled še le južnotirolske dolomitske in kadorske Alpe, proti severu pa že julijske Alpe. Na severovzhodu vidimo Nanos, Javornik in Snežnik; na vzhodu Kapelo, a na jugovzhodu pa dalmatinski Velebit. Ravno pod nami so kvarnerski otoci, kateri se po svoji plavi barvi razločujejo od svetle morske gladine. Pravljica pripoveduje, da je tu Medeja razkosala svojega brata Absirta in tako svojega očeta odvrnila, da je ni utegnil vjeti, ker je moral sinove ude pobirati. In res nam živa domišljija predočuje v teh otokih posamezne dele človeškega telesa: Čres je podoben dolgi kosti stegna, Lošinj laktu, Krk široki ramni kosti, mali otočiči pa prstom in manjšim udom.

Če obrnemo pogled proti notranjosti, vidimo kako se Istra počasi spušča od goriškega in kranjskega Krasa proti jugu in jugozahodu. Zaporedoma ugledamo več kamenitih nasipov z globokimi razori med njimi, ki so podobni dolgim, okamenelim valovom, katere je severovzhodni veter sem doli privalil. Vlečejo se od sevorozahoda proti jugovzhodu in se proti jugozahodu vedno bolj znižujejo. Na koncu smeri se valovi vzdigajo ter napravljajo mogočno gromado U č k o, pa vzhodno obrobno pogorje, ki se zelo strmo k morju spušča. Koncem vsake valove doline je tudi precejšna useda, ki deli višine na posamezne gromade.

Od svoje osnovnice znižuje se istrski polotok proti jugu, zlasti pa proti jugazahodu, vedno bolj in bolj, ter nehuje z gri-

Grad. Srednji del mesta. Riva Grumula.

Trst od zahoda.

često, toda malo visoko obalo. Severovzhodna Istra je v glavnem pogledu visoka planota, ki se le malo proti jugu znižuje; imenujejo jo visoko Istro ali Čičarijo. Proti jugozahodu se strmo spušča k srednji Istri, ki ima drugačno kamenje in mnogo bolj zaokrožene oblike. Med posameznimi valovi pa so poprečni zapahi s posebnimi kotlinami, tako da je istrsko površje velikej mreži podobno. Kotline in okrogli griči si slede drug drugemu. Pustimo Učko in oglejmo si tudi posamezne dele nekoliko natančnejše.

Čičarija nima gozdov, razen ob kranjski meji, ampak le brinjeve grme, pa redke skupine hrastov. Tu ne opaziš nobene drage, nobene dolinice, niti najmanjše tekoče vode, ampak le belo in sivo kamenje, ki te na solncu skoro slepi, zato imenujejo ta predel belo Istro. Čičarija, ta najsiromašnejši del Istre, se vzdiga 500—600 *m* nad morjem, vleče pa 57 *km* daleč in 15 *km* na široko od goriško-istrske meje pa do reškega zaliva. Na njej razločujemo lahko dve ali tri stopnjevine, ločene po podolgastih hrbtih; vsaka zase je precej ravna in ima le malo valovitosti. Tla pokrivajo ostanki razpočenih plošč, ali pa iz zemlje štrleče skale, vse sam svetel vapnenec. Kamenje je že skozi stoletja golo in izluženo. Atmosferični vplivi so je na tisoč načinov razorali, razpočili, izvotlili in ostrim zobovom podobne naredili. Okrogle dole in rupe opaziš še le, ko prav blizu prideš. V njih, pa v razpokah se nahaja nekaj malo rudeče zemlje, katero siromašno ljudstvo marljivo obdeluje.

Tudi rastlinstvo se je navzelo kamene barve: sive trave, siva žalbija, siva kompava (bodeča neža, hrv. sitnac), sivi osat, strela (xanthium), draguša (lepidium latifolium) itd. stoje posamezno in niso nikoli združene v rušo. Pač pa daje dišeča trava dobro krmo za razkropljene čede ovac. Blizu hiš in staj so tudi umazane lokve, kali imenovane. Človeška bivališča so pa zelo razstresena in siromašna, včasi iz suhega kamenja zidana, ali vedno pokrita z žlebastimi strešniki, ki so z malto pričvrščeni in z debelim kamenjem podloženi, da jih burja ne odnese. Vendar se nahajajo poleg dolcev tudi večji doli in kotline, v katerih spomladi žito veselo zeleni, travniki cveto in drevje šumi. Največja taka kotlina je pri Laniščų, (nad postajo Roč), dve uri dolga in pol široka ter kakih 80 *m* usedena. Po njenih obronkih

raste grmičje in na podnožju izvirajo studenci, ki se zbirajo v večji potok. Ravna kotlina daje toliko pridelkov, da se od njih žive prebivalci treh malih vasi, ki so postavljene ob njenem robu.

V znožju bele Istre se začenja žolta Istra, ker so tla sestavljena iz rumenega peščenca („tassello"). Tudi zemlja, ki se iz njega rada naredi in ki včasi prav na globokem leži, je žolta ali pa žoltorujava. Tu ni nič strmih oblik, ampak samo okrogli griči, le vodotočine so globoko izdolbene. Dalje proti jugozahodu, kjer postane dežela bolj ravna, je zopet vapnenec temeljni kamen, katerega pa pokriva rudeča, okrasta zemlja, zató se imenuje oni predel rudeča Istra. Ravna črta od Žalborne (Salvore) pa do Črnega rta (Pt. Nera, južno od Labina) deli drugi od tretjega predela.

Žolta Istra se vzdiga med 285 pa 380 *m*. Tam kjer se nahaja kraški vapnenec kot temelj zemljišča, so tla popolnoma gola, ker po nespametnem uničenju gozdov ta kamen ni skoro nič sperel. Peščenec pa se vedno preobrazuje, razpada, drobi in voda ga odnaša, izvzemši bolj ravne kraje. Samo trša peščenčeva zrna in ostanki vapnenčevih skal štrle izmed rodovitne zemlje, ker je mehkejši peščenec že razpadel. Na teh vzviških se nahajajo bivališča že od starodavnosti. Bolj strmi obronki, s katerih se zemlja vedno useda, so goli, a položnejši in ilnati, pa precej zeleni ter z gozdi porasteni. Zato najdemo sredi žolte Istre večkrat obsežne travnike, polja, gaje in celo gozde, n. pr. v okolici Buzeta in Pazina. Med globokimi jarugami se vijo kačasto potóki, položnejši obronki pa nosijo travnike, njive, vinograde in tu pa tam celo redke listovce.

Pri Draguču (postaja Borut) je najvažnejše razvodje v Istri. Od tod se vleče proti jugozahodu dolina Draga, ki je precej široka in s travniki porastena. Potok Fojbica napravlja več brzic in ker je ves predel dobro obdelan, opominja nas v marsičem na planinske doline. Pri Pazinu se dolina zoži in potok se izgublja v debru pod skalnimi vrati „fojba" (fovea, zijalo) imenovano (okoli 130 *m* globoko), da se ga ne more dalje zasledovati. Mesto Pazin stoji prav na koncu žolte Istre, na nekem mehkejšem vapnencu, ki se navadno dobiva med peščencem in kraškim vapnencem. Na nasprotnem obronku se že vidi „rudeča zemlja".

Rudeča Istra je le redko kje nad 300 *m* visoka, večina nje pa pod 100 *m*. Kamenje in splošna slika je podobna severovzhodni Istri, vendar pa v mnogo milejši obliki. Vzpetosti so mnogo nižje in položnejše, doli pa ravnejši in z rudečo zemljo pokriti, ki je sposobna za obdelovanje. Le tu pa tam moli na dan spodnje kamenje in gole kleči, zlasti okoli Vodnjana. Kraji se vedno bolj množe, postajajo bolj sklenjeni in večji, blagostanje se vidno opaža. Pomniti pa je treba, da v vzhodni Istri ni srednje stopinje, nego da si pri Črnem rtu bela pa rudeča Istra roko podajata.

Značilne za površinsko podobo Istre so mnoge povprečne doline, ki so skoro tako dolge, kot polovica dežele. Prva taka dolina je ob Draganji, druga še večja pa ob Mirni. Ta izvira sred peščenčevih tvorb nad Buzetom in njeni izvor-potoki se izlivajo po mnogih stisnjenih jarugah v motovunsko nižino, ki leži samo 11—20 *m* nad morsko gladino. Utrjeno mestice Motovun stoji kaj romantično na 277 *m* visokem griču nad dolino. Iz te nižine se zavije rečica bolj proti zahodu, a obronki ob njej so še vedno 70—170 *m* visoki. Voda teče tako počasi, da se vleče močvirje ob njenih bregovih skoro 12 *km* daleč do Novigrada (Cittanuova).

Tretja taka dolina je že imenovana Draga, katera je le pri Pazinu za malo časa pretrgana. Od tod pa do Tinjana vodi glavna cesta v Poreč natanko po tej dolini med 200—300 visokimi, kamenitimi, ali vendar precej dobro porastenimi obronki. Po njih vodijo cikcakaste steze, po katerih prihajajo ljudje s planot v dolino, kjer se nahajajo lepe njive in zeleni travniki, a zaradi mrzličastega zraka v njej ni nič človeških bivališč. Rodovitna zemlja leži prav na globoko in ker je dobro obdelana, nosi take sadeže, da razveseljujejo potovalčevo oko, ki je navajeno le kraških goličav. Voda zelo počasi teče in se večkrat izgublja. Pri Miličih blizu Kanfanara je parna vzdigalnica za vodo na železniško postajo. Zahodno od Kanfanara se vzdigata dve mogočni skali, na katerih se nahajata razvalini imenitnega „Dvograda“ (Due Castelli), sicer 127 *m* visoko, ali razgled je zelo omejen. Od tod naprej se obrne Draga proti zahodu, se znatno zoži in do 100 *m* visoki obronki so skaloviti. Pri Lemu (Cul di Leme) se začenja 5 *km* dolgi, fjordu podobni

morski kanal, ki je 400—500 *m* širok in 20—30 *m* globok, a skoro popolnoma zapuščen glede ladijskega prometa.

K četrti poprečni dolini (Raše) dospemo najložje iz Pazina skoz škofijski mesti Gračišće (Gallignana) in Pičan (Byben, Pedena). S tabora jednega ali druzega mesta preseneti nas nova, v Istri nenavadna podoba: jezero obdano s trsjem in travniki, na katero gleda Učka, in senčnati gozdi na njenih obronkih se zrcalijo v jezerni gladini. To je zares lepa sprememba sred suhe, le redko porastene dežele. Tudi mnogo razvalin je okoli jezera, n. pr. pri Šumberku, Kršanu, Kožljaku, Letaju, Belaju, Pasu, Gradinju, Boljunu itd. Med Pičanom in jezerom zajé se Raša 200—250 *m* globoko v planoto in teče po močvirni dolini zavito 18 *km* daleč do Barbana. Tam se začenja morski kanal, ki se vleče do luke Karnice, ter je skoro 1 *km* širok in lahko nosi morske ladje.

Pa ne samo notranjost Istre je zelo mnogovrstna, nego tudi njena obala. Izvzemši nekaj naplavinskih dolin med Miljami in Piranom je obala povsod strma, včasi za delj časa celo navpična, tako da se ne more po njej plezati. Seveda strmina ni posebno visoka in tudi precej daleč od obale ni nikjer kake znatnejše visočine. Še le daleč proti vzhodu opazimo že opisane visočinske valove in pogorje Učke, o katerem se zdi, da se na vzhodu in jugu naravnost v morje spušča. Ob vsej zahodni obali je vse polno malih, raztresenih otokov, kateri se pa z velikih parnikov ne opazijo, ker je videti, kakor bi bili z obalo spojeni. Poleg njih vrsté se zaporedoma večje in manjše drage, pa zemeljska stegna, zato so povsod dobre luke, a trgovina vendar ni posebno živahna. Zelo podučen je pogled na notranja, visoko stoječa mestica, na pr. na Buje in Motovun.

Med odurnimi, skalnatimi deli obale odpirajo se položnejše kotanje, v katerih se vzdigajo prav slikovito mala, a zelo stara mestica. Vsa imajo kamenite nepobeljene hiše in visoke zvonike, ki so podobni onemu sv. Marka v Benetkah. Popoludne in proti večeru se kaj dobro razločujejo od zelenja okoli ležečih vrtov, vinogradov in gozdičev. Ob obali ima skoro vsako mestice svoj novejši del, ki je navadno sezidan na zasutem morskem dnu. Luke so sedaj povsod umetno ograjene in zavarovane. Najnotranjejše, le malim ladjam pristopno pristanišče imenujejo „man-

drač“. Koj ob obali je ribji trg (ribe so namreč glavna hrana primorcev), kjer se razvija najživahnejše življenje, in od tega vodi počasi navzgor glavna ulica v starejši, višje ležeči del mesta. Vse ulice so izpeljane po prirodnej steni, le redkokedaj tudi potlakane, pa tako ozke, da se voz ne more po njih voziti, vse po benečanskem vzgledu. Notranjost teh mest se nikakor ne vjema s slikovitostjo njih lege. Na trgu se nahaja poleg cerkve občinska hiša in blizu nje navadno tudi „ložja“ (pokrita lopa, kjer so v prejšnjih časih občinski možje zborovali in svoje ukrepe razglašali). Prebivalci so precej lahkomiselni in vidi se jim, da živé le od vsakdanjega zaslužka.

Podobno, ali mnogo modernejši je sezidan tudi Pulj ob najnotranjejši strani 5 *km* dolge morske zajede. Plokasto-okrogli griči se vzdigajo na obeh straneh luke, ki so ali goli, kakor Kras, ali pa z grmičjem posajeni, in nosijo večinoma vsak svojo trdnjavico. Na prvem griču koncem zajede se vzdiga stari luški grad in pod njim se ovija staro mesto z impozantno razvalino rimskega amfiteatra („diviča“). Na prihodnjem griču je mornarska zvezdarna in na tretjem (sv. Polikarp) nov del mesta (nekdaj vinogradi in oljčniki), kjer bivajo večinoma častniki in uradniki avstro-ogerske mornarice; (Pulj je glavna bojna luka). Tam so lepi Maksimiljanovi nasadi, kjer gojé najraznovrstnejše rastline. Nova poslopja so tudi na zahodu, ob obzidani obali, katero so postavili na zasutih morskih tleh. Vlečejo se precej daleč od kolodvora pa do bojne luke, arsenala in pripadajočega Olivskega otoka. Tudi na vzhodni strani mesta so vsi griči s trdnjavami preskrbljeni, zlasti sv. Danjel. Na njegovem podnožju (severno od mesta) je obširen „cesarski gozd“, kjer raste poleg hrastov še vse polno nizkega drevja in se nahaja tudi travnik za ljudske veselice. Tudi na vzhodni strani mesta so obširni travniki, ki ostanejo po dežju dolgo časa mokri in temu pripisujejo uzrok puljske mrzlice.

Vzhodna obala Istre ima v začetku jednako podobo, kakor zahodna. Nizki griči in hrbti nosijo razne utrdbe iz starejših in novejših časov. Ob morju so z grmičjem porasteni kraji, pred obalo pa ležé mali ostrovi, ki se vzdigajo iz morja kot hrbti delfinov, ali pa oklopi želv. Še le pri Črnem rtu se spremeni podoba obale. Od tam se vzpenjajo zadnji odrastki Učke, ali ne

strmo, ampak polagoma. Za večimi ali manjšimi klečmi in skalami se vzdigajo obronki 500—1000 *m* visoko, a med nje so zarezane prav globoke jaruge, iz katerih prihajajo ob deževju precejšnji potoki. Ob njih izlivu so tudi prodnati in peščeni kraji, drugače pa je vsa obala živozelena. Višje gori se vidijo obširni prostori rudeče, okraste zemlje, poleg nje pa sivo skalovje in grmičje. Vsi kraji so postavljeni precej visoko nad morjem in do njih vodijo dolge, cikcakaste poti. Posebno slikovito stoji Beršec (157 *m*) na štrleči škali, v kateri je več proti morju odprtih votlin. Ob odkrušenih klečeh in zobčastih stenah kipi morje z nenavadno besnostjo.

Koncem Farezinskega kanala postane obala manj čudovita, ali obronki se vzdigajo vedno višje in kraji so vedno bolj oddaljeni od morja. Moščenice (173 *m*), tudi na skali, stojé n. pr. zelo daleč od svoje luke Draga. Gori v trgu vidiš sivo zidovje, spodej ob obali pa svetlo pobeljene hiše. Po obronku je vse polno stopic z oljčniki in od omenjene luke se vzdiga precejšnja obronska dolinica Draga, po kateri je vse polno poprečnih zidov, da zadržujejo v njej zemljo, ki je do visoko gori dobro obdelana in nosi bele hišice. Po njej je najkrajša pot na Učko. Poseben znak te obale je koprivovec (celtis australis), zelo staro, širokovejno drevo, katero stoji navadno v gručah blizu ali sredi vasi.

Od Drage naprej so naplavine rudeče zemlje vedno mogočnejše, zato so tudi vasi vedno gostejše, okoli njih pa vse polno stopičastih vrtov, kostanjevih gozdičkov in lavorovih nasadov. To se opaža posebno v debru Medveja, ki je od zgorej precej odprto, spodej pa stisnjeno, po njem tekoči potok pa je nanesel celo peskovino na morski obali. Po tem potoku so nekdaj drva plavili iz poprej omenjenih bukovih gozdov pod Učko. Pri Lovranu zagledamo prve ciprese in sredi trga star koprivovec, ki je bil leta 1782. usajen. Od tod naprej prihajajo obdelani vrti, oljčniki, lavorovi gaji in vinogradi vedno gostejši. Kraji stojé tik njihovih luk, a posamezne hiše, skupine hiš in sela se vlečejo daleč tje gori po obronku. Tje pa sem se prikazuje tudi še kak kamenit predel.

Tako se pripeljemo mimo visokega Veprinca (519 *m*), ki stoji na nekem kuclju in se vidi daleč po Kvarneru, do svetovno-

Cerkev sv. Spiridijona ob Velikem kanalu.

znane Opatije in njenega soseda Voloskega, kjer se neha isterska meja. Pri Opatiji je obala valovita in zemeljska stegna zaokrožena, ne ostrorobna, a večjih zajed vender ni. Obronki Učke so bolj počez razviti, tako da stojé posamezne stopice jedna vrhu druge. Ker so ti kraji v zavetju, zato je zemlja okoli njih lepo obdelana, rastlinstvo bogato razvito, lavorovi gaji gostejši, nego drugod, in zato preveja vso to obalo mirnost in idiličnost. O gradovih in trgovinski živahnosti ni tu nikakega sledu. Okoli male cerkvice so skupljene priproste hiše, katerih prebivalci so večinoma mirni poljedelci. Med vsemi stvarmi pa je najlepši razgled čez morje, proti vzhodu in jugu, zlasti popoludne in zvečer, ko so obsijani obronki svetlorudeči, senčnati pa modri in vijolčasti, tako da nam predstavljajo prav ljubko mozajično sliko.

Vso to prirodno lepoto je še mnogo povzdignila človeška roka, ki je znala porabiti in izkoristiti tudi bolj divje predele. To se najbolje vidi v parku vile Angioline, ki je središče vseh novejših, okoli ležečih nasadov. Ta park so bili deloma že patri avguštinci zasadili, ki so se bili l. 1560 tjedoli preselili. Med belimi klečmi zasadila je vrtnarjeva roka na obilni rudeči zemlji vedno zeleno grmičje in lavorove gaje. Vmes se vijo senčne poti z belim peskom posute. Poleg vedno zelenih listovcev so nasajene tudi jelke (zlasti kanadske), ciprese, manjolije, kamelije, tise itd. Ob skalah se vije bršljin in se vzpenja mehki mah, sredi gozdičev pa so zeleni trávniki. Vsa obalna črta je več ali manj umetna, s pomoli in prsobrani preskrbljena, tako da se lahko iz vrtov opazuje igranje in pluskanje valov med izvotljenimi klečmi, ali pa odsvitanje solnca in zvezd ter ponočno svetlikanje okoli čolniških vesel.

Ob sami obali je napravljena nova pot od Ičićev do Voloskega. S te poti se najbolje opazuje primorsko in namorsko življenje. V Preluki vzhodno od poslednje imenovanega kraja je „tunera“, t. j. kraj, kjer lové tunino. Skoro vsi Vološčani so pomorci, ki imajo mnogo svojih ladij. Volovščice pa so nekdaj pekle glasovite hlebe in kolače, katere so nosile na Reko prodajat. Po sredi Voloskega vodi glavna cesta na Reko, okoli te glavne ulice se vrste hiše, nekatere nad cesto v vapnenec ude-

lane, druge pa pod njo k morju postavljene. Med njimi je več lepih vrtov in nasadov.

Kvarnerski otoci so le podaljšek Istre in zato po razvitku obal, kakor navpični izobrazbi njej podobni. Benečani so jih prištevali k Dalmaciji in še le l. 1816 so jih pridružili avstr. ilir. Primorju. Istri najbližji kvarneski otok je Cres (399·8 *km*²), položen v sredo njegovih sosedov. Dolg je od severa proti jugu 66 *km*, širok pa od 3 do 13 *km*. Ves njegov južni del se imenuje Puntakriž, in ravno tako tudi južni rt med dvema malima lukama, čeravno nima pravilne oblike. K Cresu se prišteva tudi ostrov Plavnić. Mesto Cres ima popolnoma značaj vseh drugih isterskih mest, ki so bila nekdaj pod beneško oblastjo. Na obeh straneh se razprostirajo gosti oljčniki, ki so glavni vir bogastva skoro vseh posestnikov na Kvarnerskih otokih. Severovzhodno od Cresa je na drugi strani takoimenovana „Smeraška jama“ (dirupo di Smergo), podobna velikanskemu kraškemu dolu. Proti morju obrnjena stena pa se je posula in njene razvaline leže nasipu podobne med morjem in votlino. Ta naliči zelo visokemu amfiteatru, s svodasto obokanimi stenami, ki imajo školjkasto razjeden rob poln jastrebov in drugih ptic.

Južno od Cresa se vlečejo kakih 20 *km* daleč najsiromašnejša kraška tla, prava kamenita puščava. Zato obrnimo rajše svoje korake k nekoliko bolj proti zahodu ležečemu Vranskemu jezeru, ki čepi v pakrožni kotanji, obdani okoli in okoli z golimi stenami. Njegova sladka voda je jekleno-modra, morje pa indigo-modro. Vanj se izliva ob deževju vse polno lijakov, a vidnega odtoka nima. Vendar se o suši voda v njem znatno zniža. Nekaj malo grmičja in na jugu tudi trsja raste po jezerskem obrežju. Ves kraj je popolnoma zapuščen in na jezeru se vidi komaj kak trohnel čoln. Njegova gladina leži le 16 *m* nad morjem, a globočina mu znaša do 70 *m*. Ker žive celo na njegovem dnu le sladkovodne živali, zato so že mnogi popraševali, od kod dobiva to jezero svojo vodo.

Tudi južno od Vranskega jezera je otok skozi in skozi pust. Okoli poti leže tje pa sem razmetane skale in sive plošče, a med njimi štrle kleči. Le redko kje je nekaj malo rudeče zemlje, na katerej rastó 3—4 *m* visoki brinjevi grmi. Vsi so nagnjeni od severovzhoda proti jugozahodu, kakor burja piše, in

tudi vse veje, kakor dežnik razprte, se nahajajo le na jugozahodni strani. Pod njimi iščejo ovce zavetja pred pekočim solncem, dežjem in metežem. Včasi se zavije pot bolj na stran, da oko zagleda spremembo in se odpočije na valovitem morju in obmorskih seliščih, ali pa da zasleduje jadrnice in parnike po široki počini. Potem se izgube tudi brinjevi grmi in le neprijetni, žoltosivi mlečec nas obdaja. Čez malo časa se približamo Osoru.

Osor je bilo nekdaj glavno in škofijsko mesto obeh otokov Cresa in Lošinja, katera spaja premičen most. Ali je preliv med obema („cavanella“) od prirode, ali umetno izkopan, to se ne ve·; a izvestno je, da so ga že v novejšem času razširjali, da morejo vsaj mali parniki skozi ploviti. Skoz ta preliv se vedno pretaka močna struja zdaj gori, zdaj doli. Osor je zelo starinsko mesto in ima mnogo rimskih razvalin. Po sredi vodi precejšnja ulica, ob njej so dobro ohranjene hiše in velika bazilika, a vendar je mesto skoro popolnoma zapuščeno zaradi uničujoče mrzlice, ki tu strahovito razsaja. Blizu mesta je namreč močvirna draga in v njenem blatu gnije na miljarde morskih črvov, katerih mrcine pošiljajo najhujše mijazme v Osor. Kako lahko bi se dalo to močvirje popolnoma zasuti!

Lošinj (84·8 km^2) je tudi ozek in podolgast otok, Cresu zelo podoben. Na njem razločujemo tri dele, ki so med seboj spojeni z dvema ozkima medmorjema. Severni del je strm in gol, izvzemši okolice Nerezin, srednji se steza kot rt proti jugozahodu. Najvažnejši, najbolje obdelani in najobljudenejši je južni del. Vzhodna obala otoka je bolj ravna, ali burji izpostavljena. Blizu južnega konca te obale stoji starejši, ali sedaj manjši (zaradi burje zapuščeni) kraj Veleselo (Lussingrande). Obdaja ga premnogo zelenečih vrtov in razgled proti dalmatinskim otokom pa na Velebit je krasen. Zahodna obala je proti morju odprta. Dve zajedi segata proti sredi otoka in južna se zavije vzporedno z otokovim hrbtiščem proti jugovzhodu. Ta zajeda je podobna notranjemu jezeru, ker se z nje nikjer ne vidi odprto morje. Na jugovzhodni strani te drage stoji popolnoma v zavetju Maloselo (Lussinpiccolo), ki je pa mnogo večje od Velesela. Le varna luka in zavetno bivališče sta ga vzdignila, glede prirodne lepote se pa ne more meriti z Veleselom, ker ga obdajajo še sedaj okoli in okoli skoro goli obronki. Južno Malega Lošinja je

ugodna luka Cigale v lepi okolici, kjer se lahko prosto diha svež namorski zrak, le udobnosti ni tam nobene.

Kdor hoče lep razgled uživati, naj se poda čez Nerezine na Osorščico, po kateri se ravnajo vsi mornarji, ki plovijo skoz Kvarner. Pot nas vodi po prodnatih tleh med mogočnimi mirtnimi grmi, ki postajajo čimdalje gostejši. Poznejše pridemo med drevom podobne erike, kamene lipe in bodeče hraste. Nerezine leže popolnoma sredi tega vedno zelenega grmičja. Čim bolj se približujemo Osorščici, tem lepše in bujnejše se nam prikazuje njeno rastlinstvo. Od vseh strani, zlasti pa od morske, se nam mogočno predstavlja kot osamljena piramida brez predgorij. Posebno vzhodni obronek nad Nerezinami je gosto pokrit z drevjem in grmovjem, v zgornjem delu pa je popolnoma gola in kamenita. Pot na Osorščico ni težavna, razgled z nje pa zelo hvaležen. Na zahodni strani Lošinja stoji več otočičev, med njimi Unije (Otok), Srakane (Canidole), Sansik (Svetac, Sansego) in Sv. Petar (S. Pietro dei Nembi). Njih nizki temelj je sestavljen iz popolnoma belega vapnenca, obala zelo ostra in razjedena, a obronki iz rumenkastega peščeca, polni stopic brez drevja, pa gosto nasajeni z vinogradi.

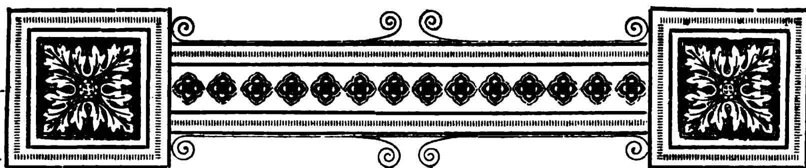
Najbolj ločen od Istre je trikotu podoben otok Krk (Veglia), 409·7 *km*², ki se Hrvaške skoro dotika. Najdaljša njegova stranica je severovzhodna, 36 *km* dolga, druga je jugozahodna (40 *km*), a najkrajša severozahodna (20 *km*). Krk ima največ obdelane zemlje, največ in najbolj delavnih prebivalcev. Gore imajo zelo položene obronke, tako da so popolnoma obrastene, če ne z gozdi, pa vsaj s pašniki; zato redé na Krku zlasti ovce, pa tudi pasmo malih konj. Ceste in poti so na otoku zelo dobre, zato je tudi občevanje prav živahno. Krk ima glavno zvezo po morju iz Reke skozi luko Malinsko. Najprej zagledamo na robu planote Omišalj (Castelmuschio) z belimi hišami in nad njimi sivo trdnjavsko zidovje. Zahodna obala je polna morskih zajed, ne preveč strma, a za njo se vzdigajo kraški valovi, ki pa niso tako strmi in goli, kot na Cresu. Zemlja je skoro tako dobro obdelana, kot po srednji Istri. Med polji in vinogradi se nahajajo gaji zelenih hrastov in jesenov, po suhih pašnikih so raztreseni nizki brinjevi grmi, a vedno zeleno listovje se vidi le po vrtih. Severna obala

je strma (belkaste barve), nepristopna, lo malo obrastena, a morje zelo globoko. Vzhodna stran Krka je bolj podobna zahodni Istri, ima debraste jaruge in dolinam podobne kotanje, ki se vlečejo proti obali. Najdaljša (7 *km*) taka jaruga se začenja pri Dobrinju (nasproti Crkvenici) in sega do poprečnega hrbta pri Vrbniku. Po njej teče hud lijak, ki prinaša seboj mnogo peska, kopiči iz njega cele gomile, a za njimi pušča dolgotrajna močvirja.

Vzhodna obala ima polno ravnih in plitkih drag z raztresenimi hišami, kjer so v prejšnjih časih sol dobivali. Ob taki dragi stoji Vrbnik, katerega opeva hrvaška pesem „o Vrbniče nad morem". Južno od njega se začenja v notranjosti otoka prijazna dolinica, ki se vleče skoro 8 *km* daleč do Baške (Primorje) na jugovzhodni strani otoka. Dolinsko dno je izvrstno obdelano in primamljivo, ob položenih obronkih se vidi svetlo peščenčevo zemljo, višji deli pa nosijo trdne vapnenčeve stene. Zahodni obronek je strmejši in torej le v spodnjih delih pogozden, vzhodni položnejši je pa precej obilno s hrasti porasten. Okolica glavnega mesta Krka je dobro obdelana, ali nima nič krajinske lepote. Krasen pa je bujni otočič frančiškanskega samostana sredi okrogle drage Kason, vzhodno od Krka. Nizka obala je porastena s cerovim in jesenovim drevjem, a obale okoli drage so popolnoma gole, zlasti tja gori proti pustemu Treskavcu. Popotnik tudi zelo opazi nasprotje med kipečim morjem zunaj obale ter med popolno mirno morsko gladino v dragi, kakor bi ta bila kak umeten ribnik. Severozahodna obala je nizka, večinoma obrastena, morje ob njej je plitko. K temu otoku se prištevata otočiča Prvić 14 km^2 in Sv. Marko 1 km^2.

Vseh otokov ima Istra 96; med njimi je 67 ostrvov ali „školjev". Vsa otoška obala znaša 400 *km*, torej s polotoško vred okoli 1000 *km*, ali peti del vse avstroogerske obale.

Prirodoznanski opis.

Navpična izobrazba, zemeljska sestava in gorovje.

Tržaška okolica se vzdiga do 670 *m* nad morsko gladino, Istra pa do 1396 *m*. Tretjina prve in četrtina druge spadata k nižavju, ker se ne vzdigata mnogo nad 300 *m*. Pri tržaški okolici je prav lahko določiti to mejo, ker se še le od Proseka dalje proti jugovzhodu svet vzdigne nad omenjeno črto. Od tod dalje pa do Ključa pri Ricmanjih je rob Krasa prav markantno izražena meja.

Istrsko nižavje pa sega včasi prav v srce dežele, tako da leži dolenje Roško polje le 210 *m* in gorenja dolina Mirne le 215 *m* nad morjem. Pa tudi ob Lesandri, Rižani, Draganji in Raši zajeda se nižavje prav daleč v notranjost, tako da stoji most vzhodno od Boljuna, torej skorej 50 *km* nad izlivom Raše, le 160 *m* nad morsko gladino. Poprečno pa je nižavje na zahodni strani Istre le kakih 20 *km* široko; na južni strani sega pač do Šanvinčenta in Kanfanara, torej dobrih 30 *km* od morja. Dolina Mirne je bila tudi nekdaj morski fjord, ali vode so jo naplavile (pri Buzetu leži le 40 *m* nad morjem).

Prave nižine v Istri ni, ker naj si je svet še tako malo vzvišen, je vender brdast in gričast. Le ob manjših vodah in gorenjih tokih rek je nekaj ravnega poljá, n. pr. ob Lesandri, Reki, Rižani, Čeru, Moraru, Draganji, Bračani, srednji in dolenji Mirni, Fojbici ter v okolici Cepiškega jezera, kjer leži ravnina le 25 *m* nad morjem. Take nižine so večkrat močvirnate, zlasti ob dolenji Mirni in okoli Cepiškega jezera.

Za vso Istro znaša srednja nadmorska višina 190 *m* (Lipold, Geologische Aufnahme).

Podoba površja tržaško-istrskega Krasa nas uči, da se je vsa dežela počasi sesedla in znižala proti Jadranskemu morju. Zato se nikjer na dan ne prikazuje mezocojiška podlaga pod krednatim vapnencem. Pogorja so sestavljena iz širokih gub, ki so prekopicnjene proti jadranski udrtini. Vsled tega so plasti precej ploskasto položene in površje je večinoma planoti podobno.

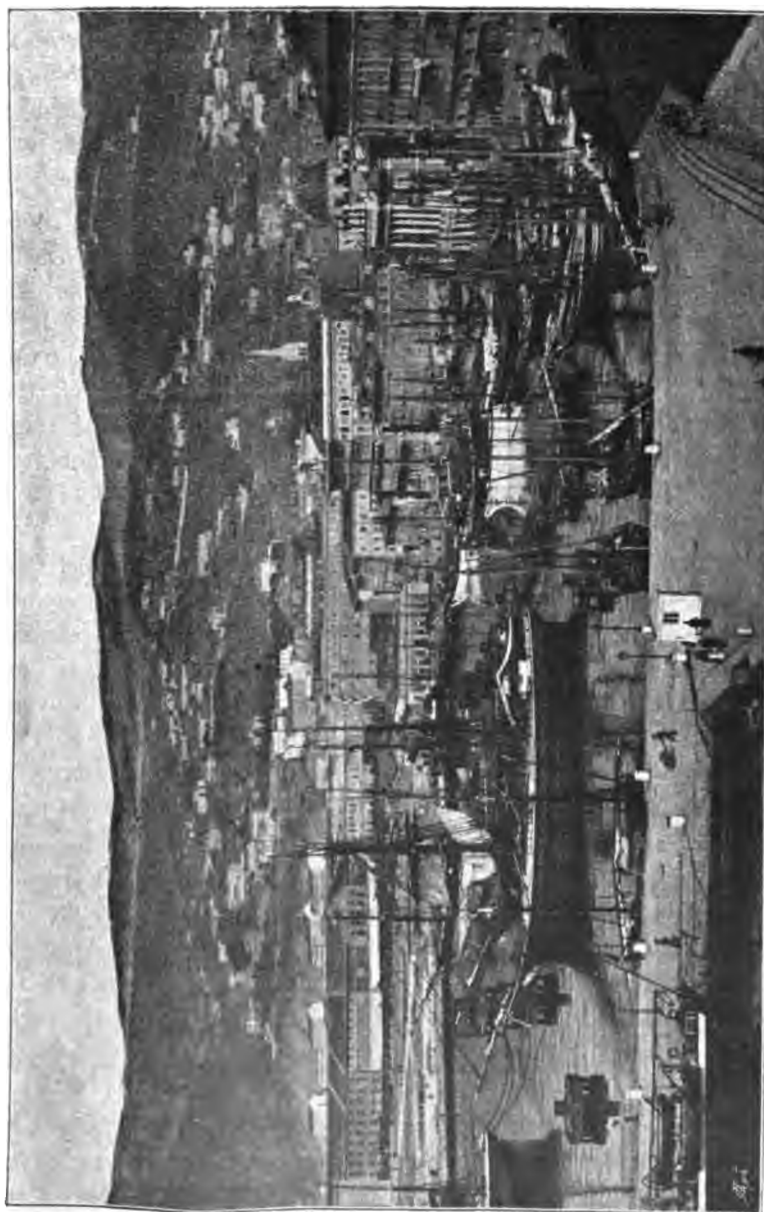
Najseverovzhodnejši rogelj Istre, od Brezovice do Sapjan med kranjsko mejo in veliko cesto, je še eocenske tvorbe in spada k kotlini škocjanske Reke. Plasti so tudi tu proti jugozahodu nagnjene, ali vendar bolj pokončne, kakor pri krednatih vapnencih. Najvišji hrbet je sestavljen iz numulitskih vapnencev; na istrski strani jih spremljajo kozinske plasti, proti Kranjskej meji pa peščenci in konglomerati.

Višja stopnjevina tržaškega Krasa in Čičarije je pusta, gola krednata in numulitska planota. Ta se spušča kakor stopice k soldanskim (fliševim) kotlinam pri Trstu in Pazinu.*) Rekli smo že, da ima tržaški Kras zelo strm rob na obeh straneh Opčin. Še ostrejše odsekan in strmejši je jugozahodni rob Čičarije. Precej široka planota je nagnjena proti severovzhodu; od spodej leže numulitski vapnenci, od zgorej pa krednati. Učkina gromada je sestavljena iz krednatega vapnenca.

Na geološkem prorezu od Grižnjana proti Slavniku, torej skozi severozahodno Istro, vidimo, kako se zaporedoma vrsté eocenski peščenci, lapor in numulitski vapnenci. Prvi zavzema največ prostora, mogočne žile ima pa tudi lapor. Kozinske plasti nastopajo le bolj posamezno; krednati vapnenec se pa prikazuje le okoli Martinčićev (blizu Grižnjane), severovzhodno od Oprtlja in pod Slavnikom.

Soldanova kotlina se vleče na podnožju Čičarije od severozahoda proti jugovzhodu, pa ne sega do Kvarnera. Na zahodu je najvišja gora te tvorbe **Semič** (476 *m*), na vzhodu pa **Draguški vrh** (504). Njena najskrajnejša točka ob Tržaškem zalivu je 114 *m* visoki rt **Ronek**, zahodno od Izole. Njen podaljšek je ozka soldanova proga ob obali tržaški. Zahodno od Buzeta se

*) Soldan ali fliš je starejši plazovinski konglomerat iz peščenca in laporja (Mergel) eocenske tvorbe.

Trst proti severovzhodu.

spozna zopet kredno podlago in hrbet te tvorbe se vleče mimo Buj do rta Žalborne. Gorenja Mirna prodere to kredno progo in napravlja čudnovato jarugo (predaselj, Klamm) med Sovinjakom in Ždrenjem, predno prestopi v motavunsko dolino. Iz soldanove tvorbe priteče le še Draganja v morje, vse druge njene reke pa se izgubljajo pod jugozahodnim robom soldanove kotline, n. pr. Fojbica in Boljunščica.

Nižja stopnjevina istrska obsega takoimenovano „rudečo Istro", ki je poprek jedva 100 *m* visoka. Njene največje visočine se nahajajo v njenem severnem delu. Na vzhodu imamo osamljeno in ploskasto planoto labinsko (Goli vrh, 538 *m*), ki je sestavljena iz vapnenca in predstavlja najskrajnejši odrastek pazinske eocenske kotline. Južno od Pazina je najvišji Brežanov breg (474 *m*) z lepim razgledom, na severozahodu pa Kadum (376 *m*) pri Karojbi. Zadnji višji grič v tem delu Istre je Školjek (265 *m*) jugovzhodno od Zabronića; M. Mulin pri Vodnjanu meri le 178 *m*.

Z natančno pravilnostjo spušča se torej Istra proti jugu, na tisto stran, na katero se tudi polotok zožuje. Še le v drugi vrsti se opaža zniževanje proti zahodu, ki se bolj polagoma vrši. Na zahodno stran teče tudi večina istrskih rek, le Raša sledi južnemu zniževanju. Vendar se je morala južna Istra v novejših geoloških časih tudi zvišati, ker na jugovzhodni strani od Pulja so našli prav blizu morja in le 30 *m* nad njegovo gladino v rudeči zemlji morske školjke iz novih živalskih časov. *)

V geologičnih časih je morala biti Istra mnogo bogatejša kopnozemskih živali, nego dandanašnji. V zahodnoistrskih sprimkih se nahajajo ostanki velikanskih sesavcev, in sicer v veliki množini in raznih oblikah, tako da je mogoče celo njih podvrste določiti. Učenjaki mislijo, da so se jednake živali nahajale na vseh obalah Srednjega morja, zlasti blizu Napolja in Nice. Od reptilij in rib so našli le malo fosilij, prav mnogo pa od krustacejev, morskih ježev in zoofitov. V numulitskih skladih pri Nugli (v buzetskem okraju) se nahajajo bogati ostanki krasnih okamenin, n. pr. velikanskih trnjač (Rochen).

*) Stache, Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt 1859, 1864; Verhandlungen der geolog. Reichsanstalt 1872, str. 221.

Kjer je toliko planot, kakor na Krasu in v Istri, je mogoče le malo o gorovju govoriti, ker je to tesno spojeno z geologično sestavo in navpično izobrazbo. Razen ob goriški in kranjski meji imamo le tam natanko izražena pogorja, kjer planote prenehujejo in kot morski valovi tako rekoč nazaj prekopicnejo in se z zadnjo silo vzdignejo kakor valoviti grebeni. Tak greben se vleče v Tržaški okolici vzporedno z morsko obalo od Nabrežine proti jugovzhodu do Tabora pri Dragi. Ob tržaško-goriški meji, kjer stoji vodovodni stolp, je ta greben le 183 *m* visok, zvišuje se pa vedno bolj do Sv. Ivana in ostane skoro jednako visok do Drage.

Prva višja glavica je Sv. Primož (279 *m*) pri Sv. Križu, znižuje se pa počasi do Kontovela, tako da je Mokovljan (Sv. Štefan) le 230 *m*, kontoveljsko sedlo pa le okoli 200 *m* visoko. Gorka (Gurka) nad Barkovljami meri že zopet 370 *m*, Openski hrib pa 397 *m*. Kmalu potem doseže ta greben svoj vrhunec. Banski hrib (Belvedere) je 451 *m*, Trebčanski 453 *m* in Kal (trigonometrični znak) 448 *m* visok, Gabrov hrib (M. Spaccato) pa že le 406 *m*. Brški vrh nad Borštom meri 400 *m*, Velika stena pri Dragi 442 *m*, potem pa se greben omotčevo spušča k propadu ob Resandri pod Drago.

Nad Gročano je kratek osamljen hrbet Veliko gradišče (742 *m*), že na istrskih tleh, čegar zahodni vogel Maček ali Kokoš (670 *m*) stoji še v Tržaški okolici.

Vzhodno od Rodika se vleče ob goriško-istrski meji nizek hrbet Škafarica, ki se začenja z goro Čuk (753 *m*) in ima svojo najvišjo točko pri sacerbski cerkvi (S. Servolo) na Rtvižah, 817 *m*. Poleg nje je trigonometrična točka Rt, 812 *m*.

Blizu kranjske meje, severovzhodno od Markovščine in severno od Podgrada, se vleče zopet kratek hrbet Tatre, tudi Gaberk in Javornik imenovan. Najviši točki sta Straža (759 *m*) in Karlovica (772 *m*). Proti jugozahodu pošilja ta hrbet več kratkih odrastkov, na katerih se vzdigajo posamezni kuclji, n. pr. Križišče (748 *m*), Gmajnik (687 *m*), Grmada (678 *m*) pri Podgradu. Proti Sapjanam je še nekoliko takih odrastkov z vrhunci Starada (797 *m*) in Visoki vrh (648 *m*). Onstran Sapjan sta še spomina vredna Pleševica (770 *m*) nad Lipo in Trstenek (1243 *m*) ob hrvaški meji.

Najznatnejše istrsko pogorje se vleče po sredi Čičarije od Kozine proti Lovrani, več ali manj vzporedno s Tatrami. Prva znatna točka je Rebar (Reva, 588 m) nad Klancem, potem Cerošič (818 m) in Videž (903 m). Vrhunec severnega dela doseže to pogorje v gori Slavnik (1029 m) nad Podgorjem. Njemu na vzhodni strani stojita dosta nižja Medvednjak (686 m) in Ostrič (699 m). Na južni strani poslednjega se nahaja najvažnejši prehod iz srednje Istre (Buzet, Vodice) v vzhodno (Golac, Obrov), t. j. Mala in Velika Vrata (696 m, 764 m). Ravno tod je vodila tudi rimska tovorna pot, če se ni posluževala krajše črte okoli Razsušice (1084 m) nad Vodicami. Vzhodno od te vasi se vzdiga še Šabnik do 1024 m, potem pa pride daljši predol (najvišja točka 778 m), po katerem vodi pot iz Vodic v Mune.

Glavno pogorje se nadaljuje potem z Močvilom (963 m), Glavico (1087 m) in Šijo (Gomilo, 1234 m) vzhodno od Lanišča. Tudi ta oddelek spremlja na severovzhodni strani nižja veja, ki oklepa kraško kotlino Mune-Žejane. V njej so gore: Trstenik (838 m), Tušar (Kovnica, 901 m) in Žirovica (847 m). Glavno pogorje pa se nagne pri Šiji in Lisini (1185 m) bolj proti jugu čez Kamenski vrh (1082 m) in Brložnik (1095 m). Cerkveni vrh (1103 m) posreduje njegovo združenje z Učko (1396 m), ki je nekoliko bolj proti jugozahodu porinjena. Sedlo med Cerkvenim vrhom in Učko, čez katero vodi cesta iz Kastva v Vranjo in srednjo Istro, je 953 m visoko. Vzhodno in južno od Učke se vzdigajo še znatnejše predgore: Knezgrad (612 m), Stražcvni vrh (692 m), Perun (881 m) in Sisol (833 m).

Med tu opisanim glavnim pogorjem pa skrajnim robom Čičarije se vrine blizu Podgorja še srednje pogorje, ki se vleče skoro do Brložnika in se tam nekako spoji z glavno potezo. V tem sredogorju nahajamo gore: Kojnik (803 m) nad Zazidom, Sbevnica (1014 m) nad Brestom, Pečić (780 m) nad Prapotjem, Orljak (1106 m) nad Laniščem, Brajkov (1092 m) in Županj vrh (1141 m) nad Brgodcem ter kot skrajni mejnik Planik (1273 m), ki je za Učko najvišja gora v Istri.

Skrajni rob Čičarije se začenja nad Dolino z goro Kras („Vrh griže“, 458 m), potem se nekoliko znižuje do Črnotičev

(429 *m*), ali se kmalu zopet popne do prejšnje višine (Rebar nad Podpečjo, 458 *m*) in se potem še višje vzdigne, a nad Valmovražo je zopet nižji (Stražnica, 498 *m*). Kuk (nad postajo Buzet) je 532 *m* visok, Ostri vrh (nad Nuglo) 662 *m*, Škrbina (nad Ročem) 715 *m*, Sokolič (nad Semičem) 756 *m* in blizu tam je še višja glavica (779 *m*). Zadnji odrastek kraškega roba je Grabri vrh (938 *m*) blizu Planika. Tam se ostrost roba polagoma izgubi in naposled popolnoma spoji z obronki Cerkvenega vrha.

Izmed kvarnerskih otokov imata le Cres in Lošinj bolj razvita pogorja. Prvi se sploh lahko smatra za podaljšek Učke in kakor smo tam gori zapustili goro Sisol, tako srečamo onkraj Farczine pri Belem goro Sis (637 *m*), najvišjo na otokih. Severno od nje je Trebjančić (299), južno pa Jesenovac (543 *m*) nad Cresom. Zahodno od Vranskega jezera vzdiga se še Helm (462 *m*). Jugovzhodno od Osora je Vela Straža (154 *m*). Na Lošinju se vzdiga nam že znana Osorščica (588 *m*) pa Kalvarija (228 *m*) nad Velim selom. To je prijazen, kipeč grič, posajen z vinogradi, kateri so stopicasto jeden nad drugim sezidani, a na vrhuncu se beli mala cerkev.

Srednji del otoka Krka ima sicer ploskast ali dobro izražen hrbet, ki se od severa proti jugu čim dalje bolj vzdiga. Svoj vrhunec doseže v Treskovcu (Triskovac, 569 *m*) nad Baško staro. Tudi ostrovi imajo znatne visočine, zlasti Unije.

Vodovje.

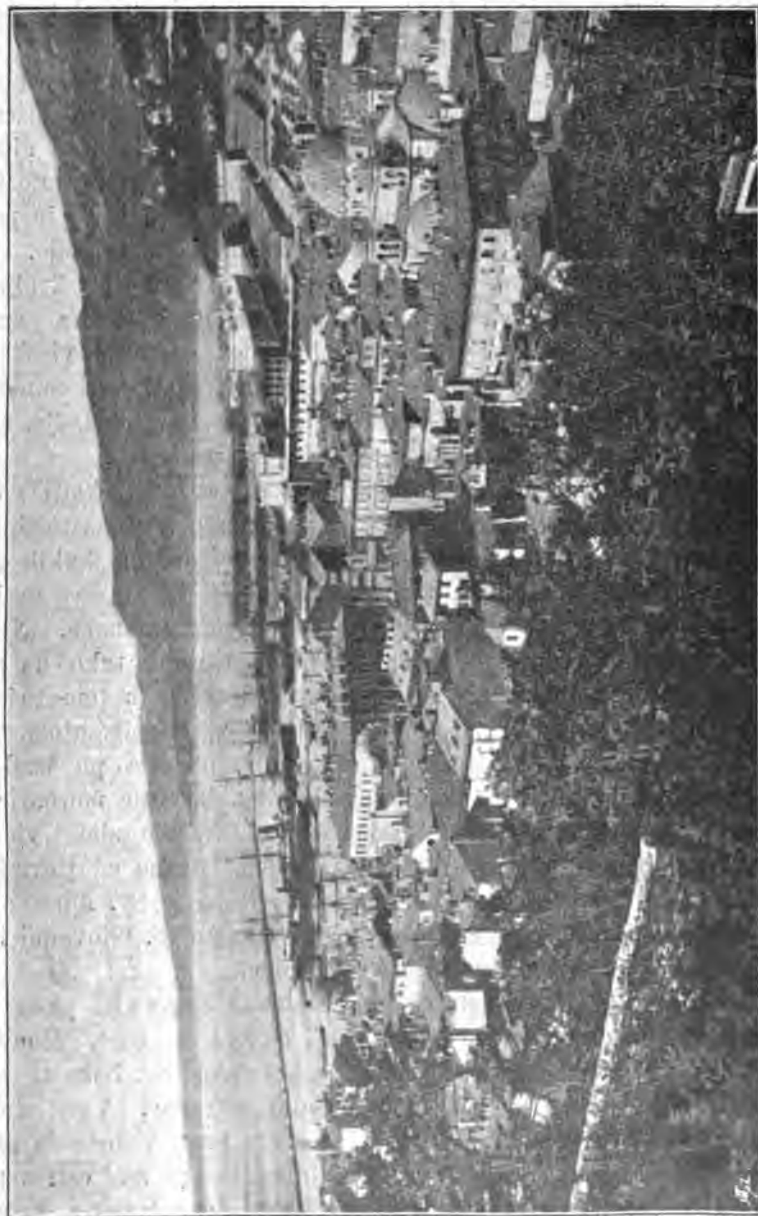
Kakor imata Trst in Istra gledé gorovja svoje posebno lice, tako da je mogoče o njem le malo povedati, istotako manjka njima razvitih rek. Tudi najdaljša, Mirna, izliva se po primeroma kratkem toku v morje in ne sprejema nikakoršnih znatnih dotokov. Tem važnejše pa je za obe deželi Jadransko morje in zato bomo najpoprej o tem govorili.

Jadransko morje je kakih 20 pomorskih milj od obale povsod 60 do 65 *m* globoko. Plima in oseka v tem morju nista vedno jednaki ter se menjata med 0·3 in 2 *m*, kakor se menjajo vetrovi in toplina. Najnižja oseka je februarja meseca, najvišja plima pa septembra, zlasti o mlaju in ščipu. Morska struja teče ob istrski obali od juga proti severu (zato pomeni mornarjem

„gori“ jug, „doli“ pa sever) in se obrne v tržaškem zalivu proti Benetkam. V Kvarneru se nahajajo tudi protistruje. V velikih zajedah se struja prav močno čuti, ali nikoli globokeje od 7—8 *m*, zato jo nasprotni vetrovi zadržujejo in v stran zanašajo. Daleč od obale je morje zelo nemirno, tudi če ni nič vetra, in pomorščaki imenujejo to igranje valov „ligazzi“. Morje je najnemirnejše ob času ekvinokcijev, v začetku spomladi in jeseni.

Istrska obala je nižja od kraške, prijaznejša in rodovitnejša, pa tudi mnogo razvitejša. Na njej se vidijo vinogradi, oljčniki, pa tudi njive z žitom in turšico. Severna obala Istre do rta Žalborna je zelo razvita in ima mnogo nekdanjih otokov, ki so se suhe zemlje prijeli (Koper, Izola, Piran). Glavni zalivi so miljski, koperski in piranski. Miljski zaliv je precej varen in sprejme lahko večjo mornarico. Na miljski obali, vzhodno od mesteca, se nahaja livarnica železa in c. kr. tesalnica ladij; na zahodni strani Milj, v kraju Sv. Rok, pa je velika ladjetesalnica „Stabilimento tecnico“ (Strutthof). Nad Miljami stojita dve utrdbi in več slikovitih cerkvic. V dragi Sv. Jerneja (St. Bartolomeo) se nahaja obširni novi lazaret, kamor morajo vse okužene ladje v „kvaranteno“. V južnem delu piranskega zaliva je luka Porto rose, kjer je dobro sidrišče za največje ladje, kedar burja ne piha. Ravno tam je tudi solnarna, kjer dobivajo najizvrstnejšo sol, in v novejšem času imenitno morsko kopališče. Okolica tega kopališča je prav krasna. Obronki imajo deloma vedno zeleno rastlinstvo: oljčniki, vinogradi in sadniki se menjajo z lavorjevimi in cipresnimi nasadi. Spomladi cvete na tisoče divjih rož, da je vsa okolica podobna cvetličnjaku (od todi izvira tudi ime „Porto rose“). Kopališče so zasnovali še le l. 1891 bogati Piranci in Tržačani. Sredi krasnega vrta stoji zelo komfortabli hotel, a iz vrta se pride neposredno do solnih in obalnih kopeli, ki so ločene za gospode in dame. Okoli kopališča sezidali so zadnje dve leti prav mnogo vil, v katerih bivajo prav imenitni gostje.

Rt Žalborna (Salvore, lat. Sylvo, Silbio) je najzahodnejša točka Istre. Na njem se nahaja 36 *m* visoki morski svetilnik prve vrste, sezidan l. 1817 in od 12. novembra 1870 razsvetljen po Fresnelovem sistemu. Njegova stalna bela luč se pobliskuje čez vsako minuto in se vidi 17 morskih milj (32 *km*),

Nova luka z branom. Kolodvor. P. Pamfili.

Severni del Trsta.

daleč. Pred tem rtom so potolkli Benečani brodovje cesarja Friderika I. Rudečebradca l. 1177, vsled česar se je moral ta pomiriti s papežem Aleksandrom III.

Južno od Umaga (Humca, Umago) postane obala popolnoma ravna, da se z nje lahko vidi Učka, ako je dan jasen. Kmalu potem se prikaže mali kraj in grad Dajla, a za njim Novigrad. Južno od tega mesteca je izliv Mirne, Porto Quieto, morsko miljo širok in do 5 *km* dolg. Pred burjo je popolnoma varen in tudi bojne ladje se v njem lahko usidrajo. V notranjem delu je tako obilen studenec, da bi lahko preskrbljal celo ladjevje. Iz te luke vozijo drva, vino in olje. Na južni strani luke je „Zobni rt" (Punta del Dente) s 16·5 *m* visokim svetilnikom, čegar bela luč se pobliskuje čez vsake tri minute in vidi 22·5 *km* po morju. Poreč ima luko le za male ladje, ali izurjene mornarje (izvažajo drva, vino in soljene ribe).

Južno od Poreča se začenjajo skalnati ostrovi („školji") in otočiči. Največji je Sv. Nikola z razpadajočim svetilniškim stolpom. Vrsarska luka (Orsera) ima prostora za kakih 40 jadrnic. Za njo se odpre zalív Leme, ki je le 1—1½ *km* širok, a vleče se 12 *km* daleč proti dolini Draga in Kanfanaru. Njegovi bregovi so zelo strmi, ali z gozdom porasteni, tako da se od tod izpelje mnogo drv v Trst in Benetke. Za tem pride Rovinj z dvema lukama; prava se nahaja med lepim otočičem Sv. Katarine in obalo. Mesto se razprostira deloma po jeziku podobnem stegnu med obema lukama in ima izvrstne mornarje; posebno pa „pilote", t. j. voditelje ladij. Izvažajo zlasti vino, olje, slane ribe in mramorju podoben kamen. Južno od Rovinja se vrsti pet ostrovov; največji in najslikovitejši je Sv. Andrej, z grmičjem porasten; a najimenitnejši Pelago (S. Giovanni in Pelago), ker so tam ustanovili morsko kopel.

Južno od 45. vzporednika se začenja Fazanski preliv (Canal di Fasana) med Brijonskimi otoci in obalo. Manjši otok je z grmičjem pokrit in ima dobro luko (Sv. Nikola) za manjše ladje. Okoli njega je pet malih ostrovov. Večji otok Brijoni ima tri rte. Najobširnejši se steza proti vzhodu in zapira Fazanski preliv. Med severozahodnim rtom pa med ostrovom Mada je varna luka za male ladje. Zunaj tega ladjišča so še štirje ostrovi. Skoz Fazanski preliv morejo le male ladje plo-

viti, večje pa morajo okoli Brijonskih otokov. V prelivu dogodila se je leta 1379 imenitna pomorska bitka med Benečani in Genoveži. Na Brijonskih otokih so postavljene utrditve, ki branijo vhod v bojno luko Pulj.

Puljska luka se začenja med rtoma Krist in Kompare, ki si stojita le dobra 2 *km* narazen. Luka se vleče 5 *km* daleč najprej proti jugovzhodu in zoži do 450 *m*, potem pa se razširi in zasuče proti severovzhodu in naposled še nekoliko proti severu. V širokem delu luke (v zunanji luki) stojé štirje ostrovi in med njimi pa med mestom je notranja luka, ki meri okoli 6 *km* v obsegu. Sredi nje stoji krasni Olivski otočič (Scoglio degli Olivi), obdajajo pa jo zelo slikoviti okrogli griči, na katerih čepe močne trdnjavice.

Južno od puljske luke postaja obala vedno nižja in golejša tjadoli do rta Kamenjak (Promontore), ki se 8 *km* daleč v morje stega od griča Gradine nad Premanturo. Koncem rta stoji ostrovič Porer z mogočnim in neizrečeno važnim svetilnikom (34 *m* visokim), ker naznanja mornarjem, kje so nevarne kleči, in kaže, kje se deli pot na Trst in na Reko. Njegova bela luč z rudečim, 8 *m* visokim plamenom je 27 *m* nad morsko gladino in se vidi o lepem vremenu 26 *km* daleč. Onkraj Kamenjaka je Medulinski zaliv, ki pa ima vse polno ostrovov, kleči in plitčin, zato ga le malo obiskujejo. Na jugovzhodni strani Istre je vse polno malih in dobrih luk. Obala je visoka in z grmičjem porastena, drugače pa zapuščena. Najglobočeja luka je Porto Badó (stari „portus flanaticus“?) pod Kavranom, obdana s strmimi bregovi in zapuščena; le včasi pridejo čolni po drva tje.

Zaliv raški (Canale dell' Arsa) je najdaljši cele dežele (16 *km*) in ker se tako daleč vleče v celino, so ga imeli stari za mejo med Istro in Liburnijo. Podoben je Lemskemu zalivu, ker sta oba fjorda, t. j. znižani in z morjem poplavljeni dolini. Vhod vanj med dvema porastenima rtoma je le 200 *m* širok. Srednje velike ladje morejo po njem ploviti 11 *km* daleč do Trageta pri Sv. Antonu, kjer je zaliv še 12 *m* globok. Prva luka ob vhodu v zaliv je karníška (Porto di Carnizza) na levi strani vhoda, najboljša pa gradačka (Porto Gradaz) na desni strani, v kateri lové tune. Malo dalje je luka Dragon, iz katere prihajajo včasi tako močni vetrovi, da podijo čolne

proti levi obali. V raškem zalivu je prostora za celo ladjevje (dno je sicer povsod blatno, ali tako vlačno, da se lahko ladja v nje zasidra), pa zarad tesnobe bi se ne mogle ladje v njem kretati.

Od Črnega rta dalje je istrska obala bolj strma, manj porastena, skoro premočrtna lomnica. Blizu Labina so luke Marina, Duga (dolga ali slaba luka) in Rabac. Poslednja je prostorna, proti burji in vzhodnikom zavarovana; tu je prava luka za Labin, ki se vzdiga le malo kilometrov od obale na 320 *m* visokem griču. Plominski zaliv (Sinus flanaticus) je sicer zelo prostoren tudi za velike ladje, ali burja neizrečeno v njem razsaja, zaganja se z jednega brega v drug in napravlja kaj nevarne vrtince. Nad Plominom se začenja preliv farezinski. Morje je v njem tako globoko, da ladje lahko skoro prav h kraju pristanejo. Prave luke ni ob tej obali celo do Voloske; le pri Lovrani in Iki se ladje ustavljajo. Priluka pa je zelo globoka (38 *m*) in obširna luka, skoro po pol kilometra dolga in široka.

Kvarnerski zaliv je po mnogih otokih razdeljen v več prelivov in morskih potov, ki so različno široki in dolgi, tako da jim je težko meje določiti. Najimenitnejši je pravi Kvarner*) ali veliki kanal, ki se vleče ob vsej vzhodni strani Istre, tako da ima tudi reški zaliv še to ime. Med Kamenjakom in otokom Unije je širok 28 *km*, dolg pa do Priluke in Reke 75 *km*. Otok Cres ga dvakrat zoži, najbolj ob Farezinskem prelivu, kjer je kanal le še 4·5 *km* širok (med rtoma Lović in Prestenice). Kot poseben del Kvarnera lahko smatramo tesnec unijski (Canal di Unie) med otokoma Unije in Lošinj; potem luki osorška in creška. Zahodna obala creška ima tudi še več manjših in varnih sidrišč. Morje je povsod precej globoko, ima le malo kleči in plitčin.

Iz Reškega zaliva v ožjem smislu vodita dve morski poti proti jugu: srednja in vzhodna. Srednja med Cresom in Krkom se imenuje od rta Sv. Marije (na Krku) dalje Srednji kanal in sega do otoka Plavnić. Najožje mesto med Cresom in Plavnićem je le 160 *m* široko in se imenuje Tekališki preliv (Canale della Corsia). Južno od Plavnića se raztega

*) Kvarner pomeni »črni rog«; primeri »zlati rog« v Carigradu.

mnogo širši Kvarneról (Canale del Quarnerolo) med otoci Cres-Lošinj ter Rab-Pag. Puntakriški zaliv se vleče med Cresom in Lošinjem ter sega 14 *km* daleč proti severu do Osora in ožine Kavanele. Pri Sv. Petru (dei Nembi) je varno pristanišče za ladje ob vsakem vetru. Tamošnji tesnec je le 100—120 *m* širok. Na zahodni strani Lošinja sta dobri luki Cigale in Mali Lošinj.

Vzhodna pot se začenja pri ostrovu Sv. Marka nasproti Kraljevici (Porto ré), na katerem so razvaline starega stražišča. Na zahodni strani severnega dela otoka Krka sta dve dobri luki: Malinska in Omišalj. Prva je prav za prav polokrožno ladjišče (Rhede), ki ima 2·5 *km* v premeru in daje le čolnom varno zavetišče. Boljša pa je luka omišaljska, ki je zadosti prostorna in sprejema lahko tudi večje ladje. Južno od Sv. Marka sta okoli polotočiča Voščica luki Voz in Prevoz. Tu je ozki preliv, kateremu pravijo mornarji „kanal slabega vremena“ (Canale di Maltempo), ki se pa kmalu razširi z imenom Vlaški kanal (Canalle della Morlacca). Na vzhodni strani Krka je dobra luka jedino dobrinjska, verbeniška sprejema le male ladje. Jednako je tudi sidrišče Malaluka nasproti Senju. V Baški je dobro ladjišče. Med Krkom in Pervićem je Senjska buka (Bocca di Segna), ozek preliv, v katerem burja strahovito razsaja.

Na celinski Istri je samo jedno jezero: Cepiško na podnožju Učke. To leži v stisnjeni dolini 24 *m* nad morjem in meri 8 km^2 (799·968 *ha*). Dolgo je 1 uro, široko pa povprečno pol ure, a globoko 4 *m*. Vanj se izliva več potokov in tudi dva podvodna vrelca, a vidnega odtoka nima. Njegovo dno je blatno in okolica je močvirna, zato nameravajo že od davna osušiti je. Pravijo, da je mogoče najti nek zalepljen ponor, po katerem bi se jezero odteklo v Rašo, a njegovo dno bi se spremenilo v plodne travnike.

Vransko jezero na Cresu je 15—18 *km* dolgo, 56 *m* globoko in leži le 14 *m* nad morjem. Njegova voda je sladka, se vsled padavin malo pomnožuje in zmanjšuje, a kak pritok ali odtok se ne more dokazati. V njem živi vse polno rib in malih rakov.

Na Krku sta dve jezerci: Ponikve in Jezero, obe neznatni.

Istra je v obče siromašna glede tekoče vode zaradi njene geologične sestave in njenega podnebja. Na vapnenih, od spodej izvotljenih tleh se izgublja vsa padavina v zemljo. Večkrat se zbirajo gorski potoki, katerim skalovje daljno pot zapira, v vrtinčastih lokvah in se izgubljajo skoz velikanske preduhe pod morsko gladino, da potem iz morskega dna izvirajo kot podmorski vrelci. Tako se izgublja Fojbica v velikansko žrelo pri Pazinu, a ne ve se, kje prihaja zopet na dan. Istrske reke imajo le kratek tok in teko na površju le po lapornih tleh. Najvažnejše so: Mirna, Raša, Draganja in Rižana.

Mirna izvira blizu Roča pod imenom „Draga“, okoli 250 *m* nad morjem. Še le ko sprejme na levi strani (57 *m* nad morjem) večji potok Rečico (Fiumera), ki priteka izpod Holma, dobi svoje ime Mirna. Od začetka teče 15 *km* proti zahodu do okrajne meje motovunske, potem pa se obrne proti jugozahodu skoz motovunski gozd in se izliva po 45 *km* dolgem toku v Mirnsko drago pri Novogradu. Njena dolina je poprečno blizu 1 *km* široka in zelo malo nagnjena. Spodnja struga je uravnana in $13^{1}/_{4}$ *km* daleč plovna (do Grižnjane). Mirna ima primeroma le malo vode, zlasti poleti (v svojem srednjem toku goni kakih 12 mlinov). Po nalivih pa naraste tako mogočno, da poplavi z deročo silo svoje bregove in izruje najlepša drevesa motovunskega gozda.

Na desni strani sprejema Mirna potok Bračana od Sočerge, na levi pa Butonego, katero sestavljajo trije potoki: Martinščak (izpod Butonege), Draguč in Račice.

Raša izvira na močvirnatih travnikih zahodno od Cepiškega jezera in mnogi mislijo, da je reka s tem jezerom v zvezi. Kot njen glavni izvor se smatra Gradjanski potok, ki prihaja izpod Pična. Njen tok je večinoma proti jugu obrnjen, dolina pa precej stisnjena, komaj pol kilometra široka. Po 22 *km* dolgem toku se izliva pod Barbano v Raški zaliv. Večjih dotokov nima nikakoršnih.

Draganja izvira izpod Hriba blizu Kubeda in teče ob meji koperskega in poreškega okraja od začetka proti jugozahodu, blizu Kaštelvenera se obrne topokotno proti severozahodu ter se izliva po skoro 30 *km* dolgem toku v Piransko drago. Blizu izliva je umeten prekop Sv. Ulrika, da lože odvažajo sol

Miramar. Kontovel. Železniški vijadukt. Barkovlje. Cesta na Prosek.

iz solarn „Sicole“. Od leve strani sprejema potok Ilovico (Argilla), ki goni mnogo žag in mlinov.

Rižana (Formione) izvira izpod Slavnika blizu Draganje pod imenom Potok, a kot reka pokaže se še le pod Loko (Lonche). Od tod teče po zelo stisnjeni dolinici do Pasjevasi, potem po odprti dolini kakih 18 *km* daleč do blizu Kopra. Rižanska dolina je jedna najlepših v Istri, polna sočnatih travnikov, cvetočih polj in zelenih drevesnih skupin, med katerimi se rečica tiho vije. Ob njej je kakih trideset mlinov, žag in kovačnic, v katerih je življenje prav živahno. Mimo solarn v Oltri naplavila je toliko zemlje, da njeno stegno loči plitko drago Stanjon od koperskega zaliva.

V koperskem okraju sta še rečici Sv. Barbara in Rjeka. Prva nastane iz več lijakov jugovzhodno od Kopra in se izliva v drago Stanjon; druga pa izvira blizu Ospa, teče po karežanski dolini in se izliva pri mostu Stramar v milski zaliv. — Potok Kastjon pri Bujah je tudi precej dolg in se izliva blizu Umaka.

Draga teče nekoliko časa po jednakoimni dolini proti Lemu, pa se kmalu pod zemljo izgublja.

Fojbica izvira severno od Pasa blizu železniške proge pod imenom Borutski potok. Po zelo položeni dolini teče v večkrat uravnani strugi proti jugozahodu in se slednjič izliva v znano pečino (fojbo) pri Pazinu. V jeseni in po zimi ima zadosti vode, da goni nekaj mlinov.

Boljunščica izvira pod razvalinami grada Vranje in odvaja vodo izpod zahodnega obronka Učke. Njena dolina je zelo stisnjena in rečica se izliva po kratkem toku v Cepiško jezero, kamor je nanesla že precej zemlje.

Iz severovzhodne Istre odvaja nekaj vode tudi kranjska Reka. V njo teče (po Molni) potok Kljunik, ki prihaja od Pregarjev in Podgrada; potem pa Suhorica in Padež, ki izvirata pod Karlovico in Stražo, a se izlivata ob goriško-kranjski meji v Reko.

Tudi reška Rečina (Fiumera) izvira v Istri, v davčni občini Studena, izpod navpične stene, 325 *m* nad morjem. Ob njenem izviru stoji skalovje 6 *m* visoko, ki je od zgorej doli padlo. Ljudje pripovedujejo, da se je to zgodilo vsled potresa in da od

tedaj ima Rečina manj vode. Vrh tega se nahaja nedaleč od izvira, nekoliko severovzhodno od vasi Kukuljani, med sredo struge in desnim bregom, ponor z več odprtinami, ki požre velikansko množino vode. Zato je Rečina od srede junija do srede septembra navadno brez vode in mlini morajo počivati. Rečina teče po kačasto zavito ob istrski meji do Martinova sela, potem pa prestopi v Reško okolico.

Rudninskih voda je Istra zelo siromašna. Samo jedna žveplena toplica se nahaja pri Sv. Štefanu v motovunskem okraju. Ona izvira vzhodno od Oprtlja, na kraju državnega gozda, iz peščene naplavine, na podnožju velikanske skale in le 20 *m* nad morjem. Njena toplota iznaša 36—38° C. in je zelo zdravilna za kronične kožne bolezni, zastarela ulesa, škrofulozne otekline, otrpnenja, revmatizme, artritične bolezni, stare kile, želodčno zagatenost, hemorojide itd. Že l. 1822 je dal advokat dr. Bernardelli iz Trsta na svoje stroške preiskati to toplico, toda analiza je bila nepopolna. Še le l. 1858 so napravili pravo analizo v kemični delavnici c. kr. geologičnega državnega zavoda na Dunaju. Vsled tega je vlada l. 1859 poizvedovala, kako bi se dalo tam napraviti veliko kopališče, ali zarad pomanjkanja denarja je vsa stvar obtičala.

Pri Izoli je tudi slaba rudnica, ki ima le 16—17° C., morajo jo torej poprej segreti, predno jo hočejo rabiti.

Podnebje, živalstvo in rastlinstvo.

Podnebje Trsta in Istre je v obče milo, človeškemu zdravju prav prikladno. Le Kras in Čičarija imata zaradi ledene burje pozimi prav ostro podnebje, da ljudje in živina znatno trpé. Gola vapnena tla srčejo ravno tako slastno toploto, kot mokroto, ali poleti jo tudi odvračajo in zaradi izžarjevanja neizmerno povzdigajo toplino. Podnebje notranje Istre je torej neizrečeno spremenljivo, sebi nasprotujoče. Nasprotstva se ne ravnajo po letnih časih, nego so prav gosta tudi poleti, nastopajo kar nagloma v velikih skokih, tako da se v malo urah opazijo velikanski razločki topline. Neposredni uzrok tega razločka tekom dvanajstih ur — tudi poleti — je vedno burja, ki stisne živo srebro za 8—10°, včasi celo za 14—16° C.

Če ni burje novembra meseca, začne zima še le okoli božiča, in sicer z zmerno mrzloto, večkrat brez snega in leda. Ta dva sta jugozahodno od Čičarije prav redka, takorekoč le izjema. Tam doli je tudi pozimi mehko spomladansko podnebje, ako burja ne piha. Pri južnem vremenu pa nastopajo pogostoma tople nevihte celo novembra in decembra meseca. Zato vlada groznica in endemične bolezni (ki pa navadno niso smrtonosne), zlasti v okolici Pulja. Večkrat začenja spomlad že meseca februvarja, ali tedaj uniči prihodnja burja vse prezgodnje cvetje. In ravno ta „čista žena“ prodolži včasi zimo do srede aprila, potem pa nastopi kratko deževno vreme maja meseca, a za njim velika vročina, ki traja do pozne jeseni. Septembra in oktobra meseca se pojavi burja zelo redko, zato je takrat toplina skoro nespremenljiva, ker se razločuje le za 4—5° C. Ta dva meseca sta za Istro najprijetnejša ter najlepša z ozirom na prav bujno rastlinstvo. V srednji in južni Istri so poletni časi bolj izraženi, bolj ločeni, nego v severovzhodni Istri.

Nad višje ležečo Čičarijo plava čist in suh zrak, ki je pozimi včasi zelo oster, poleti pa ga hladijo redni vetrovi z morja. Tu so nasprotstva topline mnogo manjša, zato pa je podnebje tudi mnogo zdravejše. Navadno se natanko razločujejo le trije letni časi: poletje, jesen in zima, ker je spomlad tako kratka, da se njena prehajalna doba komaj opazi. Zima začenja novembra meseca, traja do aprila in prinaša mnogo snega. Mraz ni velik, živo srebro pade redko 8—10° C. pod ničlo; tudi poletna vročina ni prevelika, ker jo vetrovi in hladne noči zmanjšujejo, in doseže redko 27° C., nikoli pa ne preseže 30° C. Ker poleti zelo redko dežuje, zato nastopa navadno dolgotrajna suša. Iz nižavja sicer prihaja megla, ali severovzhodni veter jo razpodi po zimi in poleti, jugozahod pa spomladi in jeseni, ter prepreči kužne bolezni. Groznica je le malo znana, pač pa protin, unetje pluč in razni katari. Mrljivost znaša povprečno tri odstotke. Tudi motovunski okraj ima večkrat zelo spremenljivo podnebje, ker je bolj gorat in bliže Učke. Pare iz doline Mirne in državnega gozda prouzročujejo večkrat groznico med tamošnjimi prebivalci, vendar je podnebje pozimi precej milo in zdravo.

Obala ima namorsko podnebje, čeravno ne popolnoma oceanske. Srednja toplina znaša v

	januvarja	aprila	julija	oktobra	na leto,	najmanj,	največ
Trstu (26 *m*)	4·7°	13·0°	24·1°	15·3°	14·0°	—11·9°	36·0°
Pulju (32 *m*)	5·3°	12·7°	23·6°	15·1°	14·0°	— 8·4°	34·8°
Lošinju (14 *m*)	7·2°	13·8°	24·4°	16·7°	17·2°	—10·0°	36·0°

Padavine se množe od jugozahoda proti severovzhodu, torej navpično proti smeri pogorij, in dosežejo svojo največjo mero na najvišji planoti Krasa. V Pulju znašajo na leto 949 *mm*, v Piranu 1060 *mm*, v Trstu 1114 *mm*. Tudi na Krasu dežuje zadosti, ali na razbeljenem in razoranem vapnencu se mokrota izgublja v zemljo brez koristi. Največ dežuje seveda v zimski polovici leta: v Trstu 53 %, v Istri 60 %. V tržaški okolici pada dež od septembra do novembra, in sicer najbolj v oktobru; zelo deževen je tudi maj. V Istri traja deževna doba od oktobra do decembra, najmanj dežja pade od februvarja do julija. V Pulju pade povprečno od junija do avgusta v 21 dneh 190 *mm* mokrote in celo v juliju povprečno v 6. dneh 50 *mm*. Pomisliti pa je treba, da julija meseca izpari 3·8 *mm* mokrote na dan, zato so rastline koncem tople dobe kakor posušene. *)

Primorska ima torej milo zimo, izvzemši tiste dni, ko burja piše; dolgo in suho poletje (od maja do septembra uračunjeno).

Srednji tlak zraka znaša na severni obali Adrije 761·5 *mm*. Čim dalje se gre proti jugu, tem manjši je pritisek zraka, v Trstu n. pr. le 759·07 *mm* na leto (januvarja 761·2, aprila 757·9, julija 758·5 in oktobra 759·6).

V primorskih krajih odločujejo vetrovi o vremenu, zato se mornarji ne poprašujejo o tem, „kakošno vreme je danes“, nego „kakošen veter imamo?“ Redni vetrovi so oni, ki vejejo ponoči in pozimi s celine na morje, podnevu in poleti pa z morja proti celini. Zlasti severozahodni, namorski veter ohladi v vročih poletjih vsaj za nekaj ur neznosno vročino, ali ne sme se predolgo na njem stati, posebno ne, če je kdo razgret. V Istri sta najnavadnejša vetrova burja in pa vzhodnik (levante), zato jih imenujejo ob kratkem le „veter“ (vento).

Najsilnejši veter v Jadranskem morju, zlasti v Kvarnerskem zalivu, je burja. Ona piha od severnega severovzhoda,

*) Hann, Temperaturverhältnisse der öster. Alpenländer 1851—1880.

od severovzhoda in vzhodnega severovzhoda (greco levante). Če ni močna, jo imenujejo „borin“, ki poleti zlasti ob hrvaški obali zrak lepo ohladi, zato jo imajo prebivalci radi. Burja je na kraških planotah včasi tako silna, da ves promet otežuje, večkrat celo popolnoma onemogoči. Najsilnejše razsaja v večjih debrih, ki se s podnožij gora odpirajo proti morju. Burja lomi najdebelejše veje, izruje ali prelomi cela drevesa, meče na tla pešce, jezdece in celo težko naložene vozove. V Trstu je vrgla enkrat teško natovoren potni voz vojvode nasavskega s pomola sv. Karla v morje. Zato morajo v tem mestu, kedar burja hudo razsaja, vrvi po ulicah napeti, da se pešci za nje oprijemajo. Zlasti pozimi, ko so gore s snegom pokrite, je burja tako ledenomrzla, da ne ubrani pred njo tudi najtoplejša obleka.

Z največjo silo besni burja v Kvarnerskem zalivu, kjer je ladjam nevarna bolj nego kjerkoli drugod na vzhodni obali Jadranskega morja. Med Kamenjakom in otokom Unije brani ladjam vhod večkrat s tako silo, da je treba najprevidnejšega vodstva in skušenosti, drugače se lahko pripeti velika nesreča. Silnej moči vetra, ki ladjo biča in jo nazaj goni, pridružijo se še visoki valovi, ki žugajo na ladjo pljuskniti in jo preplaviti. Večkrat je odprto morje in pa obala ob Lošinju popolno mirno, a v notranjih kanalih in prelivih pa burja piha z nepopisno silo. Najsrditejša je v Vlaškem prelivu, v buki senjski in pred Senjem samim. Zato gledajo mornarji vedno na Velebit. Kedar se kopičijo na njegovih vrhovih veliki, beli, zaokroženi oblaki, in kedar se iz dolinic vzdigajo temne megle, tedaj je to znak, da se burja približuje, ali pa da se je morda že vzdignila. Tudi posebno nizka plima je znak približujoče se burje.

Mornarji se burje zato tako zelo bojé, ker večkrat pripiha nepričakovano iz kakega debra ali drage, tako da jih najde popolnoma nepripravljene, da ne morejo hitro jader strniti; potem ker piha navadno v kratkih, močnih sunkih („reffoli“) in prouzročuje nejednake valove, tako da se ladja vedno ziblje, a jarbola in jadrni drogi pokajo, včasi se celo prelomijo. Če je nebo oblačno, nastopa burja navadno manj silno, zato je med mornarji pregovor, da se sme ob jasnem jugu in temnem severovzhodniku brez nevarnosti na morje.

Burja se pojavi le redko poleti in tedaj ne piha posebno močno, nikoli dalje kot dva ali tri dni. Pozimi pa traja včasi z malimi presledki celo devet in petnajst dni, ali pa še več. Ona sčisti nebo, ker prepodi oblake proti jugu, pripravi počasi lepo, suho in zdravo vreme (ali ne za tiste, ki so na prsih bolni). Polagoma se burja spremeni v zmeren vzhodnik, ki se proti jutru poleže. Zatem nastopi tišina, potem pa se vzdigne severozahodnik, ki traja ob lepih letnih časih celo do večera.

Kakor se ozirajo mornarji zarad burje na Velebit, tako zaradi juga (sirocco) na Osorščico. Na tej se zbirajo pred jugom temni oblaki, kakor velik klobuk okoli vrhunca. Ti oblaki pokrijejo potem tudi Učko in Velebit in počasi se vležejo celo na nizke visočine: znak, da je jug tukaj. Tudi dolgotrajajoča visoka plima ga napoveduje. On prihaja sicer iz Srednjega morja, od jugovzhoda, ali v Kvarner sili od italijanske strani. Jug je mornarjem tudi nevaren veter, pa le kedar dolgo traja in močno nastopa. On izpodjé morje takorekoč iz dna gori in ga vzdigne, kakor bi bilo pod gladino votlo (to imenujejo mornarji „debelo morje“, mar grosso). Jug nastopa počasi, ojačuje se polagoma, tako da se mornarji lahko pripravijo, ali pa v zavetišče zbežé, ter veje precej jednakomerno, brez hudih sunkov. Najrajši nastopa v pozni jeseni, a pozimi se navadno menja z burjo, včasi tudi s katerim drugim vetrom. Traja pa navadno tri do devet dni, v zadnjem slučaju se tretji dan pojači. Ob jugu je nebo s temnimi oblaki pokrito, zrak poln pare, topel in vlažen, tako da dela človeka utrujenega, ohlapnega in lenega. Jug prinaša seboj precejšno toploto in provzročuje tudi pozimi 10°—15° C. topline. Zato ga spremljajo navadno silne plohe in tako visoke plime, da se morska voda razlije celo po mestnem tlaku v Trstu ali Benetkah. Ribjemu lovu pa je jug mnogo ugodnejši od burje, ki ribe prepodi.

Burja pa jug sta pozimi gospodujoča vetra v Kvarneru in takorekoč jeden druzega zamenjujeta, ali pa se med seboj za gospostvo celo bojujeta, in ta boj je mornarjem najnevarnejši. Spomladi pa in v toplejšem letnem času sledita jugovzhodniku pravi jug (ostro) in jugozahodnik (libeccio), katera navadno dež spremlja. Močni jugozahodnik je nevaren onim obalam, na katere prileti navpično, (torej zahodni Istri), zlasti tam kjer so

one strme. V takem slučaju se zaženejo valovi s strahovito silo na obalo in nastane tako kipenje, da vodeni prah štrca nad 35 *m* po obrežju navzgor.

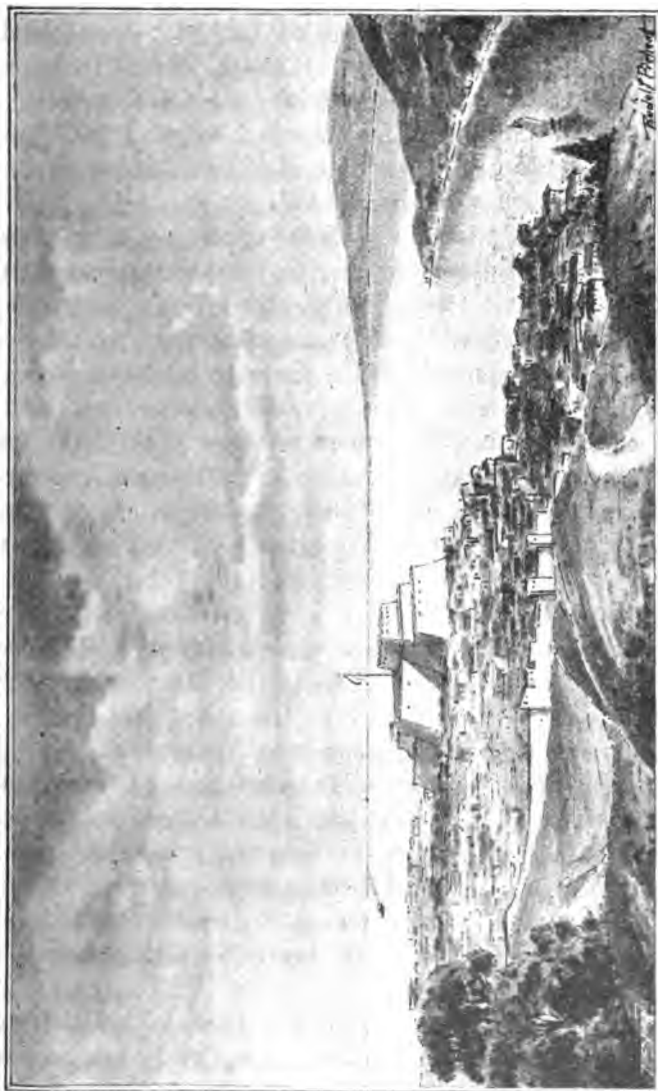
Ostala dva glavna vetra, severozahodnik (maestro ali maestral) in severnik (tramontana) sta manj močna in škodljiva. Prvi veje le poleti in se vzdigne navadno med osmo in deveto uro zjutraj, narašča dopoludne, pojemlje proti večeru in se popolnoma poleže po solnčnem zahodu. Spremlja ga vedno lepo vreme. V vročem in suhem poletju je maestral prav zaželeno krepčilo za ljudi, ker zmanjšuje vročino in osvežuje otrpnele ude, vendar je pametno zavarovati pred njim vrat in prsa. Po noči ga zamenja navadno „borin“, t. j. lahek vetrič, ki pihlja s suhe zemlje proti morju. Severnik piha navadno le pozimi, prinaša mraz in mrzel dež, včasi celo točo. On pa ne veje istočasno po celem zalivu, nego zdaj tu, zdaj tam, traja malo časa, navadno pol dneva.

Vzhodnik (levante) in zahodnik (ponente) nimata na Jadranskem morju nikakošne važnosti, čeravno sta tudi navadna, zlasti prvi. Mornarji imajo za severovzhodnik, ki ni prava burja, še izraz greco; vsi drugi vetrovi imajo sestavljena imena iz že znanih izrazov, n. pr. „greco-tramontana“ = severni severovzhodnik, „levante-sirocco“ = vzhodni jugovzhodnik itd.

Živalstvo istrsko je precej siromašno, ako odštejemo mnogobrojne morske živali; med strupenimi kačami je znana n. pr. jedna sama vrsta. Poleg domačih štirinogatih živali nahajamo tudi nekoliko divjačine, n. pr. jazbece, zajce, veverice, podlasice, lisice in tem podobne živali; volkovi in medvedje se le včasi prikažejo v kastavskih gozdih. Istrski psi, bodisi lovski ali ovčarski, so izvrstne pasme in jako priljubljeni.

Domačo perutnino, zlasti kokoši in purane, goje po nekaterih krajih še dosti marljivo, mnogo pa je divjih golobov, jerebov, prepelic in kotornov. Prepelice se ustavljajo v Istri ob času njih selitve proti jugu, sloke pa, ko listje pada in potem zopet na povratku februvarja ali marca. Divje race, mahove sloke, povodni petelini, čaplje in sploh mnogo vrst plavutežev in močvirnih ptic obletava pozimi Cepiško jezero, doline Karpana, Lema, Mirne okolico puljsko in sploh kraje, kjer se nahaja kako močvirje ali stoječa voda. Ob času selitve se zbirajo ptice v Istri iz vseh

krajev in od vseh strani sveta. Zato je pa tudi ptičji lov po vsej Istri prav priljubljena zabava; okoli Buj in Umaka love ptice celo za prodajo.

Trst od vzhoda.

Mnogo bogatejša je morska favna. Jadransko morje je sicer povsod bogato rib, najbolj pa ob istrski obali. Premnogo malih

zalivov, drag in drugih zajed daje mnogim, tudi redkim ribam mirno, prijetno in hrane bogato zavetišče. Na več krajih obale je mnogo zagrajenih ribnikov, kjer sedaj sicer ne goje več rib, pa ljudstvo jih še vedno imenuje „val, valago“. Tune love posebno v Kvarneru, ob izlivu Raše, pa tudi ob zahodni Istri. Lov na sardele se zlasti splača pri Rovinju, Poreču in Kopru. V Kvarneru so nekaj posebnega zelo priljubljeni norveški raki, „škampi“ imenovani. Najboljše ribe so dalje: luben (brancin), plošča, lokarda (škombro), in rudeča trilja (borbon). Tudi prav lepih školjk se dobi v obilici.

Rastlinstvo istrsko je mnogo južnejše, nego bi se dalo soditi po zemljepisni legi deželе; pa tudi bogatejše in različnejše, nego živalstvo. Počenši od agave, ki raste na prostem pri Rovinju in na Brijonskih otokih, pa do bukve, ki pokriva vrhunec Učke, imamo zastopane vse rodove in vrste južnoevropskega pasa. In koliko mnogovrstnosti glede barv, oblike in velikosti je zbrane med tema skrajnostima, ki sta si le 55 *km* oddaljeni! Nekateri otočiči, stegna in nizki deli obale so pokriti kakor preproga z lepodišečimi rastlinami, a v obče obrobljajo obalo skoro nepretrgoma plodonosni oljčniki, katerih drevesa precej visoko zrastejo.

Vednozelena cvetana sredozemskih dežela se pozna že ob tržaškem zalivu in ravno tu sega najbolj proti severu na celi zemlji (Miramar!) Po vsej srednji in južni Istri raste oljka in to dokazuje, kako mila zima je tam. Na Učki rastejo oljka, lavor in kostanj do 300 *m* nadmorske višine, nad njimi poleti zeleno hrastovje do 500 *m* in še višje gori pa sega bukovje. Krasni lavorjevi in kostanjevi gaji med Mošćenicami in Opatijo, kakoršnih ni nikjer drugod ob Kvarneru, uspevajo zato tako dobro, ker rastejo na „rudeči zemlji“, katero je voda z gora doli sprala. Poleg lavorja raste mirta na Brijonskih otokih in v okolici puljski, ravno tam tudi plutov hrast. Na otokih rastejo rožiči na prostem.

Najbolj razširjeno drevo po vsej Istri je hrastovlje: cer, dob in graden, ki raste po celem polotoku. Cer in graden zrasteta posebno visoko v dolinah srednje Istre (okoli Motovuna) in na njih se je ukoreninila tudi oméla. Precej razširjeni so tudi bresti, bukve, gabri, jeseni, javori, češmini in več vrst brinja. Po nižjih

dolinah nahajamo topole in razne vrbe. Trta raste zelo bujno po vseh predelih, razun na višjih vapnenih planotah. Murbe, ciprese, akacije in platane uspevajo prav dobro.

Izmed sadnega drevja so najnavadnejši orehi, mandlji in leske (te posebno okoli Rovinja), bolj redki so kostanji. Prav dobro sadje dajejo hruške, jabolka, črešnje, marelice, smokve, slive, breskve, kutne, nešplje itd. Po senčnih, gozdnatih krajih je mnogo jagod (smokvic) in malin.

Raznovrstna žita uspevajo prav dobro, ali ne v potrebni množini. Zlasti daje pšenica zelo tečno in okusno moko. Turšica uspeva le tedaj, ako ji ne škoduje velika suša julija in avgusta meseca. Kedar je poletje deževno, (to se pa zgodi le vsako sedmo leto), tedaj dozori na istih njivah, ki so dale pšenice, rži in ječmena, tudi še ajda in proso. Gomoljik, repe, korenja itd. je zadosti.

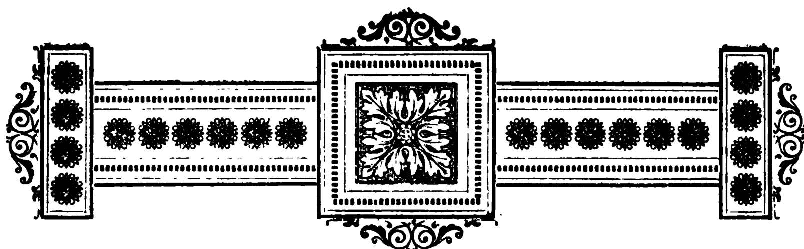
Zelenjadi je okoli mest in krajev v obilici, tako da je veselje gledati take zelenice. Vse polno je raznih salat, radiča, luka, kopra, kapusa, zelja, špargljev, brokolov in artičok; po nekodi goje tudi buče in dinje. Gotovo je, da bi Istri ne primanjkovala nobena vrsta koristnih rastlin, ko bi se ljudje nekoliko bolj potrudili in skrbeli za umetno namakanje suhih predelov.

Mnogo je tudi rastlin, iz katerih se barvila in olje napravljajo, ali pa ki se dajo porabiti za kako orodje. V to vrsto spada n. pr. broč (rubia peregrina), ki raste v veliki množini po Istri med sečmi in grmovjem. Njegova korenika daje izvrstno rudečilo, s katerim se lahko barva volno, bombaž ali platno. Pravi žafran raste tu pa tam divje in uspeval bi tudi izvrstno, če bi ga hoteli gojiti; ravno tako tudi žafranon (carthamus tinctorius). Solnčnica raste celo divja, pa tudi med turšico, in iz nje napravljajo olje za svečavo. Kapari rastejo divje po starem zidovju in po razpokah vročih sten na več krajih obale. V veliki množini se nahaja v južni Istri lepa mastika, čije listje rabijo pri strojenju usnja, jagode za olje, smolo pa za zdravilo in hladilno pijačo, ki je v južnih krajih zelo navadna. Okoli Premantura in Medulina rabijo njegovo olje za svečavo, ribiči pa, da mreže namažejo. Feničansko brinje okoli Osora ima dišečo smolo, iz katere bi se napravljalo lahko kadilo. Ravno tam raste tudi „cistus“,

iz katerega se da napraviti lepilo. Tudi sumak raste v Istri, ali njegovega barvila nihče ne rabi. Vednozeleni trn (rhamnus infectorius) raste divje in njegove jagode dajejo dobre slikarske barve. Črešnjeva lavorika raste na južni strani Pulja; iz nje se napravlja znano zdravilo „aqua laurocerasi". Plutov hrast raste divje v dolenjem primorju, le pri Pulju rabijo njegovo skorjo za pluto. Divji pušpan daje izvrsten les za škatlje in trobila. V ravno ta namen služi tudi les koprivovka ali ladonje (celtis australis), katerega goje le za lepoto, potem dren in šipkovo drevo.

V morju životarijo razne alge ob obali in okoli ostrovov v kvarnerskih prelivih. Podobne so dalmatinskim, ki so zaradi njih lepote daleč po svetu znane. Najnavadnejše, po vapnenčevih skalah (na suhem) živeče alge so: Caloplaca citninea (žvepleno-žolta), caloplaca callopisma (oranžnožolta), lecanora farinosa (umazano bela), verrucaria marmorea vel purpurescens (črna) in verrucaria nigrescens (črna).

Političen opis in prebivalstvo.

Razdelitev dežele.

Trst z okolico je občina in dežela za-se, kakor določuje avstrijska ustava od 26. februvarja 1861. Istra pa se deli po cesarski naredbi od 8. julija 1868 v šest okrajnih glavarstev; vrhu tega ima mesto Rovinj še svoj magistrat z lastnim pravilnikom. Okrajna glavarstva se dele na sodnijske okraje, katerih ima Istra šestnajst, in sicer obsega kopersko glavarstvo sodnije: Buzet, Koper in Piran; lošinjsko glavarstvo: Cres, Krk in Lošinj; pazinsko glavarstvo: Labin in Pazin; poreško glavarstvo: Buje, Motovun in Poreč; puljsko glavarstvo: Pulj, Rovinj in Vodnjan, ter vološko glavarstvo: Podgrad in Volosko.

Naslednji pregled kaže nam velikost vsakega posameznega dela, ter število in gostost njegovega prebivalstva po številenju od 31. decembra l. 1890.

Ime političnih delov	Ime sodnijskega okraja	Površje v hektarih	Absolutno prebivalstvo	Relativno prebivalstvo (na vsak km^2)
Samosvoje mesto **Trst** z okolico	**Trst**, mesto z lastnim pravilnikom . .	93·80 km^2	157.466	1670
Rovinj (magistrat)	**Rovinj**, mesto z lastnim pravilnikom .	61·58 km^2	9662	156·9

Ime okrajnih glavarstev	Ime sodnijskega okraja	Površje v hektarih	Absolutno prebivalstvo	Relativno prebivalstvo (na vsak km^2)
Koperščina	Buzet	386·64 km^2	17.742	40
	Koper	329·01 km^2	38.104	11·8
	Piran	108·91 km^2	18.909	173·4
	Vkupno	824·56 km^2	74.755	90·8
Poreščina	Buje	266·24 km^2	18.464	75
	Motovun	309·61 km^2	18.182	56·6
	Poreč	213·45 km^2	12.441	58
	Vkupno	789·30 km^2	49.087	60
Pazinščina	Labin	308·12 km^2	15.376	49·8
	Pazin	540·60 km^2	26.323	48·7
	Vkupno	848·72 km^2	41·699	49·3
Puljščina	Pulj	224·89 km^2	38.937	171·3
	Rovinj	157·06 km^2	4932	31·4
	Vodnjan	381·62 km^2	15.090	39·3
	Vkupno	763·57 km^2	58.959	76·9
Vološčina	Podgrad	421·52 km^2	16.340	38·7
	Volosko	337·61 km^2	27.119	80·6
	Vkupno	759·13 km^2	43.459	57·2
Lošinjščina	Cres	336·43 km^2	8.280	25
	Krk	388·63 km^2	19.871	51·1
	Lošinj	174·96 km^2	11.838	67
	Vkupno	900·02 km^2	39.989	44·4
Vsa Istra		4946·88 km^2*	317.610	64

Tržaška deželica se deli upravno v mesto Trst (122.000 pr.) v predmestja tržaška (25.000 pr.) in okolico tržaško (11.000 pr.). Predmestja so: Barkovlje, Greta, Rojan,

*) To številko najdemo, ako seštejemo površje občin po »Ortsrepertorium des österreichisch-illyrischen Küstenlandes, Wien 1894«

Škorklja, Kolonja, Kadin, Vrdéla (Vrdelj), Rocol, Gorenja Čarbola, Dolenja Čarbola, Sv. Marija Mandalena gorenja in Sv. Marija Mandalena dolenja. Tržaška okolica se deli v jednajst podobčin („kontrad", italijanski: contrade esterne, ville): Ščedna (Skedenj), Sv. Križ, Prosek, Kontovel, Opčine, Bane, Trebiče, Gropada, Padriče, Bazovica in Lonjer.

Na čelu podobčin stojé magistratovi komisarji (delegati), katere Slovenci imenujejo „župane", čeravno so ti prav za prav le magistratovi zaupni možje in sluge, ki dobivajo za svojo „službo" 30—50 gold. vsako leto. Oni spisujejo sovaščanom spričevala (seveda v italijanskem jeziku), prijavljajo jim oznanila, vračajo vabila in poročajo magistratu (večinoma ustmeno) o nujnih potrebah, popravah in napravah v dotični podobčini. Na svojih „uradih" imajo tržaški grb in samo italijansk napis. *)

Županije ali politične občine v Istri so zelo velike, tako jih ima na pr. kopeski okraj samo pet (katastralnih občin je 41, 2 mesti in 116 vasi); buzetski okraj samo dve (24 kat. občin, 1 mesto, 77 vasi); piranski okraj tudi le dve (6 kat. srenj, 2 mesti, 9 vasi s premnogimi zaselki in posameznimi hišami); creški okraj jedno samo (14 kat. srenj, 1 mesto in 11 vasij); lošinjski okraj tri (10 davčnih občin, 3 mesta, 7 vasi z zaselki); krški okraj sedem (20 srenj, 1 mesto, 65 vasi z zaselki); labinski okraj dve (20 srenj, 1 mesto, 1 trg in 20 vasi s premnogimi zaselki); pazinski okraj štiri (37 srenj, 1 mesto, 1 trg in 36 vasi s premnogimi posameznimi hišami); poreški okraj dve (17 srenj, 1 mesto in 17 vasi z zaselki); bujski pet (21 srenj, 3 mesteca in 20 vasi z mnogimi zaselki); motavunski okraj štiri (21 srenj, 1 mesto, in 20 vasi s premnogimi zaselki); vodnjanski okraj le dve (14 srenj, 1 mesto in 35 vasi z zaselki); puljski okraj jedno samo (19 srenj, 1 mesto in 13 vasi s premnogimi razstresenimi hišami); rovinjski okraj dve (7 srenj, 1 mesto in 18 vasi z zaselki); podgrajski okraj tri (46 kat. občin, 63 vasi) in voloski okraj štiri (48 srenj, 1 mesto, 2 trga in 45 vasi z zaselki.**)

*) Godina-Verdélski, Opis in zgodovina Trsta in njegove okolice (1870), str. 67 in 89.

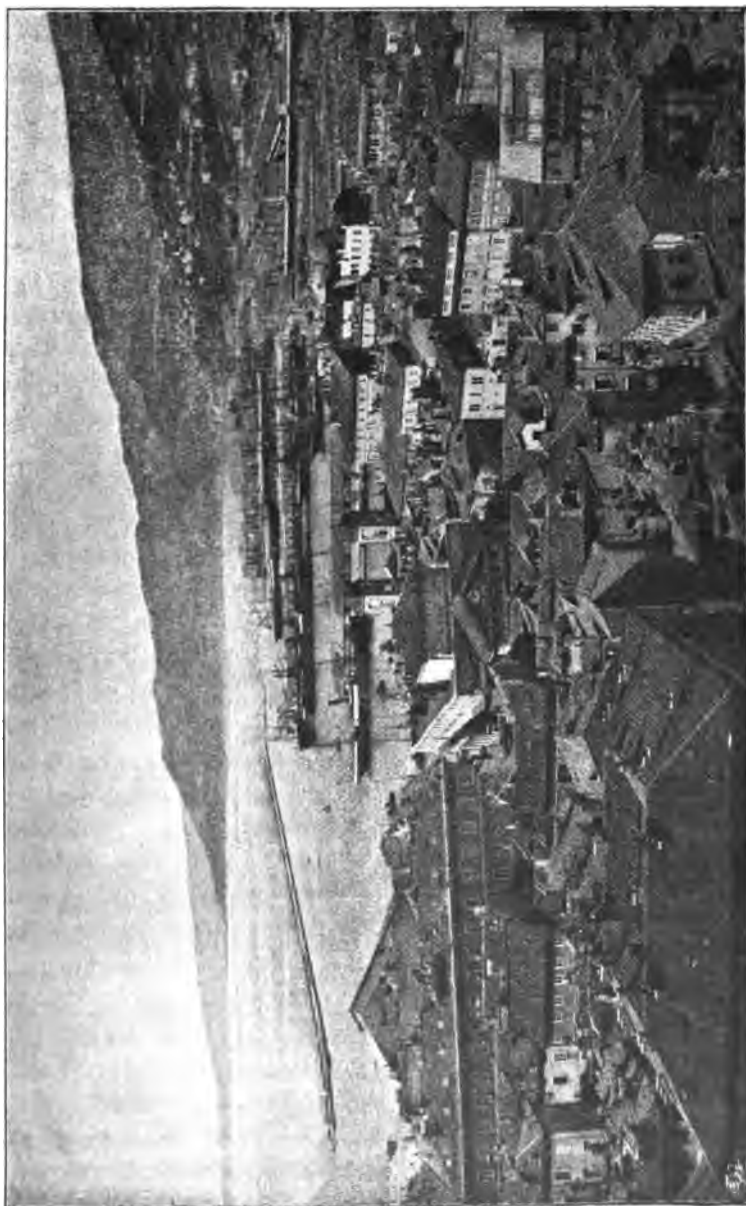
**) V Istri imenujejo posamezna bivališča dvore, kjer gospodarjev kmet stalno biva, in štancije, kjer se gospodar le začasno mudi, na pr. o trgatvi. Katuni (sorodno z lat. castrum) so stanovi pastirjev, kjer sir delajo.

Vsa Istra ima torej sedaj le 50 političnih občin (z mestom Rovinjem vred), a dosta manjša Goriška skoro trikrat toliko. Uzroka temu je iskati v političkih odnošajih Istre. L. 1863 je štela ona stotrinajset županij, (le v creškem okraju je bila tudi tedaj samo jedna). To prihaja od tod, ker je hotela italijanska večina v deželnem zboru istrskem ustanoviti same velike občine z več ali manj poitalijančenimi središči, da bi ta uplivala in vodila vso veliko občino. Ko se je pa začelo hrvaško ljudstvo v Istri zavedati in se zborova namera ni obnesla, skušajo sedaj zopet izluščiti poitalijančene občine iz čisto hrvaških in ustanoviti jih kot samostalne županije.

V cerkvenem obziru spadajo Istrani pod tri škofije: tržaško, poreško in krško, a vse tri pripadajo „ilirski metropoliji", ki ima svoj sedež v Gorici. Velika večina Istranov, namreč okoli 185.000 duš, spada pod tržaško-koprsko škofijo, ki šteje s Trstom in kraškim delom Goriške sedaj blizu 360.000 duš. Pod njo spadajo v Istri naslednji dekanati: Dolina, Jelšane, Kastav, Pazin, Pičan, Kršan, Buzet, Oprtalj, Umak, Piran, Koper, Krkavce in Ospo (Osap). Vseh župnij je v tržaški škofiji 113 (med temi 7 na goriškem Krasu), vikarijata 2, kuracija 1, župnijskih kooperatur 104 in kapelanij pri podružnicah 47 (brez goriškega Krasa).

Pod poreško-puljsko škofijo spada nekdanji beneški del Istre južno od Mirne (okrajni glavarstvi Poreč in Pulj) ter šteje blizu 110.000 duš. Dekanati so naslednji: Poreč, Rovinj, Motavun, Pulj, Kanfanar, Vodnjan in Labin. Vseh nameščenih župnij je 50 (in 28 nenameščenih), 15 kaplanij, 39 kooperatur in 8 beneficijev. V Poreču in Pulju sta katedralna kapitula, ki štejeta vsak po šest članov.

Krška škofija obsega vse Kvarnerske otoke, Rab in severno polovico Paga v Dalmaciji ter šteje 55.000 duš. Dekanati so: Krk, Vrbnik, Omišalj, Osor, Cres, Lošinj mali in provikarijat v Rabu, ki šteje 6700 duš. Vseh župnij je 20 (5 v Dalmaciji, med temi Novalja in Lun na Pagu), kuracij 23, ekspozituri 2, ekskurendnih kaplanij 5.

Bran v novi luki.
Tergestej.

Nova luka.
Stara borza.
Srednji del Trsta.

Greta.

Ustava in uprava.

Po oktoberski diplomi 1860 in februarskem (26.) patentu 1861 sta Trst in Istra dve samostojni deželi avstrijsko-ilirskega Primorja ter vsaka izmed njih ima svoj poseben deželni zbor.

Deželni zbor tržaški je sestavljen iz ravno tistih mož, ki so ob navadnem času občinski odborniki; kedar pa cesar skliče deželne zbore, tedaj stopijo ti odborniki skupaj kot deželni zbor. Ta šteje 54 članov, od katerih voli mesto s predmestji 48 poslancev, a vsa okolica le 6, čeravno ima skoro polovico toliko volilcev, kot mesto. Ob času zborovanja vodi razprave tržaški župan (voljen na tri leta), ali če je ta zadržan pa podžupan. Posel deželnih odbornikov opravlja „municipijska delegacija“ (delegazione municipiale), sestoječa iz desetih članov pod županovim predsestvom.

Deželni zbor istrski ima sedaj svoj sedež v Poreču in sestoji iz triintridesetih članov: trije so virilni glasovi (škof tržaški, poreški in koperski), pet je vlastelinskih poslancev, jednajset iz mest, trgov in obrtnih krajev, dva iz trgovinske zbornice v Rovinju, ter dvanajset iz kmetskih občin. Vlastelinske poslance volijo vsi opravičenci v Poreču, mestne pa v sledečih voliščih: Rovinj (za se), Piran (za se), Koper, Milje, Izola in Buzet vkup; Poreč, Umag in Novigrad vkup; Pulj, Vodnjan; Motovun, Buje z Oprtljem, Vižinada vkup; Pazin, Labin in Plomin vkup; Volosko, Kastav, Lovran in Moščenice vkup; Lošinj mali in veliki, Cres in Krk vkup. Trgovinska in obrtna zbornica v Rovinju voli dva poslanca iz srede svojih svetovalcev ali njih namestnikov. Volišča kmetskih poslancev so v razprto tiskanih krajih: Rovinj, Poreč, Vodnjan in Pulj vole skupaj dva poslanca; ravno tako tudi Koper in Piran; Motovun, Buje in Buzet; Pazin in Labin; Voloska in Podgrad; Lošinj, Krk in Cres.

Pravico voliti v prvi skupini imajo vsi polnoletni vlastelini, ki so avstrijski podložniki in plačujejo vsaj 100 gold. direktnih davkov (brez vojne kontribucije). Korporacije in društva smejo voliti z vlastelini, ako imajo kako veleposestvo, občine pa ne. Poslance volijo volilni možje, od katerih pride jeden na vsakih 500 prebivalcev, dva pa na 750 in čez. Vsak volilec sme samo

v svojem volilnem okraju in sicer praviloma le osebno voliti. Če ima meščan ali tržan volilno pravico v več občinah, sme jo vršiti samo v tistem kraju, kjer navadno biva. Izvoljen sme vsakdo biti, ki je avstrijski podložnik, trideset let star, uživa vse državljanske pravice in vpisan v kateri koli volilni razred.

V deželni odbor volijo virilci, vlastelini in poslanci trgovske zbornice jednega; potem poslanci mest druzega; poslanci zunanjih (kmetskih) občin tretjega in plenum (iz celega zbora) četrtega odbornika.

V državni zbor na Dunaju pošilja Trst z okolico štiri poslance, in sicer dva iz mesta, jednega iz okolice in jednega iz trgovsko-obrtniške zbornice.

Istra pošilja v državni zbor po neposrednih volitvah štiri poslance, in sicer 1 izmed vlastelinov; 1 za istrska mesta in trgovinsko-obrtno zbornico; 1 iz kmetskih občin okrajev Poreč, Motavun in Buje; Koper, Piran in Buzet; Vodnjan, Pulj in Rovinj; in zadnjega iz kmetskih občin okrajev Pazin in Labin; Volosko in Podgrad; Krk in Cres; ter Lošinj.

Politiško upravo celega Primorja vodi c. kr. namestnik v Trstu. Od njega so odvisna c. kr. glavarstva ter magistrata v Trstu in Rovinju. Posamezne občine imajo svojo domačo avtonomijo, morajo pa še vrh tega opravljati posle „prenešenega delokroga“ (vojaško kontrolo, pobiranje užitnine itd.). Istra obsega šest okrajnih glavarstev in šestnajst sodnijskih okrajev (glej str. 49—50). Pri namestništvu v Trstu je tudi državni zemljiško-knjižni urad za vse Primorje in policijsko ravnateljstvo.

V Trstu je sedež deželnega nadsodišča (III. instancija) za vso Primorsko. Pod deželno sodišče v Trstu spadajo tudi sodnije Koper, Piran, Podgrad in Volosko. Vseh ostalih dvanajst sodnij spada pod okrožno sodišče v Rovinju. V Trstu in Rovinju se nahajata dotični advokatski in notarjatski zbornici. V Trstu je tudi trgovsko in menjično sodišče.

V Trstu je finančno deželno in davkarsko ravnateljstvo za vse Primorje. Od njega so odvisne finančne prokurature, davkarije in davkarski nadzorniki. V Kopru je finančno okrajno ravnateljstvo, od katerega so odvisna solna skladišča v Kopru in Piranu, potem solna prodajališča v Kopru in Piranu; dohodninarnice v Kopru, Pulju, Bujah, Cresu, Vodnjanu, Lošinju, Poreču, Buzetu, Piranu

in Rovinju; gozdarska urada v Motovunu in na Krku. Loterijska direkcija v Trstu je za vse Primorje. Carinarnice so v vseh lukah; v Trstu je glavna carinarnica. Večje garnizije finančne straže se nahajajo v Trstu in Kopru, manjše pa v Žavljah in Piranu.

Poštno in brzojavno ravnateljstvo za vsó Primorsko in Kranjsko se nahaja v Trstu. Od njega je odvisnih v Trstu 8 in v okolici 9 poštnih uradov, v Istri pa 79. Izmed poslednjih so državni uradi v Kopru (pod vodstvom državnega uradnika), Pazinu, Pulju, Sv. Polikarpu (pri Pulju), Opatiji in Lošinju.

Ravnateljstvo gozdov in cesarskih posestev (domên) za Primorsko, Kranjsko in Dalmacijo je v Gorici, rudarsko glavarstvo pa v Celovcu. Najvišja vojaška oblast je vojaško zapovedništvo v Trstu, od katerega so odvisna krajna zapovedništva v Trstu, Gorici in Pulju.

Trst je sedež osrednje pomorske oblasti, od katere so odvisni luški kapitanati v Trstu, Rovinju, Pulju in Lošinju. Pod luški kapitanat v Trstu spadajo luški in zdravstveni uradi v Miljah, Kopru, Izoli, Piranu, Portorose in novi lazaret v Sv. Roku; pod luški kapitanat v Rovinju: Rovinj, Vrsar, Leme, Poreč, Valditorre, Novigrad in Umag; pod luški kapitanat v Pulju: Pulj, Fazana, Medulin, Krnica, Traget ob Raši, Rabac, Plomin, Moščenice, Ika in Voloska; pod Lošinj: Lošinj mali, Lošinj veliki, Sv. Petar, Cigale, Sušak, Unije, Osor, Ustrinje, Cres, Farazina, Krk, Punat, Torkul, Malinska, Klimno (pri Dobrinju), Baška nova in Vrbnik.

K avtonomnim uradom spada deželni melioracijski zavod in deželna hranilnica za Istro. Cestni odbori se nahajajo v vsakem sodnijskem okraju, okrajni šolski sveti pa pri vsakem glavarstvu. Okrajni nadzorniki so: v Kopru jeden za Slovence in Hrvate, drugi za Italijane; v Poreču jeden za vse glavarstvo; v Pulju jeden za hrvaške, drugi za italijanske šole glavarstev Pulj in Pazin; v Voloskem jeden za vse glavarstvo, v Lošinju jeden za Hrvate, drugi pa za Italijane. Deželni šolski svet za Istro ima svoj sedež v Trstu, a zboruje v Poreču.

Prebivalstvo sploh in njega gostost.

Kakor že rečeno, našteli so pri zadnji štetvi (31. decembra 1890) v Trstu z okolico vsega vkup 157.466 navzočih ljudi. Med

temi je bilo domačinov, ki so imeli v Trstu in okolici svojo domovinsko pravico 71.806, 63.609 Tržačanov pa je bivalo po drugih kronovinah avstrijskih in 1547 v ogerskih deželah (največ na Reki), 20.504 pa zunaj Avstrije.*) Nasproti je bivalo v Trstu z okolico 2001 tujec iz ogerskih dežel in 22.350 inostrancev, največ seveda iz Italije, t. j. 16.590 ali 10·54 %.

V Istri so našteli ob istem času 317.610 navzočih prebivalcev. Od teh je bilo domačinov 290.107, 19.896 Istranov pa je bivalo po drugih kronovinah avstrijskih in 5240 v ogerskih deželah (največ na Reki) in 3988 zunaj Avstrije. Nasproti pa je bivalo v Istri 3024 tujcev iz ogerskih dežel in 5620 inostrancev, največ iz Italije, t. j. 4145 ali 1·31 % (v Rovinju in Pulju po 2·64 %). Avstrijcev, seveda največ iz Primorske, južne Tirolske in Dalmacije, bivalo je l. 1881 v Italiji (zlasti v pokrajinah Benetke, Verona, Brešja, Mantova, Padova, Videm itd.) 15·790.**)

Glede na spol bilo je 31. decembra l. 1890 v Trstu navzočih 75.493 moških in 81.973 ženskih; v Istri pa 165.175 moških in 152.435 ženskih. Na 1000 moških prišlo je torej v Trstu 1085·8 žensk, v Istri pa 922·9 žensk. (V celi državi pride 1050 žensk na 1000 moških). Naravno je, da biva v Trstu mnogo več žensk, kakor moških (v ožjem mestu 64.299 proti 57.517 moškim, torej 1117·9 na 1000), kakor se ta razmera nahaja povsod po velikih mestih. Po drugih krajih pa je razmera med obema spoloma precej jednaka, pa tako da navadno moški prevagujejo (ženske hodijo bolj v mesta služit). Ogromen je prebitek moških nad ženskami v Pulju (19.906 proti 11.717) zaradi tamošnje posadke in ladjodelalnice. V Kopru se pa ta prevaga ne pozna toliko (4457 moških proti 3734 ženskam), čeravno je tam moška kaznilnica, solarna, gimnazija in moško učitelišče.

Po telesnih in duševnih sposobnostih, potem po splošni izobrazbi je bilo l. 1890 v Trstu z okolico 105 popolnoma slepih, 93 gluhonemih, 318 blaznih, 75 slaboumnih in 32·5 % analfabetov ali illiteratov, ki niso znali ni čitati ni pisati (med njimi so seveda tudi otroci).

*) Za l. 1896 so proračunali, da biva v Trstu 61.730 duš iz drugih avstrijskih dežela, ki nimajo tam svoje domovinske pravice.

**) Od konca leta 1881 naprej ni bilo več splošnega popisovanja ljudstva v Italiji.

Dvornih, državnih in deželnih uradnikov je bilo 4100 in od teh je imelo še 174 postranske dohodke; aktivnih vojakov 1995, drugih samostojnih oseb pa 899. Od rent in podpor jih je živelo 3772, v zavodih, šolah in preskrbovalnićah jih je bilo 2903, brez posebnega poklica (samostalnih) pa 1103.

V Istri pa je bilo največ poljedelcev in živinorejcev, vkup 153.343, od katerih se je pečalo še 5837 z drugimi opravki. Ribičev je bilo 3457, rudarjevv 707 in 228 gozdarjev.

Obrtnikov je bilo v Istri 17.095 (739 s postranskimi zaslužki) in sicer 4260 izdelovalcev oblek in obutali, 2152 stavbarjev, 2149 lesnih obrtnikov, 2104 obrtnikov železnin in jeklenin, 1337 izdelovalcev strojev, orodja in inštrumentov; 1835 izdelovalcev pijač, 748 prirejalcev živil, 736 kamenosekov in lončarjev, 369 tkalcev, 282 drugih kovinskih obrtnikov, 133 izdelovalcev kemikalij, 68 poligrafov, 50 papirarjev in usnjarjev, 165 pa brez določene obrti.

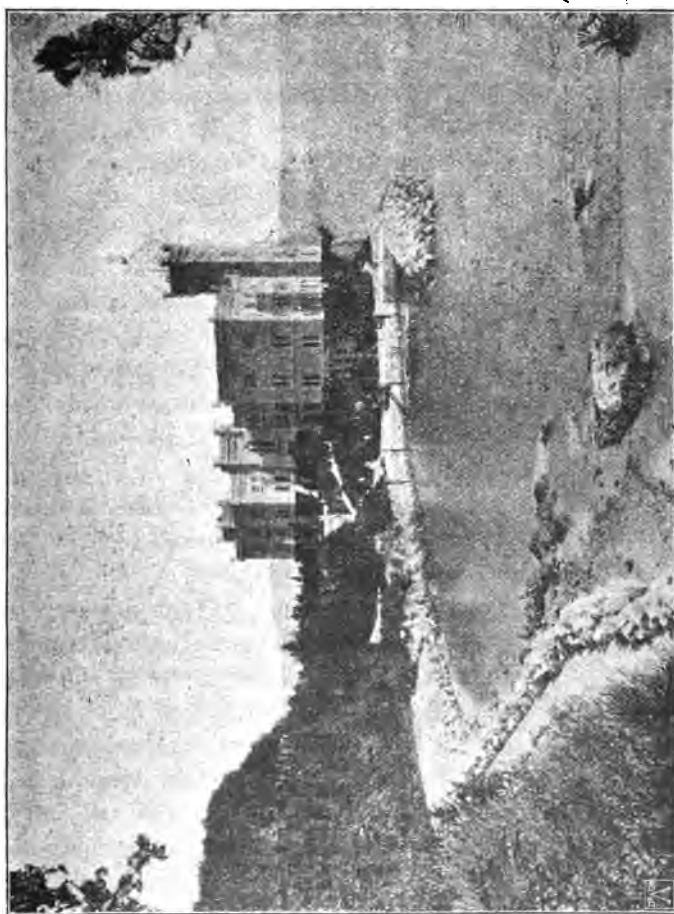
Trgovcev je bilo v Istri vseh vkup 10.534, od teh 719 s postranskimi zaslužki. Največ se jih je pečalo s prevažanjem po morju (3144) in po suhem (1308). Z blagom jih je trgovalo 1718, z denarjem in vrednostnimi papirji 16, z mešanim blagom pa 4984.

Aktivnega vojaštva je bilo 8630 oseb (v Pulju samem 8587), dvornih, državnih in deželnih uradnikov 2995 (116 jih je imelo še postranske dohodke) in le 271 oseb je imelo kak drug samostalen poklic. Od rent in podpor so živele 2204 osebe, 1523 jih je bilo v zavodih, šolah in preskrbovalnicah, 302 pa brez posebnega poklica.

Gibanje ljudstva.

Koncem leta 1869 je štel Trst z okolico 123.098 prebivalcev (70.100 v pravem mestu, 42.455 v predmestjih in 10.333 v okolici), l. 1880 pa 144.844, torej je narastlo prebivalstvo v omenjenem desetletju za 21.746 glav, ali za 17·66 odstotkov. Od l. 1880 do 1890 pa je narastlo vse prebivalstvo le za 12.622 glav ali 8·71 odstotkov. Opomniti je, da se prebivalstvo v okolici nič ne množi, ker se njena gmotna sredstva nič ne zboljšujejo in se mora torej delavno ljudstvo v Trst in drugam seliti.

Istra je štela l. 1857: 230.328, l. 1869 pa 254.905 prebivalcev, torej v tej dobi za 24.577 ali 16·70 % več. L. 1880 je poskočilo prebivalstvo na 292.006 duš, torej za 14·55 %; l. 1890 pa na 317.610, torej v zadnjem desetletju za 25.604 ali 8·76 % več. Najhitrejše se množi prebivalstvo v puljskem okraju. Tu je

Miramar.

bilo l. 1869 le 16.324 duš, l. 1880 pa že 31.683 torej za 94·08 % več in leta 1890 celo 38.937, torej za 22.89 % več, nego v prejšnjem desetletju. V mestu samem je bilo l. 1880: 20.950 ljudi, l. 1890 pa 26.742, torej za 27·65 % več v jednem desetletju. Precej narašča prebivalstvo tudi v koperskem glavarstvu

(1869: 62.149; 1880: 69.997; 1890: 74.755) in deloma tudi v poreškem (1869: 39.460; 1880: 44.193; 1890: 49.087). Le malo pa napreduje gostost prebivalstva v vološkem glavarstvu (1869: 37.265; 1880: 39.690; 1890: 43.459) in najmanj v lošinjskem (1869: 35.917; 1880: 37.922; 1890: 39.989).

Ženitve se sklepajo v zadnjih letih, posebno po velikih mestih, vedno redkejše, a na deželi tega ne opazimo, zlasti po južnih pokrajinah ne. Tako je bilo v Trstu 1892. l. 18 zakonov (1·57 %) manj, nego l. 1891; v Istri pa jih je bilo 258 (11·15 %) več. Vseh porok je bilo l. 1892 v Trstu in okolici 1128 (7·26 %), v Istri pa 2572 (8·32 %), največ v lošinjskem okraju (14·47 %). Ženinov je bilo v prvi deželi do 24 let starih 136, od 24—30: 488, od 30—40: 333, od 40—50: 108, od 50—60: 40 in čez 60: 23; nevest pa do dovršenega 20. leta 135; od 20—24: 280, od 24—30: 362, od 30—40: 247, od 40—50: 79, čez 50: 25. Najbolj so se ženili pozimi (29·17 %) in v jeseni (27·48 %) do novega leta. Udovcev se je oženilo 14·27 %, udov pa omožilo 8·24 %. V Istri je bilo istega leta ženinov starih do dovršenega 24. leta 489, od 24—30: 1213, 30—40: 572, 40—50: 179, 50—60: 75; čez 60: 44; nevest pa do 20. leta 543, od 20—24: 952, 24—30: 665, 30—40: 260, 40—50: 109, čez 50: 43. Najbolj so se ženili v jeseni (42·57 %) in pozimi (32·58 %). Udovcev se je oženilo 19·32 %, udov pa omožilo 12·05 %.

Novorojenih je bilo leta 1892 v Trstu z okolico 4752 (1·3 % manj dečkov, nego deklic), za 262 (5·23 % manj, nego poprejšnjega leta. Nezakonskih otrok je bilo 17·82 %, mrtvorojenih pa 6·35 %. Po ženitvi bilo je pozakonjenih 3·54 %. Umrlo jih je pa tudi 9 (0·19 %) manj, nego l. 1891. V Istri je bilo živorojenih 11.473, 150 (1·9 %) manj od prejšnjega leta, a smrtnih slučajev 8769, za 295 (5·11 %) več, nego l. 1891. Nezakonskih otrok je bilo 2·66 % (pozneje legitimovanih 2·19 %), mrtvorojenih pa 1·99 %. Med rojenci je bilo 4·70 % več dečkov, kot deklic.

Mrljivost je največja med otroci do 5. leta ter je znašala v Trstu 1841 (za 9·35 % manj, kot 1891) in v Istri 4104 (— 9·52 %) slučajev. V dobi do 10 let je umrlo 44·76 % moških in 41·08 % ženskih, med 60. in 70. letom 11·42 % moških in 10 % ženskih, med 70. in 80. letom 8·61 % moških in 11·21 % ženskih. V isti starosti je umrlo l. 1892 v Istri: 52·18 % moških

in 49·98 % žensk; 8·55 moških, 8·05 žensk; 9·38 % moških in 10·79 % žensk. Pri mnogih pa starost niti znana ni bila.

Če primerjamo število novorojencev z umrlimi, najdemo v Trstu z okolico 34 novorojencev več, v Istri pa celo 2704 oseb več. Istega leta se je preselilo v Trst 1002 oseb (372 moških, 630 žensk), torej je znašalo civilno prebivalstvo Trsta z okolico koncem l. 1892, če prištejemo prebitek novorojencev in prispevek priseljencev 157.734 (74.395 moških, 83.339 žensk). Vštevši še 2995 aktivnih vojakov in domobrancev, imel je Trst z okolico 31. decembra 1892: 160.729 prebivalcev.

Iz Istre so se izselile omenjenega leta 402 osebe (251 moških, 151 žensk). Če te odštejemo, a prištejemo prebitek novorojencev (1255 moških, 1047 žensk), najdemo vkupno število civilnega prebivalstva za l. 1892: 314.144 glav. Poleg teh je bilo še 8630 vojakov, mornarjev in domobrancev, torej je znašalo efektivno prebivalstvo Istre dne 31. decembra 1892: 322.774 glav.

V državno zvezo so sprejeli l. 1892 pod Trst in okolico 93 ljudi (48 moških, 45 žensk). Med temi je bilo največ Italijanov, t. j. 71 (34 moških, 37 žensk) in 13 oženjenih, do 14 let starih 28 (15 moških, 13 žensk), do 24 let 16 (6 moških, 10 žensk), čez 24 let 27 (13 moških, 14 žensk). V Istro so sprejeli istega leta le 13 oseb, in sicer 10 iz Italije (5 moških, 5 žensk). Šest poslednjih je bilo samcev, štirje pa oženjeni, čez 24 let starih je bilo pet.

Odpustilnico je dobilo l. 1892 iz Trsta in okolice 32 oseb (19 moških, 13 žensk), in sicer 19 v neznane države, 7 v Italijo, 3 na Ogersko, 2 v Egipet in 1 na Angleško. Med njimi je bilo 19 neoženjenih (12 moških, 7 žensk), 8 oženjenih in 5 udovcev. Iz Istre so odpustili 31 oseb (22 moških, 9 žensk), in sicer 18 v neznane države, 9 v Italijo, 2 v Srbijo, 1 na Reko in 1 na Prusko. Neoženjenih je bilo 13 (11 moških, 2 ženski), oženjenih 5, drugi pa udovci. *)

Prebivalci po veri in narodnosti.

Ogromna večina prebivalcev Trsta in Istre je rimo-katoliške vere. Število vseh drugovernikov znaša v Trstu le

*) Statistische Central-Commission, Bewegung der Bevölkerung im Jahre 1892, Wien 1895.

8053, v Istri pa 1073, torej vkupno 9126. Med temi je največ izraelitov, namreč v Trstu samem 4708 ali 2·98 % vseh meščanov. Znatno je tudi število pravoslavnih (zlasti v Trstu), ki štejejo 1369 glav, ter 1302 protestanta. V puljskem okraju biva 790 drugovernikov, t. j. 328 pravoslavnih, 290 protestantov in 161 izraelitov. V vasi Peroj blizu Fazane (puljski okraj) biva 218 pravoslavnih, katerih predniki so se že l. 1658 iz Boke kotorske in Črnegore v Istro preselili. V koperski kaznilnici so našteli l. 1890 : 98 drugovernikov, med temi 89 pravoslavnih. V občini Volosko bilo je istega leta 115 drugovernikov in od teh 94 v zdravilišču Opatija.

Samostana sta v Trstu le dva: oo. kapucinov v Podnarezu in benediktink pri sv. Ciprijanu že od l. 1302. Poleg tega imajo dunajski oo. mehitaristi svoj gostinjec v Trstu, potem so še usmiljenke za postrežbo bolnikov, dekle milosrčnice (v bolnišnici za otroke), sestre N. G. Sijonske in šolske sestre III. reda, ki poučujejo na slovenski dekliški šoli sv. Cirila in Metoda.

V Istri imamo (v tržaško-koperski škofiji) samostan malih bratov in kapucinov v Kopru, frančiškanov v Pazinu in Piranu ter benediktincev v Dajli. V Kopru so še tretjerednice, na Voloskem in v Iki pa milosrčnice. V poreški škofiji bivajo mali bratje v Rovinju, sestre previdnosti v Poreču, Rovinju in Pulju, sestre božjega Odrešenika pa v Sv. Pelagiju pri Rovinju. Primeroma mnogo samostanov je v krški škofiji, namreč frančiškani (provincija sv. Jeronima) v Košljunu, Nerezinah in Kampori (na Rabu); malih bratov na Cresu; tretjega reda ilirskega v Krku, Glavotoku, Dubašnici in Martinščici. Benediktinke imajo svoje samostane v Krku, Cresu in Rabu; tretjerednice v Rabu; usmiljenke v Velikem in Malem Lošinju; milosrčnice sv. Vincenca a P. v Lošinju (malem) in Cresu.

Kakor sploh na Primorskem, dotikata se tudi v Trstu in Istri dve veliki narodnostni plemeni, t. j. slovansko in romansko. Slovanstvo doseže tu svojo najskrajnejšo mejo proti jugozahodu in romanstvo skrajno točko proti severovzhodu. Z ozirom na mnogoštevilnost teh plemen izgubé se skoro popolnoma Nemci, ki bivajo v znatnejšem številu le v Trstu in Pulju; vseh vkup so našteli l. 1890 v Trstu z okolico 7107, v Istri pa 5904.

Meja med Slovenci in Italijani v Trstu se ne da določiti, ker je v predmestjih in bližnjih krajih prebivalstvo zelo pomešano. Gorenja okolica se pač lahko imenuje popolnoma slovenska. V Istri govoré italijanski ob vsej obali tjadoli do izliva Draganje, zlasti v mestih Milje, Koper, Izola in Piran ter v obližju teh mest, posebno če spadajo raztresene hiše pod mestne duhovnije, n. pr. Brtoki, Škocjan, Sv. Marko, Sermin in Oltra.

Draganja pa naznačuje približno mejo med Slovenci in Hrvati. Vendar se ljudska govorica močno približuje hrvaščini tudi že v nekaterih selih na severu Draganje, n. pr. v Šempetru na gori in Koštaboni. Nasproti pa se imenujejo prebivalci v Topolovcu (Herovih), Gradinji in še celo v Šterni „Slovence", doma govoré mešano, v cerkvi in šoli pa sedaj le hrvaški. Mešano je prebivalstvo tudi v Smokvici in Movražu, ker sta ta dva kraja nekdaj spadala pod buzetski okraj. Na Kozlerjevem zemljevidu so prišteti Slovencem vsi prebivalci, ki spadajo pod osapsko dekanijo, torej tudi oni v Sočergi, ki se štejejo za Hrvate, Jelovici, Vodicah, Golcu in Poljanah.

Slovence v severovzhodni Istri onstran glavne ceste imenujejo Brkine; tostran so pa „Čiči". Kozler prišteva Slovencem prebivalce krajev Podgrad, Velobrdo in Jelšane; a Račice, Starada in Pasjak pa ne, čeravno so tudi ti spadali pod podgrajsko sodnijo, torej so bili vedno v zvezi s čistimi Slovenci. (Munci in Žejanci so spadali n. pr. pod završniško gosposko, Jelšanci pa pod gutniško). Resnica pa je, da govoré v Račicah, Staradi in Jelšanah pomešano, pol slovenski, pol hrvaški, a v Pasjaku in Sapjanah bolj hrvaški.

Sicer pa je neizrečeno težko določiti pravo mejo med Slovenci in Hrvati, ker jedno narečje v drugo prehaja. V prejšnjih časih so šteli n. pr. vse kajkavce sploh k Slovencem. Kajkavcev so našteli l. 1861 v podgrajskem okraju (Jelšane in Starada) 4796; v buzetskem okraju, ki je ves kajkavsk, 10.485 duš, takoimenovani Fučki; v prtoljski dekaniji (tudi „Fučki") 8032; v umaški dekaniji, „Šavrini" *), 7319; v motovunski de-

*) Šavrine (ker so bili pod cesarjem, „sovranom"?) imenujejo tudi „Podgorce" okoli Kopra in Pomjana do Rakitoviča, ki govoré vsi slovenski.

kaniji (Kaldir, Karojba, Novaki, tudi „Šavrini") 1250; v kršanski dekaniji (Dolenjavas) 1037 in v pazinski (Zamasek) 386, vkupno torej 33.305. Ob istem času so bili našteli pravih Slovencev 34.446, torej vseh kajkavcev vkup 67.751.

Še težje je določiti mejo med Hrvati in Italijani. V obče se ta meja vleče vzporedno z zahodno obalo in ni, izvzemši pri Balah in Vodnjanu, nikjer več kot dva kilometra od nje oddaljena. Italijani zapremajo torej okoli 575 km^2 istrskega površja. Popolnoma, ali večinoma italijanski so le kraji (razen že pri Slovencih naštetih): Žalborna, Novigrad, Sv. Lovreć, Umag, Vrsar, Poreč, Rovinj, Bal, Vodnjan, Fazana, Galežan in Pulj; njih prebivalci govore brez izjeme beneško narečje. Hrvati okoli Pazna jih imenujejo Latine in imajo jih za zvite ljudi. V zadnjih 15—20 letih se je poitalijančilo tudi mnogo Hrvatov v Materadi in Petrinju.

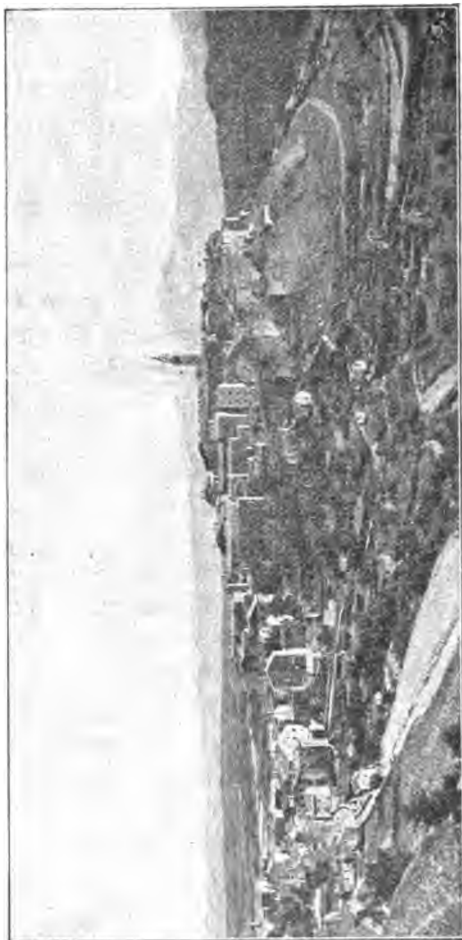
Tudi Hrvati, ki prebivajo na 4366·5 km^2 istrskega površja, se med seboj dijalektično precej razločujejo. Vrh tega so prebivalci nekdanje beneške Istre mnogo višjega stasa, bolj Črnogorcem podobni in govore čist jezik, (nekdanji avstrijski Istrani pa bolj slovenski). Tudi v Promanturščini govore lepo hrvaščino (sami „štokavci"). Prebivalce nekdanje pazinske grofije (tjedoli do Plomina) so imenovali Bezjake, a sami sebe so nazivali „kraljevce", tudi „muškardine" (tiste, ki imajo „korajžo").

„Čakavščino" govorijo po vsi vzhodni Istri, od Pazina do Roverije in Barbanščine. Tu so odločni „ikavci", tako da govorijo celo „grem domi". Tudi takoimenovani „Čiči" v Račjivasi, Podgačju in Lanišču so „čakavci". — Na otokih pa izgovarjajo povsod *ca*.

Čiče imenujejo prebivalce vasi Mune, Žejane, Brgud, Jelšane, Starada, Lipa, Skalnica, Golac, Vodice, Lanišče, Brest, Sušnjevica in Brdo, ter jih našteli l. 1861: 10.074; njih vasi imajo vsa slovanska imena, znamenje, da so se Vlahi še le za Slovenci naselili. Srednji Istrani jim pravijo Vlahi Čiribirci, dočim so Vlahi Arbanasi (potomci Dalmatincev in Ercegovcev?) Hrvati na južni strani Raše, Žmina, Kringe in Baderne.*) Blizu Kranjske meje bivajoči Čiči govore slovenski, ali pa hrvaški, le v vaseh Mune in Žejane še sedaj rumunski ali čiribirski

*) Primeri: Novice, 1857, str. 35.

Pred tremi desetletji so razumeli ta jezik še skoro vsi Čiči.*) Jakob Volčič je trdil, da so to prisiljeni „cincari“ (Macedo-Vlahi).

Učka.

Pogled na Labin.

Pri zadnjih štetvah se niso več ozirali na narodnost, ampak le na „občevalen jezik“, zato nimamo natančnih podatkov,

*) Tukaj podamo nekoliko vzgledov, kakošen je čiribirski jezik: »Mušato fetice, oč vire« = lepa deklica, sem hodi. »Pas dormí« = pojdi spat. »Draku te cire« = vrag te vzemi. »Sto anj« = sto let. »Prevtu« = presbyter, prette. (Jakob Sajovec je sestavil kratek vlaško-slovensk slovar: Novice, 1857, 254).

koliko prebivalcev spada tej ali drugi narodnosti. Leto 1850. je bilo zadnje, ko so šteli še po narodnosti, in tedaj so našli v Trstu z okolico 26.948 Slovencev (P. Kozler jih je računal leta 1854 : 33.414) in 51.695 Italijanov, v Istri pa 38.878 Slovencev, 88.343 Hrvatov in 85.778 Italijanov.*) (Kozler je računal 38.000 Slovencev, 136.000 Hrvatov in 61.000 Italijanov.)

Po občevalnem jeziku so našteli l. 1880 v Trstu 26.263 Slovencev in sicer v mestu le 2.817, (v predmestjih pa 12.812), 88.887 Italijanov (v predmestjih 36.605), 5.141 Nemcev, 126 Srbohrvatov, 92 Čehov. Istega leta je bilo v Istri: Hrvatov 121.732, Slovencev 43.004 in Italijanov 114.291.

Leta 1890 so našteli v Trstu 27.725 Slovencev (8564 + 9332 + 9829), 100.039 Italijanov, 7.107 Nemcev, 404 Srbohrvate in 140 drugih. V Istri je bilo istega leta 44.418 Slovencev (v Kopršćini 27.343, Vološčini 13.640, Puljščini 1.560, Poreščini 1.427, Pazinščini 390 in Lošinjščini 49), 140.713 Srbohrvatov, 118.027 Italijanov in 5.004 Nemcev.

Načudnejše je, kako je tako silno poskočilo število Italijanov v Trstu, čeravno vemo, kako zeló se selé Slovenci v to mesto s Krasa in z Goriškega sploh.

Gledé skoro jednakomernega števila Slovencev v Istri je treba opomniti, da so l. 1890 šteli prebivalce mnogih vasi za Hrvate, kateri so poprej veljali za Slovence, n. pr. v buzetki občini v Vrhu, Sovinjaku, Draguču in mestu Buzetu. L. 1890 so razločevali Slovence le še v Movražu, Sočergi, in deloma v Črnici.

Tudi Italijanov izkazujejo v Istri kakih 25.000 preveč. Zlasti v občinah Umag, Buje in Oprtlje zapisali so premnogo Hrvatov za Italijane. Ako te odštejemo, najdemo, da biva v resnici v Istri le okoli 93.000 Italijanov ali 30%.

Največji kraji v Istri.

Istra ima mnogo velikih županij. Nad 2000 imajo skoro vse istrske županije, nad 5000 pa naslednje politične občine: Pulj (38.937), Kastav (16.476), Pazin (14.968), Buzet (14.783), Piran (12.326), Koper (10.706), Labin (10.379), Rovinj (9662), Vodnjan (9.151), Poreč (8.485), Cres (8.280), Mile (7.651), Lošinj mali (7634), Dolina (7470), Podgrad (7171), Izola (6583), Pomjan

*) Czörnig, Ethnographie der öster. Monarchie, str. 77 in 78.

(6338), Buje (6331), Lovran (6058), Pasjavas (5939), Motovun (5557), Materija (5282), Oprtalj (5263) in Plomin (4997).

Večjih mest pa Istra nima, izvzemši Pulja. Blizu 10.000 ima jedino še Rovinj. Od 5—10.000 imajo mesta: Koper (8191), Piran (7224), Vodnjan (5087); od 2—5000 pa: Lošinj (4928), Izola (4896), Mile (3357), Buje (2728), Poreč (2685), Labin (2404). Vsi kraji nad 2000 imajo skupaj 75.914 prebivalcev, (približno toliko, kot Krakov), ali 23·8% vsega istrskega prebivalstva.

Najvažnejši kraji v Istri so naslednji:

Kraj	Po štetvi od 31. dec. je bilo v njem:					
	Hiš	Prebivalcev	med temi			
			Hrvatov	Slovencev	Italijanov	Nemcev
Pulj, mesto s predmestjem	1389	26742	?	1480	?	4400
Rovinj, mesto	1232	9662	22	9	9207	124
Koper, mesto	1161	8191	195	135	7512	56
Piran, mesto	989	7224	3	9	7130	15
Vodnjan, mesto	1077	5087	?	—	5014	—
Lošinj mali, mesto	1488	4928	?	—	?	—
Izola, mesto	625	4896	—	6	4845	8
Cres, mesto	804	4645	?	—	?	—
Mile, mesto	361	3357	—	—	3357	—
Buje, mesto	448	2728	?	—	?	—
Poreč, mesto	388	2685	?	?	?	—
Labin, mesto s predmestjem	389	2404	15	9	1369	4
Punat, vas	504	2120	2112	—	3	—
Baška, vas	410	2058	2010	5	13	4
Lošinj veli, mesto	621	1850	1850	—	—	—
Pazin, mesto	283	1792	?	?	?	—
Bal, trg	325	1651	?	—	?	—
Omišalj, kaštel	446	1647	1647	—	—	—
Vrbnik	339	1639	1637	—	1	—
Krk, mesto	311	1605	?	—	?	—
Vrsar, vas	251	1470	?	—	?	—
Umag, mesto	172	1346	?	—	?	—
Galežan, vas	279	1241	?	—	?	—
Motovun, mesto	255	1226	?	—	?	—
Novigrad, mesto	208	1225	?	—	?	—
Opatija, zdravišče	163	1192	240	213	63	408
Lošinj	241	1180	683	—	496	1
Volosko, trg	149	1118	?	—	?	—

Namerava se tudi urediti Mirno in zagraditi lijak v njenem izvirišču. — Za preiskavanje nadanje vode in hidrotehniška dela v puljski okolici dovolilo je ministerstvo 4500 gld.

V Tržaški okolici je dajalo ministerstvo nagrade za obdelovanje zemlje. Kmetijska družba je dotičnikom predpisala, da morajo kamenita tla spremeniti v pašnike in travnike. Ta družba ima v Žavljah svoj vrt za vrbe in dobiva za njega uzdržavanje od vlade vsako leto 100 gld. podpore, potem še sadeže in potrebno orodje. Leta 1888 priredili so bili v Trstu s podporo vlade in magistrata razstavo semen, katere se je udeležilo 164 strank, nagrajenih pa je bilo 30 s srebrnimi in ravno toliko z bronastimi državnimi kolajnami.

Za Istro je podarilo ministerstvo brezplačno mnogo semena različnih poljskih, vrtnih in travniških rastlin. Vrhu tega delilo je nagrade za dobre setve, poljske in travniške pridelke ter za dober krompir. Tudi za dobro obdelovanje polja in zadostno gnojenje z umetnim gnojem delila je vlada nagrade. Okrajne zadruge v Motovunu, Bujah, Kopru, Piranu, Buzetu, Vodnjanu, Pulju, Labinu, Podgradu, Kastvu, Krku, Cresu in Lošinju so dobile primerne pluge in drugo poljsko orodje za njih družabnike.*)

Istra ima samo 61% plodovitih tal. Najboljšo zemljo ima zahodna Istra, t. j. okrajno glavarstvo koprsko, poreško in puljsko. Ali dobro in marljivo obdelana je le v prvoimenovanem okraju, ker se pridelki dobro prodajajo v Trst. Tudi v obližju Pulja je poljedelstvo precej napredovalo, a v bolj odaljenih krajih je pa zelo zanemarjeno. Najslabeje je obdelana zemlja v okrajnem glavarstvu pazinskem, vološkem in lošinjskem.

Po prirodnih lastnostih se da Istra razdeliti v sledečih šest predelov: Kras, ki obsega podgrajski okraj, severovzhodne dele buzetskega (32%) in vološkega (23%), severovzhodni del koprskega (24%) in nekoliko občin na severovzhodu pazinskega (3%) okraja. Notranja planota in brdje obsegata skoro ves pazinski okraj (97%), vzhodni del motovunskega (57%), polovico bujskega (50%), jugozahodni del buzetskega (68%) in jugovzhodni koprskega (31%) okraja. Severozahodna obala obsega zahodni del koprskega (45%) in ves piranski okraj. K zahodni

*) »Bericht über die Thätigkeit des k. k. Ackerbauministeriums 1887 bis 1893« na raznih straneh (Wien 1895).

in jugozahodni obali prištevamo okraje Poreč, Rovinj, Pulj in Vodnjan, ter zahodne delc bujskega (50%) in motavunskega (43%) okraja. Vzhodna obala obsega labinski in jugozahodni del vološkega okraja. Kvarnerski otoci so tudi v gospodarskem obziru celota za se.

Vse obdelane zemlje je v tržaški okolici 8677 *ha* in sicer 768 *ha* njiv, 1130 *ha* travnikov, 152 *ha* vrtov, 1087 *ha* vinogradov, 44 *ha* kostanjevcev in oljčnikov, ter 2 *ha* murbovcev. Travnikov je 1129 *ha*, pašnikov 6'.615 *ha*, gozdov 2297 *ha*, neplodnega sveta, ki nič davkov ne plačuje, potem zidišč in dvorišč, pa 785 *ha*. Pšenica se je pridelovala l. 1895 *) na 116 *ha*, rž na 141 *ha*, ječmen na 107 *ha*, turšica na 319 *ha*, stročnina med drugimi sadeži na 37 *ha*, krompir na 30 *ha*, detelja na 17 *ha*, ajda (kot drug pridelek) na 210 *ha*, korenje na 63 *ha*, sočivje na 16 *ha* in mešana krma na 35 *ha*.

Istra ima plodonosne zemlje 479.000 *ha*, in sicer 58.589 *ha* njiv, 33.823 *ha* travnikov (795 *ha* je neobdelanih), 2831 *ha* vrtov, 43.736 *ha* vinogradov, 15.311 pa kostanjevcev, oljčnikov in murbovcev. Pašnikov ima 158.340 *ha*, gozdov 165.349 *ha*, jezer in močvirij 1.021 *ha*, neplodnega sveta, zidišč in dvorišč 16.371 *ha*. Pšenica je rastla na 12.935 *ha*, pira na 1585 *ha*, rž na 2131 *ha*, ječmen na 5685 *ha*, oves na 3.680 *ha*, turšica na 19.767 *ha* in na 836 *ha* še kot drugi pridelek, sirek na 1124 *ha*, stročnina sama na 1372 *ha*, stročnina pomešana na 2091 *ha*, krompir na 4784 *ha*, zelje na 735 *ha*, detelja na 1465 *ha*, ajda (drugi pridelek) na 439 *ha*, korenje na 629 *ha*, sočivje na 733 *ha*, deteljno seme na 189 *ha* in mešana krma na 2.081 *ha*.

Pridelalo se je l. 1895 v Tržaški okolici na vsakem hehtarju 8 *mct* pšenice, 6 *mct* rži, 7·4 *mct* ječmena, 4·4 *mct* turšice, 1 *hl* stročnine, 5 *hl* ajde, 16·8 *mct* krompirja, 10 *mct* korenja, 12·5 *mct* detelje, 10 *mct* mešane krme, 6·8 *mct* sena, 13 *hl* vina, 4 *mct* kostanja, 11.2 *mct* olja in 105 *mct* murbinega listja.

Istra je dala l. 1895 na vsakem hektarju poprečno 6·6 *mct* pšenice (I. predel 6·6, II. 6·1, III. 5·5, IV. 9·1, V. 5·1, VI. 6); pire 4·5 *mct* (IV. nič); rži 4·5 *mct* (I. 5·7, II. 6·1, III. 5·4, IV. 0, V. 5, VI. 4·7); ječmena 5·6 *mct*; ovsa 3 *mct* (VI. 0); turšice (prvi

*) Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für 1895 (Wien 1896).

pridelek) 7·1 *mct* (IV. 11·5. V. 8·6, VI. 5·2); turšice (drugi pridelek) 3 *mct*; prosa II. 9, VI. 10 *hl*, drugod nič; sirka 6·3 *hl* (IV. 0), graha in leče 7 *hl*; fižola 7·7 *hl* (I. 10·9); boba 8·3 *hl* (IV. 14); ajde 5 *hl*; krompirja I. 33·7 *mct*, II. 19·6 *mct*, drugod po 15 *mct*; repe I. 25 *mct*, II. 21 *mct*, IV. le po 5 *mct*; zelja I. 30 *mct*, II. 64·8 *mct*. drugod po 15 *mct*, le IV. 0. Detelje so največ pridelali na severozahodni (30 *mct* na *ha*) in jugozahodni obali (17 *mct*), a najmanj v Čičariji (7 *mct*); deteljnega semena po 2 *mct*., mešane krme po 5—6 *mct*, sena po 17·7 *mct* (IV. 24, VI. 11); vina po 6·5 *hl* (III. 9·2, IV. 3·4); olja največ na severozahodni obali (4·3 *mct*), najmanj na otokih (0·5 *hl*), nič na Krasu. Murbinega listja so nabrali največ v sredini Istre (190 *mct*), potem na vzhodni (120) in severozahodni obali (112), najmanj na otokih in nič na Krasu.

V primeri s prejšnjim desetletjem se je pridelalo l. 1895 v Tržaški okolici več pšenice, a manj rži, ječmena in zlasti turšice (poprej je je bilo poprek 8·5 *mct* na *ha*). Tudi vinski pridelek se je zelo zmanjšal (poprej 21·1 *hl*), ravno tako pridelek krompirja (poprej 29·8 *mct*). Siromaštvo kmetskega prebivalstva torej očividno raste. — Tudi v Istri so pridelovali v poprejšnjem desetletju mnogo več vina (11·3 *hl*), krompirja, rži, ječmena in ovsa; le turšica je l. 1895 nekoliko bolje obrodila.

Leta 1895 prodajala se je pšenica v Istri poprečno po 6·79 gld. vsak *hl* (najdražje v Kopru po 7·76 gld., najceneje v Krku po 5·32 gld.). Rrž je stala poprečno le 4·22 gld. vsak *hl* (največ v Kopru 5·40 gld., najmanj v Poreču 3·48 gld.). Ječmen so prodajali po 3·02 gld. *hl* (najdražje v Kopru po 4·50 gld., najceneje v Poreču po 2·44 gld.). Oves je stal poprečno 3·68 gld. (največ v Kopru 3·89 gld., najmanj v Poreču 2·69 gld.)

Istrani bi imeli mnogo dobička, če bi z večjo vnemo sadili paradižnike, kumare (krastovce), melone (dinje, lubenice) in grah. Vse to zori v Istri prav zgodaj, posebno pa grah in paradižniki. Pridelek kumaric in melon se vselej ne posreči, ker suša prezgodaj nastopi.

Nasledni pregled kaže natanko količino pridelkov:

Prirodni predeli	pšenica		pira		rž		ječmen		oves		A. proso B. sirek
	hl	*q*	*hl*	*q*	*hl*	*q*	*hl*	*q*	*hl*	*q*	*hl*
Trst	1230	935	—	—	1213	849	1284	796	—	—	—
Kras v Istri	7475	5693	514	216	3487	2376	3950	2265	5055	2038	B. 420
Vzhodna obala	6050	4790	418	180	3421	2385	4185	2615	704	282	A. 864 B. 1267
Jugozahodna obala	48353	35905	5391	2426	6280	4300	19696	11790	13180	5498	B. 2393
Severozahodna obala	9884	7524	—	—	—	—	688	469	963	453	—
Srednja Istra	18669	13658	7956	3501	3875	2624	7285	4125	10682	4498	B. 2891
Kvarnerski otoci	10904	8017	235	103	40	28	11163	7814	—	—	A. 5320 B. 69
Vsa Istra	101335	75587	14514	6426	17103	11713	46967	29078	30584	12769	A. 6184 B. 7040

Prirodni predeli	turšica		Stročnine: Grah in leča	Stročnine: Fižol in bob (A. prvi pridelek, B. drugi „)	Stročnine: Mešane	Stročnine: Vkupno	Ajda	Slama	Krompir	Repa	Zelje	Detelja	Deteljno seme
	hl.	q	hl	hl	hl	hl	hl	q	q	q	q	q	q
Trst	1914	1397	—	—	37	37	1050	5650	505	680	—	212	—
Kras v Istri	13673	9833	1323	A. 3292 B. 105	—	4720	99	57938	32299	1950	2970	259	11
Vzhodna obala . . .	9290	6973	696	A. 986 B 60	—	1742	480	48438	11995	1134	4146	2478	27
Jugozahodna obala . .	46266	34117	1675	A. 1339 B. 3243	—	6257	354	259425	12964	732	5010	10847	175
Severozahodna obala .	24215	18374	4044	A 2736 B 294	—	7074	—	63764	12758	160	—	300	82
Srednja Istra	82669	61947	2139	A. 2688 B 20	—	4847	226	233097	16978	3290	2712	1368	78
Kvarnerski otoci . . .	15240	10586	342	A. 359 B 583	—	1284	1040	71258	6083	1690	192	3288	—
Vsa Istra	191353	141830	10219	A. 11400 B 4305	—	25924	2199	733920	93077	8956	15030	18540	373

Prirodni predeli	Mešana krma	Seno	Vino	Sadje	Olje	Murbino listje
	q	q	hl	q	q	q
Trst . , ...	350	7600	14040	1459	460	210
Kras	516	211200	1085	316	--	—
Vzhodna obala	1096	46865	24150	15699	261	4920
Jugozahodna obala	3155	64175	155253	20530	4875	13770
Severozahodna obala . . .	793	42864	10372	3670	12768	9296
Srednja Istra	2580	290766	104486	8210	1414	26030
Kvarnerski otoci	2600	2760	30000	1755	2058	1800
Vsa Istra	10740	658630	325346	50180	21376	55816

Slednjič nam je omeniti tudi cvetličarstva. Po Tržaški okolici so vinogradi na stopicah ali takoimenovanih „terasah“ ali „pašnikih“ (okoličansk izraz), t. j. s podzidi zravnanih strmih obronkih. Zato sadé okoličani pod njimi raznovrstne cvetlice, ki so tako zavarovane proti mrzlim severovzhodnim vetrovom, a obrnjene proti toplemu solncu, ki pod podzidih močno pripeka, ker tudi segreto kamenje svojo gorkoto od sebe oddaja. Tam sajene cvetlice cveto prav zgodaj. Zlasti Barkovljanke in Rojančanke se pečajo marljivo z gojenjem cvetlic, prve bolj z vijolicami, tuberozami in hijacintami; druge pa z vrtnicami. Cvetlice prodajajo prav drago v Trstu pred magistratom in tudi sicer po ulicah. Okoličani bi se morali še z večjo unemo poprijeti cvetličarije ter ustanoviti tudi za to nekako zadrugo, ki bi razpošiljala cvetlice tudi v druge dežele. V tem obziru bo lahko mnogo koristila nova „kmetijska in vrtnarska družba“, ako bode uztrajno in naporno delovala.

Vinarstvo in sadjarstvo.

Tudi za povzdigo vinarstva in sadjarstva storilo je že mnogo c. kr. poljedelsko ministerstvo. Z njegovo podporo je razdelilo kmetijsko društvo v Tržaški okolici mnogo orodja za oplemenenje trt in dva popotna učitelja sta kmete podučevala, kako

naj ž njim ravnajo. Na več krajih so bila tudi skupna kmetijska predavanja. Družba je ustanovila vrhu tega še vrt za trte, sadno in gozdno drevje. — V Istri pa je razdelil deželni kulturni svet mnogo poljskega orodja po znižani ceni in naročil primernih stiskalnic za napravljanje olja. V Materiji, Pazinu in Motavunu so poskušali tudi sadje sušiti z Ryderjevim strojem.

Največ je storila vlada za pokončevanje trtne uši. V Tržaški okolici je dala pomoriti zalege tega mrčesa z „insekticidom“, t. j. z obilno množino žveplenega oglika, potem pa izruvati okužene trte. Ali popolnoma zatreti ta mrčes posrečilo se jej je le v neki kampanji poleg Trsta (l. 1893). Tudi za Istro je dala vlada po znižani ceni mnogo žveplenega oglika (20—40 *g* za vsako trto). Kmetijska družba v Trstu je kupila 22.000 tobolcev (kapsul) Jamain-ovega žveplenega oglika ter jih dala položiti v zemljo po okuženih vinogradih v Lonjeru, Ščedni, Miramaru, Križu, na Kontovelu in Proseku. Uspehi so bili povoljni, ali to sredstvo se je izkazalo kot predrago.

Poleg teh podjetij delala je vlada tudi poskuse z ameriško trto. Dala je napraviti vzgledne vinograde z ameriškimi trtami za poskušnjo po raznih krajih, n. pr. v Sv. M. Madaleni spodnji pri Trstu (v obsegu 89 *aror*), pri Piranu (Cortina 86·4 *a*, Sicciole 28·8 *a*), v Izoli (20 *a*), v Lošinju velem (20 *a*) in Osoru (16·9 *a*). Vinarska in poljedelska zadruga v Poreču deli ameriške trte po nizki ceni, ali celo brezplačno. Sploh skrbi tamošnja šola za razširjenje domačih in tujih vrst, ki bolje in obilneje rodé. Vendar je ljudstvo še premalo poučeno o važnosti in potrebnosti ameriških trt, na katerih sloni vsa bodočnost isterskega vinarstva. Tudi o pravočasnem in pridnem škropljenju ter o marljivem pobiranju „zavijače“ je ljudstvo še vse premalo podučeno.

Kakor v Tržaški okolici, tako je tudi po Istri glavni del poljedelstva ravno — vinarstvo in od tega dobivajo svoj največji dobiček. Zato bi bilo želeti ne le ta del poljedelstva povzdigniti, nego tudi za umno k l e t a r s t v o skrbeti, ki je povsod še na prav nizki stopinji. Do sedaj napravljajo le premožnejši vina po novem, racijonalnem načinu.

Trst z okolico je imel l. 1895 le 1087 *ha* vinogradov in še ti so bili po trtni uši p o p o l n o m a o k u ž e n i. Ti so dali

le 14·040 *hl* vina, t. j. samo 73·5 %, ki so preračunjeni po srednjem pridelku zadnjih 20 let. Pridelek je bil torej majhen, ali kapljica je bila povoljna. Mošt so prodajali po 20—25 gld., boljše blago tudi po 28 gld. *hl.* Med užitninsko črto pobirali so doklado po 10·60 gld. na vsak *hl.*

Ženska noša v Šcedni (Servola).

Istra je imela leta 1895 le 43·736 *ha* vinogradov, od teh pa je bilo 24·110 *ha* okuženih. Vinski pridelek je znašal 325.346 *hl*, ali 104·8 % poprečnega pridelka. Količina in kako-

vost sta bili torej popolnoma normalni. Cene grozdja so bile: v Kopru 10—13 gld. vsak *mtc*, refošk pa 14 gld.; Piran 13, teran 10—12 gld.; Poreč po 6 gld.; Pazin 10—11 gld.; Volosko, teran, 10·5 gld.; Pulj in Rovinj 8—10, teran 8, moškat 12 gld.; Lošinj in Cres 6—10 gld.; Novigrad 9 gld.; Buje 9—10·5 gld., beli moškat 16—17 gld.; Vodnjan 8·5 gld. vsak *mtc*.

Vino so prodajali v Kopru, refošk po 18—30 gld.; v Piranu po 16, teran po 16—19 gld.; v Pazinu po 14—15 gld.; v Voloskem teran po 18 gld., malvazijo po 70—80 gld.; v Pulju in Rovinju po 16—20 gld., teran po 18 gld., moškat po 28 gld.; v Lošinju in Cresu belo vino po 11—14, rudeče po 11—12 gld.; v Novigradu po 15 gld.; v Bujah po 12—16·5, beli moškat po 24—26 gld.; v Vodnjanu po 16, teran po 20 gld. Ti podatki so sestavljeni po poročilih deželnega kulturnega sveta za Istro, poljedelskega deželnega zavoda v Poreču in deželnih potovalnih učiteljev.

Ko mošt vre, izgubi se na vinu 10 % cene. Iz 100 *kg* grozdja dobi se 91 *l* brozge (gošče), 68 *l* mošta in 61 *l* vina. Delež cukra se meri po klosternajburški tehtnici za mošt (na 20 utežnih odstotkov cukra pridejo 3 odstotki drugih tvarin). Kislina vina se meri po vinski kislini: $C_4 H_6 O_6$.

Koj po vretju so dobili l. 1895 vina v Trstu in okolici po 13 *hl* na vsak *ha*. Velika večina je bila rudečega (9360 *hl*), in le tretjina belega (4680 *hl*). — V Istri je dal vsak *ha* poprečno 7·4 *hl* vina, največ Pazin (10·9 *hl*), Vodnjan (10·9 *hl*) in Poreč (9·9 *hl*), a najmanj Buzet (2·5 *hl*), Cres (2·6 *hl*), Piran (3·5 *hl*) in Koper (3·8 *hl*). Vino je bilo po ogromni množini rudeče (črno), t. j. 244·536 *hl* proti 80.810 *hl* belega. Grozdja za zobanje so nabrali 1385 *q*, največ v pazinskem (500 *q*) in vodnjanskem (300 *q*) okraju, najmanj v lošinjskem (5 *q*), buzetskem (10 *q*), labinskem (15 *q*) in krškem (20 *q*) okraju.

V Tržaški okolici so najnavadnejše trte: refošk, glera, brzamin, gnjet, malvazija, grganja, teran, ribola, redka črnina, pinjola, modra frankinja (še malo) in barvarica.

V Istri gojé najbolj teran, refošk, pagadebiti, ribolo, malvazijo, rešaro (rossara), muškat (beli in črni), pinjolo in vernuč. Največ cukra imajo: „ranina“ (ranac, 22·0 %), grganja (draganela, 21·8 %), pačevina (pačiviena, 21·0 %), tvardo (trdo, 20·6 %),

črni muškat in rulandec (20·2 %), in kobilarič (20·0 %). Najmanj sladkorja imajo v sebi: trebljan (14·3 %), verdisa (15·0 %), barzamin (15·0 %), „moreta“ (16·4 %), „teroldigo“ ali negrora (tirolsko, 16·6 %) in teran (16·8 %). Muškatelec ima v Melniku le 15·5 %, rulandec le 19·7 % sladkorja. Najkisleje istrsko vino je „pjantadela“, ki ima 9·8 ‰ vinske kisline, potem refošk 9·5 ‰ in beli rizling z 8 ‰.

Še leta 1875 je pridelal Trst z okolico 40.621 *hl* vina, l. 1885 pa le 2770 *hl* in 1894 že zopet 17.200 *hl*, a 1895 le 14.040 *hl*. Istra je pridelala največ vina l. 1893 (717·010 *hl*) in 1886 (603.350 *hl*), a najmanj l. 1879 (72.144 *hl*). Tudi l. 1895 se je znižal pridelek na 325.346 *hl* proti 396.264 leta 1894. in to vsled uničevanja vinogradov po trtni uši. Iz posušenega grozdja proseških belih vrst napravljajo sloveči „prosekar“, po Istri pa iz refoškovih trt šumeči „refošk“.

Zanimivi so naslednji zgodovinski podatki o vinskih pridelkih iz starejših časov. Leta 1294 so dajali vinogradniki desetino od „bržanke“ tržaškemu škofu, tamošnjim nunam in plemičem Šaver. — Leta 1472 trgali so v Tržaški okolici že avgusta meseca iz straha pred prihajajočimi Turki. Ker je bilo grozdje še nezrelo, zato je bilo tudi vino prav kislo. — Leta 1581 so poslali kranjski stanovi pet tovorov „črnkalca“ vojvodi virtemberškemu Ludviku kot priznanje za njegovo pospeševanje slovenskega tiska. — Leta 1629 je poročal loški oskrbnik frižinskemu škofu, da je vino („črnikalec“) slabo uspelo v njegovih vaseh Loka, Rožan in Zvonigrad.

Med sadnim drevjem moramo v prvi vrsti omeniti o l j k o, ki raste ne samo ob obali, nego tudi po notranjih predelih, ki so pred vetrom zavarovani; le po tržaškem Krasu, Čičariji, po višji Liburniji in pazinski planoti ne more uspevati. In kakor vsak sadež, tako obrodi tudi oljka najbolje ravno ob svoji najsevernejši meji. Najbolj gojijo in pridno klestijo oljko okoli Rovinja, pa tudi okoli Pirana in Cresa. Ona raste deloma v celih gozdih, deloma je po vinogradih v vrstah zasajena.

Mnogo je še sveta, kjer bi oljka lahko rastla in rodila, če bi se ljudstvo za njo bolj brigalo. Sedaj pokrivajo oljčniki v Istri le 8334 *ha* in računa se, da se na njih pridela 20—30 baril (12—18.000 *q*) olja. Pomniti pa je treba, da se noben drug

pridelek tako zelo ne spreminja od leta do leta in celo istega leta v raznih predelih, kakor ravno oljčni in pa dobrota maslin. Tako so n. pr. pridelali l. 1870 : 37.674 *mct* olja, l. 1871 pa le 4763 *mct*, l. 1874 pa že zopet 20.739 *mct* v vrednosti 728.000 gld. Olje prodajajo najbolj v Trst in od tam v severne kraje.

Res je, da se je poraba olja zelo zmanjšala, ker so pri razsvetljavi in začimbah druge surogate vpeljali; vendar porabijo sedaj veliko več olja pri strojih, ki zahtevajo čistega, nepomešanega olja. In Istra prideluje ravno za stroje izvrstno olje, po katerem se vedno bolj poprašuje ravno zato, ker se tudi stroji vedno bolj množé. Začeli so pač tudi v Istri olje čistiti in pripravljati je kot izvrstno začimbo, ali ono le s težavo tekmuje s francoskim in italijanskim oljem, ki je mnogo finejše in okusnejše. Morda pride le stoti del istrskega olja v trgovino kot namizno olje.

Murbo so bili začeli v Istri saditi z ognjevitim navdušenjem, dokler se ni pojavila bolezen na svilodih. Najbolj so zasadili to drevo po okrajih Buje, Buzet, Motovun, Koper, Pazin in Poreč.

Prav žalostno je, da se Istrani tako malo brigajo za sadno drevje, in sicer za tako, ki bi lahko uspevalo v suhih predelih. Takšno drevje rodi izvrstno od najnavadnejših do najplemenitejših vrst. Najnavadnejše sadno drevje so črešnje, breskve, marelice, smokve, češplje, hruške (maslenke); jabolk, nešpelj, kuten in šipkovih jabolk (mangran) je pa le malo.

Dobro bi bilo, ko bi ljudje prav marljivo sadili zgodnje marelice, breskve in črešnje, osobito v zavetnih krajih, da bi mogli rano sadje tem dražje prodajati. Istrani bi si morali osnovati tudi sadjarske zadruge vsaj v onih občinah, kjer pridelujejo mnogo sadja. Te zadruge bi razpošiljale pridelano sadje daleč po svetu in dobiček bi bil mnogo večji, ki bi ostal v deželi, med udeleženci, da bi si lahko napravili sušilnice, naročili stroje za luščenje itd. Sedaj pa vozijo ali nosijo pridelovalci sadje v Trst, Pulj, Reko itd. ter izgubé s tem mnogo časa, blago pa morajo prodajati po isti ceni, katero prekupovalci določijo.

Gozdarstvo in pogozdovanje Krasa.

O gozdarstvu v Istri se prav za prav ne more govoriti, izvzemši v državnih gozdih. Zlasti odkar se je pokazala trtna bolezen in odkar so nastopile slabe letine, so začeli obubožani kmetje drva izvažati v Trst in Benetke, da so mogli za skupljeno ceno žito ali moko kupovati ter davke plačevati. Vsled tega so gozde skoro povsod posekali, a za nove nasade niso skrbeli. Ob kranjski meji so še precejšnji bukovi gozdi, v katerih žgô kmetje oglje ter sekajo les za doge in domače orodje. Jednako ima lepe gozde jugozahodni del podgrajskega okraja in tudi po južnih predelih buzetskega okraja je še dosti drv in lesa.

Kastvanci dobivajo iz „Lesine“ toliko lesa, da napravljajo razno orodje za domačo porabo, potem pa tudi vesla, posode, sode, doge, obroče itd. Celo iz labinskega okraja izvažajo še vedno drva in les. Siromašnejši je puljski okraj, ki nima že skoraj nič več lesa in tudi drv primanjkuje, ker so občinske gozde strahovito pokončali. Tudi v vodnjanskem okraju sekajo hraste vsakih 6—7 let ter jih izvažajo kot drva v Benetke.

Lepi gozdi (nizki) se vlečejo tudi od Rovinja proti Rovinjskemu selu, po obeh obronkih Lemske doline, potem večinoma tudi po drugih dolinah v rovinjski in balski občini; dalje pri Rojalu, Morganih, Baratu, Dobrovcu in Kanfanaru. Zaradi kamenitih tal uspeva najbolj graden (quercus ilex), ki daje trpežno kurjavo.

Gozdnega površja ima Istra 126.256 *ha*, od katerih je 70·5 % privatnih, 26·7 % občinskih in 2·8 % državnih. Vrh tega je še 205.522 *ha* pašnikov, ki so z visokimi debli porasteni. Ta debla dajejo izvrstna drva za kurjavo, od katerih ima Istra stalen vsakoleten dobiček. Za l. 1873 so proračunali drvni pridelek na 278.082 m^3 v vrednosti od 185.776 gld. Vsako leto se izvozi iz Istre okoli 40.000 m^3 drv. Stavbinskega lesa pa ima Istra le malo, izvzemši državne gozde.

Največ gozdov se nahaja v okrajnem glavarstvu lošinjskem (22 %), potem v poreškem (21·1 %), v vološkem (18·7 %), v puljskem (16·9 %), v pazinskem (11·4 %) in najmanj v koprskem (9·9 %). Obširni bukovi gozdi se nahajajo v občini ka-

stavski (gozd „Lesina“) in veprinski, potem kostanjevi gozdi, ki dajejo izvrstne marone, v občinah lovranski in veprinski.

Najimenitnejši državni gozd v Istri je motovunski, gozd visokoraslih hrastov, ki dajejo izvenreden les za vojne ladje. Skozi mnogo stoletij je dajal ta gozd najboljši les za beneški arsenal, in sicer ne samo za ladje, nego tudi za topničarske potrebe. Nadzornik tega gozda je bil po l. 1821 slavnoznani Reselj, izumitelj ladjinega vijaka.

Precejšnji gozdi (nizki) se nahajajo tudi v poreškem okraju in sicer cerovi (cervato) ter gabrovi (carpano), iz katerih vozijo drva v Benetke. V piranskem okraju je le malo pogozdenih predelov, najmanj pa v koprskem.

Istrski gozdi so bili že od nekdaj odmenjeni, da se iz njih dobiva gradivo za ladje. Beneška vlada je zapovedala že 4. decembra 1452, 20. januvarja 1468, 15. julija 1470, 4. januvarja 1475 in še večkrat pozneje, da so vsi občinski gozdi in večina tudi privatnih gozdov nerazdeljivi in neprodajni „narodni imetek“. Že v starih časih je imela vzhodno-rimska država v Istri mnogo svojih gozdov in te so imenovali „kronine gozde“ (boschi coronali) in neki deli teh so se ohranili do današnjega dné kot državna last. Beneška vlada je strogo vzdrževala reservat isterskih gozdov za pomorstvo in je še l. 1775 nastavila posebno gozdno poverjenstvo, ki naj bi bolje upravljalo in bolje gospodarilo z gozdi. Ko so l. 1777 napravili kataster, razdelili so gozde v dva razreda in sicer so vpisali v prvi razred one gozde, kateri so dajali dobro gradivo za ladje, in te so pridržali izključno za pomorstvo ter jih postavili pod strogo državno nadzorstvo. Drugi razred gozdov pa so prepustili njih tedanjim užitnikom. Po gozdnem redu od 16. decembra 1777 so uvrstili v prvi razred 380 gozdnih skupin kot izvrstno rastene in 580 kroninih gozdov, katere pa so si bili že zasebniki prilastili. V drugi razred so uvrstili 3277 gozdov in jih kot take vpisali v kataster.

Takrat so bili v Istri naslednji državni gozdi: Giasse, močvirnat svet med motovunskim gozdom; Vidorno pri Sv. Lovrencu v Pažanatiku; Velika in mala Kornerija pri Grižnjanu; Farned pri Bujah; Kaval pri Karnici; Zvanela ali Kvanke pri Mormoranu blizu Pulja; Motovunski gozd; Gardnja (Gherone), Spina in Muncel (Monkjel) na Krku.

Motovunski gozd, [illegible] l. 1278, ko so Benečani [illegible] Spina in Monkjel. Ko je l. 17[illegible] stali so njeni gozdi [illegible] [illegible] l. [illegible] je [illegible] [illegible]

Motovunski gozd so pridržali za potrebe c. kr. mornarice, kar še dandanašnji velja.

Državna domena Leme je pripadala od začetka samostanu „San Michele di Leme," katerega so razdejali l. 1149 v vojni med Ogri in Benečani. Gozd je potem pripadel l. 1394 samostanu Sv. Matije pri Murano v Benetkah, od katerega ga je kupila l. 1774 rodovina Coletti. Ko je l. 1854 izumrla, [illegible] del je gozd [illegible]

Okoličan („mandrijar") v narodni noši z vidrovko („frkindži").

[illegible] gozda [illegible] Sv. Elena in Topolovka, ki sta pripadala nekdaj beneficiju sv. Helene, a po razpadu te cerkve sta prišla v državno upravo. U[illegible]

Okoli [illegible] gozda sta tudi Sijana („cesarski gozd") in Lisi[illegible] pri Pulju, katera upravlja c. kr. vojna mornarica.

[illegible] Motovunski gozd se razprostira v podolž Y po dolini [illegible]oteniljа 18·6 km daleč in le 120 do 1200 m na širo[illegible] [illegible]rečno le 11 m nad morjem. Vsa tla so naplavljena. [illegible] okoli 40 malih lijakov v dolino. Zato je morala [illegible]

praviti vse polno glavnih („mlaki“) in stranskih prekopov („caristi“). Za čiščenje teh, kakor tudi glavne reške struge izdala je vlada že velikanske vsote; beneška vlada je izdajala vsako leto 2000 gld. Glavna drevesa so hrasti, bresti in jeseni, ki se sekajo vsakih sto let. Zaradi preobilne mokrote posuše se večkrat vrhovi srednjevisokih hrastov in sicer kar po celih parcelah.

V Korneriji (300 *m* nad morjem) raste mehkolasi hrast (quercus pubescens), cer, črni bor in deloma tudi gaber. Drevje sekajo vsakih 120 let. — Gozda Leme in Vidorno (okoli 200 *m*) imata mehkolase hraste, cere, gradne, gabre, bore, tudi lipe in vzhodne bukve, ki dorastejo do svoje meje v 120 letih. — Gozd Dletvo v občinah Klana in Žabiče leži mnogo višje (450—832 *m* v gori Kukulj). V tem gozdu rastejo najbolj bukve, potem pa tudi hrasti in jelše, a pri nasadih porabljajo najbolj borovce. Visoko drevje sečejo vsakih sto let.

Muncel in Gardnja stojita od 17—100 *m* nad morsko gladino, imata mehkolase hraste, cere, jelše in gabre, katere podirajo vsakih 120 let. Zaradi hude burje sadijo v teh gozdih najbolj črne borovce. — Sv. Elena in Topolovka se nahajata severozahodno od mesta Krka, 65 *m* nad morjem. V njih rastoče mehkolase hraste, cere, jelše in gabre sekajo vsakih 120 let.*)

Koncem l. 1891 obsegali so državni gozdi v Istri:

	Pravega gozda	Njiv-travnikov	Pašnikov	Drugega	Neplodnega sveta	Vkupno
Motovunski . . .	1247 *ha*	101 *ha*	—	—	122 *ha*	1470 *ha*
Kornerija	81 »	—	—	—	—	81 »
Leme	679 »	89 *ha*	—	—	6 *ha*	774 »
Vidorno	91 »	—	—	—	—	91 »
Dletvo	1041 »	4 *ha*	—	—	9 *ha*	1054 »
Spinamokjel . . .	58 »	—	—	—	—	58 »
Gardnja	43 »	—	—	—	—	43 »
Sv. Elena-Topolovka	4 »	--	—	—	—	4 »
Sijana-Lisinjan . .	225 »	17 *ha*	14 *ha*	38 *ha*	—	294 »
Vkupno	3469 *ha*	211 *ha*	14 *ha*	38 *ha*	137 *ha*	3869 *ha*

*) Schindler, Die Forste in Verwaltung des k. k. Ackerbauministeriums (Staats- und Fondsgüter), *str.* 397—407.

K temu je prišteti še 1·25 *h* stavbinskih tal.

Primeroma z letom 1884 je imela Istra l. 1891: 16 *ha* več državnih in 225 *ha* več ustanovnih gozdov, a zato pa tudi 119 *ha* več neproduktivnega sveta med državnimi gozdi.*) Prvoimenovanega leta je bilo v Istri 161.288 *ha*, privatnih in drugih gozdov v Tržaški okolici pa 2207 *ha*.

Deželni zbor isterski je poklican še mnogo storiti za povzdigo umnega gozdarstva v Istri. Izvestno je namreč, da je bila nekdaj vsa dežela pogozdena, dokler niso Benečani odpeljali lesa za mostičarske kole in hišna podstrešja. Deželni zbor je sklenil že dne 7. maja 1886 zakon o pogozdovanju Krasa, ki je posnet po onem za Kranjsko, Goriško in Trst, ali c. kr. poljedelsko ministerstvo se je moralo še dogovarjati ž njim o izvršitvi tega zakona (deželni zakonik št. 32 ex 1887). Pogozdovalno poverjenstvo je sestavljeno iz predsednika deželnega kulturnega sveta kot prvomestnika, potem iz zastopnikov okrajnih glavarstev Koper, Pazin in Volosko, iz deželnega nadzornika gozdov, jednega odposlanca deželnega odbora in treh zaupnih mož udeleženih občin. Poverjenstvo se zbira v Pazinu. Po deželnem zakonu od 26. avgusta 1892 (zakonik št. 13 ex 1893) uvrstili so tudi Kvarnerske otoke med one predele, ki se imajo pogozditi vsled zakona z dné 7. maja 1886, ter določili, naj bodo člani omenjenega poverjenstva tudi po jeden zastopnik okrajnega glavarstva v Lošinju in občin tega glavarstva.

Zalogo za pogozdovanje skladata država in dežela, ki pričakujeta še drugih prispevkov od udeleženih občin. Pogozditi se imajo najpoprej zlasti goli vrhunci nad kraško planoto, potem propadni obronki te planote in pa tla okoli železnične proge. Skrbeti je tudi za redno racijonalno vzdrževanje teh nasadov, da se ne povečajo vremenske škode kraškega predela, odnosno da se one omejijo in počasi zmanjšajo. Tržaško namestništvo je izdalo naredbe glede volitve zaupnih mož iz dotičnih občin dné 4. novembra 1887 (dež. zak. št. 34), 30. oktobra 1888 (št. 28) in 30. januvarja 1890 (št. 7). Dné 16. aprila 1893 (št. 14 in 15) pa je namestništvo spremenilo poslovni red pogozdovalnega poverjenstva in volitev občinskih zaupnih mož.

*) Dimitz, Jahrhuch der Staats- und Fondsgüter-Verwaltung. Wien 893, str. 26 in 34.

Do sedaj so pogozdili v Istri primeroma še le malo kraškega sveta. Vsaj z vlaka se ne opazijo nikjer drugod novi nasadi, kakor med postajama Kozina in Hrpelje.

Mnogo uspešnejše deluje tržaško poverjenstvo za pogozdovanje Krasa v Tržaški okolici. Leta 1894 so nasajali gozdno drevje zlasti okoli Opčin, Bazovice in Trebčan, l. 1895 pa na Proseku, Kontovelju in okoli Križa. Poslednjega leta so pogozdili 15·51 *ha* kraškega sveta in zasadili 122.500 drevesc (121.500 borovcev in 1000 mecesnov) ter potrošili za to 838·35 gld. Vrhu tega so morali 283.000 sadik mesto usahnelih drevesc zopet posaditi s stroški 1223·44 gld. Velika suša po leti 1894 in spomladi 1895 ja namreč premnogo škodila mladim nasadom.

V obeh omenjenih letih so posejali tudi mnogo semena (zlasti smerekovega) po občinskih gozdih bazoviških, banskih, openskih in svetokriških, da bi se sčasoma zaplodil tudi nizki gozd. Na Kontovelu so napravili ob novih nasadih 330·6 *m* dolg suh zid, ki je stal 155·76 gld. Za pogozdovanje jednega hektarja se potrosi v obče 52—54 gld., za kopanje jam in sajenje po 7 gld. za vsako tisoč in ravno toliko za posejanje jednega kvintala semena v že obstoječih gozdih.

Sadike za pogozdovanje dobiva tržaško poverjenstvo iz gozdnega vrta v Bazovici. Tam sejejo zlasti borovo, smerekovo in hrastovo seme. Država je dala brezplačno tudi raznih vrst japonskega semena. Leta 1895 imeli so v gozdnem vrtu 690.000 sadik črnega bora, 33.000 hrastovih in 5000 mecesnovih, ki so bile godne za presajenje, torej za pogozdovanje.*)

Rudninski proizvodi.

Priroda je odškodovala Istro za mnoga pomanjkanja s takimi proizvodi, katerih pogreša še celo tako bogato obdarjena Italija. Po vsej njeni največji dolžini se vleče namreč več ali manj mogočna p r e m o g o v a žila, ki obeta še mnogo dobička. Začenja se pa ta med Lipico-Bazovico in Kozino, potem se jo sledi pri Roču (blizu Buzeta), dalje med Bujami in Oprtljem pri Brdih, severno od Pazina in pri Pičanu. Na vzhodni strani Raše se sledi pri Kršanu, Labinu, zlasti pa pri Karpanu in Rabcu v

*) Atti della Società agraria Triestina, anno XXXII. str. 21—24.

raški dolini. Pod Kvarnerom seveda izgine, a pri Polju na otoku Krku se zopet prikaže.

Ta premog je popolnoma črn, brez lesne primesi, in na raznih krajih ima 14—50 *cm* debele žile. Najbogatejši je premog blizu Karpana, iz starejše eocenske dobe tercijarne tvorbe, kjer se tudi v obilni meri koplje (okoli 700 ljudij izkoplje na leto premoga v vrednosti blizu 320.000 gld.) Tam se nahaja v kostanjastih globelih celo po 2 *m* debel, njegova žila pa je večkrat prelomljena in v drugo smer postavljena.

Karpanski premogovnik so našli okoli polovice XVII. stoletja in beneška rodovina Nani ga je dobila v fevd. Od nje ga je dobil l. 1837 baron Rotschild in od tedaj so začeli redno kopati to gorivo. Proizvod pa ne napreduje vsako leto, bodisi ker se žila včasi stisne, bodisi ker večkrat vode prodero v rudnik zaradi poplav Klementovega močvirja. In čeravno se količina tega premoga včasi zmanjša, vendar njegova vrednost vedno bolj raste, ker je prav izvrstno gorivo, tako da se je njegova vrednost že pomnožila za 7 %, dočim morajo drugi rudniki večkrat znižati svoje cene. Karpanski premog gori prav rad, daje metalično svetlobo in pušča samo 5 % pepela.

Karpanski premogovnik ni prava premogova kotlina, nego leži neposredno nad vapnenčevimi plastmi ter ima kakih petdeset žil, ki so od 2—34 *cm* debele, in dve ali tri plasti, ki so močne čez jeden meter. Premogovnik je 7·6 *km* dolg in 3·8 *m* širok. Od njegovih rovov vodi 7207 *m* dolga konjska železnica do pristanišča (po rovih znaša ona 5689 *m*) ob Raši. Karpanski premog se prodaja zlasti v Dubrovnik, Trst, Rovinj, Pulj in Reko; zunaj Avstrije pa v Benetke, Raveno, Rimini itd. Dobivajo ga na leto okoli 400.000 *q* v vrednosti 320.000 gld.*) Tudi pri Grdoselu, Nugli in Polju so bili že začeli premog kopati, ali pokazalo se je, da so tamošnje žile vendar preslabe in da se ne izplača slediti jim. Sledovi železa se nahajajo na Triskavcu in Učki, kjer so že 1580—1586 železo kopali.

Blizu Sovinjaka se nahaja v starejših vodoravnih vapnenčevih skladih veliko zmesi žveplenih kršcev in modre goste ilovice, ki je tako trda, da se jo mora streljati, ali na zraku hitro razpada. Zato jo rabijo za izdelovanje galuna, ki se vrši od

*) Benussi, Manuale di Geografia dell' Istria, str. 102—104.

začetka tega stoletja v precejšnji meri v Sovinjaku, kjer napravljajo tudi železni vitrijol ali zeleno galico. Blizo Pulja, potem okoli Labina in Rabca se nahaja mnogo laporastih kršcev, popolnoma sinje ali pa sive barve, katere drobe v prah, jih mešajo s peskom, da narede iz njih hidravlični cement za stopnice, prage, stebre, kadunje itd.

Tudi navaden peščenec je za Istro velike koristi. V južni Istri sploh, zlasti pa na oni strani Pulja in na Brijonskih otocih, dobivajo zelo droben sviž („saldame"), belkast ali rudečkast, katerega rabijo v Muranu pri izdelovanju stekla. Največ se ga nahaja v globokih in zelo prostranih votlinah okoli Pulja. Okoli Gračišća se nahajajo neke skalnate plošče, katere se prav lahko porabijo za litografovanje. Sploh pa je povsodi dosti dobrega kamenja za stavbe in ilovice za opeko.

Istra sicer nima pravega mramorja, vendar pa razne peščence, ki so včasi tako sprijeti, trdi, trpežni in se dajo tako lepo ogladiti, da se lahko mramorju primerjajo. Modrikasti peščenec daje izvrstno gradivo za stavbe, beli peščenec pa za arhitektonične okraske. Kraški kamenolomi so bili že Rimljanom znani in so dajali gradivo za rimske stavbe. Najimenitnejši kamenolomi so v Tržaški okolici, potem pri Vrsaru, Rovinju (Montauro), na Brijonskih otokih in na Sv. Jerolimu (S. Girolamo) ob Fazanskem prelivu. Z Brijonskih otokov so vozili gradivo za krasne beneške palače, iz svetojerolimskih kamenolomov pa so n. pr. stebri na deželnem gledališču v Ljubljani. Tudi jugovzhodno od Pulja so lomili kamenje že od najstarejših časov. Čeravno je kamen dobro sprijet, vendar se da lahko obdelovati, naredi se iz njega kose, kolikoršne se hoče, in ker ni pretežek, ga je prav lahko prepeljati, ali do morja spraviti. Najimenitnejši tak kamenolom pri Pulju se imenuje „Vinkural", iz katerega so vzdignili gradivo za slavni puljski „divič", potem dva druga pri Medulinu.

Izvrstna ležišča stavbenega kamenja se nahajajo tudi še pri Labinu, Moščenicah, Novaku, Gračišću, Fontani, Žalborni in zlasti pri Buzetu, kjer so prav lepe mramorju podobne plasti, ali se le malo lomijo, ker so vendar predaleč od prometne zveze. — Zemeljska smola se nahaja v okolici Motovuna.

Najvažnejši prirodninski izdelek Istre pa je **sol**, ki se tudi v najobilnejši množini izvaža. Ta daje državi poleg zemljiščnega

davka največ dobička, a ker je on državni monopol, imajo posamezniki od njega primeroma le majhen zaslužek.

Kolikor zgodovina pomni, izdelovali so že najstarejši istranski prebivalci morsko sol in so ž njo trgovali daleč tjegori proti Donavi. Priroda sama jih je naučila, da pod solnčnimi žarki morska voda izpari in mesto nje ostanejo sama solnata zrna, ki služijo prav dobro za začimbo plehkih jedi. Začeli so torej napravljati grede in ploskate kotanje ter napeljevati vanje po umetnih

Okoličanka v narodni noši.

vodotočih morsko vodo, da je tam izhlapela in so se iz nje napravili slani kristali. To je bilo pa le mogoče ob izlivih rek, ki so nanesle že toliko tvarine, da so se ob njih napravile nižine, ki se jedva vzdigajo nad morsko gladino in katere o plimi morje samo preplavi. Tako so nastale solarne ob izlivu Draganje blizo Pirana, ob izlivu Rižane in Korne pri Kopru, ob izlivu potoka sv. Klementa pri Miljah, ob izlivu Lesandre in Ključa pri Trstu in tudi še drugod po celi obali in na večjih otokih v vsaki dragi.

Beneška republika pa je prepovedala vse solarne po vsej obali, ki se je nahajala v njeni oblasti in strogo zažugala tistemu, ki bi jih hotel zopet ponoviti. Avstrijska vlada je pa še le v najnovejšem času ustavila izdelovanje soli v Žavljah in Milah, tako da imamo sedaj samo dve veliki solarni pri Kopru in Piranu. V teh je poleti kaj živahno. Delavci v solarnah si postavijo prav blizo svoje šotore, ali pa hitijo na vse zgodaj iz mesta tjekaj. Kakor sploh po tvornicah, so ženske najspretnejše delavke tudi po solarnah. Njih delo pa ni lahko, ker morajo ob neznosni solnčni vročini pretakati morsko vodo iz jednega nabiralnika v druzega, kristalizovane dele zbirati v kupičke in iz teh v kupe, te spraviti v vreče in na čolne, poslednje pa s težkimi vesli pripeljati do čolnov. Navadni delavci v solarnah dobivajo običajno polovico pridelane soli kot plačilo. Sol pobirajo z leseno lopatico, ki ima držalo iz mehkega lesa.

„Solni vrti“ so napravljeni prav blizu obale. Tam izkopljejo najpoprej štirivoglato kotlino in poravnajo njena tla s tolkači. Od te kotline puste prednji manjši del prazen, večji zadnji del pa razdele v male štirivoglate grede, katere ločijo nizki nasipi. V vseh teh nasipih so zatvornice napravljene. O vročem poletju spustijo morsko vodo najpoprej v predkotlino, da se tam v nekoliko dneh sesede in mlačna postane. Čez dva, tri dni spustijo ustano vodo v gredice, da jih pokrije blizu 12 *cm*, potem zaprô zatvornice, da začne voda izparovati na solncu in vetru. Najpoprej se napravi tenka solna skorja ob nasipih gredic, ki postaja vedno gostejša in večja, čim več soli se kristalizuje vsled izparovanja, in naposled prevleče kakor tanek led vso vodo v gredicah. Kakor hitro se napravi ta trda skorja, razbijejo jo z drogi in izvlečejo posamezne kose s kljukami ter jih položijo ob robu vrta, da se dobro posuše. Ko se to zgodi, zložijo jih v velike kope (stoge) ter jih pokrijejo s slamo ali plahtami iz bičevja, da jim ne more dež škodovati. V kakih osmih ali desetih dneh spremenila se je vsa voda v solne kristale in potem spustijo zopet mlačno morsko vodo iz predkorita v gredice in to ponavljajo tako dolgo, dokler je solnce zadosti žgoče in vreme suho. Če obilno dežuje, ne more morska voda izparovati, ker jo sladka voda stanjša, močni vetrovi pa zelo pospešujejo izparovanje. — Tako dobljeno sol preneso v varivnice (Sudhäuser), da tam zopet

sol razkuhajo in varijo in jo pri tem z različnimi sredstvi čistijo, ali pa s primeski barvajo (živinska sol!).

Soli se ne izdela vsako leto jednako, nego le po potrebi, kakor erar določi. V Kopru dela vsako poletje kakih 1000 delavcev, vštevši ženske in otroke, in ti izdelajo na 255 *ha* kakih 17—18.000 *mtc* soli. Obširnejše so solarne pri Piranu in sicer na obeh straneh mesta, v Strunjanu in Sicciole (Porto rose). V obeh solarnah, ki merita 627 *ha*, dela nad 3520 ljudij v poletnih mesecih, ter nareja okoli 450.000 *mtc* soli. Ta količina bi se pa lahko še znatno pomnožila. Vso izdelano sol oddajajo skoro brez izjeme c. kr. erarju, ki prodaja sol kot svoj monopol.

Živinoreja.

Istra ima le malo pašnikov in pravilno obdelanih travnikov, zato je živinoreja še prav na nizki stopinji. Istran je pač dober pastir, ali slab živinorejec. Do sedaj še ni mogel razumeti, da je živinoreja važen del poljedelstva in da je glaven pogoj povoljnemu uspehu poljskih pridelkov zadostno število domače živine in da mu mora ta pomagati, ako polje slabo obrodi. Celo vlastelini rede le po nekoliko oslov in prašičev, k večjemu še par volov, za katere se pa dosti ne zmenijo. Od tod prihaja, da morajo po nekaterih krajih polje obdelovati z najeto živino, orodjem in ljudmi in sicer večkrat še le tedaj, ko je ugoden čas že davno minil in ko so delavne moči zelo drage. Tudi gnojenje je skoro vedno zelo pomanjkljivo. Travniki in pašniki so zelo zanemarjeni, detelje in druge krme se premalo prideluje, tako da vedno primanjkuje potrebne piče za domačo živino. Zaradi slabe krme, še slabejše vode, nezdravih hlevov, kamenitih tal in popolnega zanemarjenja propadajo goveda vedno bolj, čeravno bi bila njih pasma lahko prav krepka.

Tudi ovčarstvo nazaduje, ker puste drobnico tudi pozimi na prostem okoli bloditi in ne skrbijo prav nič za nje oplemenjenje. Po srednji in južni Istri imajo navado, da prepuščajo svoja zemljišča tujim pastirjem iz severne Istre in celo iz Kranjske kot pozimske pašnike. Volna isterskih ovac je slaba, da jo morajo le doma spresti in stekati za bukovo sukno ali dorovec (loden). Kljubu ostrim naredbam goje Istrani še vedno

preveč koza, ker ni treba mnogo za nje skrbeti in ker dajejo obilo mleka, a za to pa napravljajo neprimerno veliko škodo.

Konj imajo v Istri prav malo in še ti so prav navadne pasme, ne da bi kdo za nje skrbel. In vendar dokazujejo vztrajni konji c. kr. žrebčarije v Lipici, kako ugodna tla so za konjerejo ravno na Krasu. Tudi na otoku Krku goje zelo močne konje, ki so sicer majhni, ali zato prav živahni. — Nič bolje ni z rejo prašičev, tako da morajo te koristne živali iz Kranjske in Hrvaške uvažati. — O čebeloreji se da le malo govoriti.

V obče Istrani še nič ne razumejo o pripomočkih, katere ponujata skušnja in znanost za umno živinorejo. Oni ne vedo, koliko potrebuje živina dobre piče in vode, ali pa da je mnogo koristneje žival v hlevih krmiti, nego jo na pašo goniti. Kedar zapade sneg, tedaj jim pogine mnogo drobnice, ker se niso preskrbeli s klajo za zimo. In vrhu vsega tega so prisilile slabe letine marsikaterega poljedelca, da je prodal svojo živino, da je mogel zadostiti najnujnejšim potrebščinam.

Vlada je pripomogla zadnja leta mnogo za zboljšanje živinoreje. V Tržaški okolici je ustanovila naskočno postajo sufolških in jorkširskih merjascev in ravno tako tudi plemenskih oslov. L. 1893 je ustanovila kmetijska družba čebelorejsko poskuševališče v pomologičnem vrtu „Gardolo“. Ista družba jė nakupila tudi plemenske bike iz „sedem občin“ in ustanovila osem naskočnih postaj z desetimi biki na vsaki. Vpliv teh oploditeljev se je takoj pokazal na zboljšanem mleku.

V Istri so nabavili jorkširske in bergširske merjasce, da bi se ščetinarji ložje obvarovali pred živalskimi boleznimi. Za zboljšanje ovčereje rabili so domače veprinške ovne, potem pa italijanske iz Bergama; zadrugarji na Cresu pa so se odločili za susdovnsko pleme. Bikovske postaje so ustanovili v Vodnjanu, Poreču, Pulju, Podgradu, Buzetu, Pomjanu, Voloskem, Rovinju, Barbani, Motovunu, Labinu, Krku, Kopru, Dolini in Opatiji. Večkrat je vlada napravila tudi premovanje goveje živine in razdelila v zadnjem desetletju okoli 1000 nagrad.

Veliko podpor je dala vlada za napravo vodnjakov in napajališč, n. pr. v Hrušici, Draguču, Bucaloviču, Malih Munah, Saršonih, Omišlju, Škrapnu, Abregi, Rakitoviču, Borštu, Mon-

trilju, Vodicah, Podgačju, Gologorici, Oskuršu, Koridaku, Puntakrižu, Klenovščaku, Izoli itd.*)

Za povzdigo sviloreje ustanovila je vlada poskuševališča svilodnega semena („svilarska opazovališča") v Kopru, Umagu, Bujah, Pazinu, Poreču in Vodnjanu. Siromašnejšim svilorejcem je delila tudi murbina drevesca, n. pr. Istranom 1887—1893 : 2511. Tržaška kmetijska družba je delila pridnim svilorejcem male nagrade s pomočjo poljedelskega ministerstva.

Ribarstvo bi Istrani lahko mnogo bolj povzdignili, bodisi za svojo lastno tečno in ceno hrano, bodisi da bi dobre ribe v bližnja velika mesta za drag denar prodajali. V večji meri pa se pečajo z ribištvom le v milski dragi, v Stanjonu pri Kopru, okoli Pirana, Novograda, Poreča, Rovinja, Pulja in Voloskega. Podrugodi lovijo le od slučaja do slučaja kaj rib, zlasti za postne dni. Beneški ribiči, „čožjoti", imajo pravico tudi ob isterski obali loviti, samo da se morajo držati jedno miljo od kraja.

Isterske ribe so bile že pri Rimljanih na zelo dobrem glasu, posebno pa zelo okusne oštrige te dežele. Tudi v začetku srednjega veka so Italijani prav iskali okusne isterske ribe in morske rake. Še koncem preteklega stoletja so izvažali iz Istre čez 100.000 baril (sodčkov za 65 litrov) soljenih rib in takrat so samo rovinjski ribiči zaslužili le za sardele od 30—40.000 dukatov ter potrebovali za prevoz čez 100 čolnov (bracer). Sedaj pa se opazuje po celi obali nazadovanje ribarstva in po nekaterih krajih je ribarjenje popolnoma ponehalo.

Vlada je bila poslala že v začetku šestdesetih let posebnega strokovnjaka na Francosko, ki naj bi proučeval tamošnje načine in naprave za umetno gojitev rib in oštrig ali kamenic ter potem tudi ob avstrijski obali nasvetoval primernih zboljšanj. To je bilo pa tem bolj potrebno, ker so bili ribiči že popolnoma obupali nad svojim tako nevarnim rokodelstvom ter so raje lakoto trpeli, nego bi bili šli ribarit, n. pr. Izolani l. 1861, ko bi bili vendar lahko prav mnogo rib v bližnji Trst prodajali. Prišlo je tako daleč, da se Istrani držé ponekodi pregovora: „riba je gola in ribič tudi", t. j. da ribarjenje ne more ribiča ni rediti, ni oblačiti.

*) Bericht des k. k Ackerbauministeriums 1895, str. 35.

Glavne ribe, katere love Istrani, bile so že pri „živalstvu“ naštete; vseh vrst pa je 95—100, ali od vsake vrste se nahaja le malo posameznih rib. Ribiči bi morali torej pomnožiti boljše vrste, katere se lahko dobro spečajo. Vendar vse prigovarjanje in podučevanje le malo koristi, kakor so dosedanje skušnje pokazale. Sedaj se dobiva jedva 80 % rib od one količine, ki bi se lahko dobivala, in še od te množice porabijo Istrani doma na licu mesta 57 %, tako da jih pride v trgovino le 43 %. Največ skupijo za prodane ribe v področju rovinjskega kapitanata, skoraj polovico manj v obsegu tržaškega in le jedno četrtino v obsegu puljskega kapitanata. Proračunali so, da dobi rovinjski ribič poprečno 292 gld. na leto, tržaški 242 gld., puljski 207 in lošinjski 120 gld. Ves dobiček isterskega ribištva računa se na leto na okoli 850.000 gld., ali od teh dobijo čožjoti najmanj 10—15 %.

Glavni dobiček ribištva dajejo sardele in teh se tudi največ izvozi na tuje. Količina lova pa je odvisna od smeri, v kateri potujejo. Za sardelami pripotujejo tudi lokarde, palamide in tuni, tako da je možno ribičem tudi te loviti. Med stalnimi ribami pa najbolj obrajtajo lubne in jegulje, katerih tudi zadosti nalove ob isterski obali. Morske rake love skoro izključno le okoli Pulja, nekaj malega tudi okoli Rovinja. Okoli Cresa love posebno vrsto morskega raka, katerega ribiči imenujejo „škamp“ (cancer norvegicus), ki se ne nahaja nikjer drugod po Jadranskem morju, niti po drugih evropskih morjih, izvzemši ob obalah norveških. Morske gobe love samo okoli Pulja, ali v neznatni količini.*)

V Trstu in okolici se nahaja skoro samo velika živina, ki se je pomnožila od l. 1880 za 3·8 % in sicer: konji za 4·7 %, mezgi, mezge in osli za 33·1 %, koze za 30·8 %, ovce za 28·1 in prašiči za 94·7 %. Iz tega sledi, da je živinoreja i z ozirom na celotno površje dežele, i na obdelano površje največja v celi tostranski polovici naše države.

Gostost domačih živali v Istri je zelo majhna, ker pride le 20·8 glav na vsacih 100 *ha* celega površja ali 31·8 glav na 100 *ha* obdelanega površja. V tem oziru zavzema Istra predzadnje mesto med vsemi deželami, katere so zastopane v državnem zboru na Dunaju. Samo še v Dalmaciji pride manj domače živine na vsakih 100 *ha*.

---

*) Benussi, Manuale di Geografia dell' Istria, str. 112—115.

Konj pride le 65 na vsakih 1000 goved, v celi državi pa 179 na vsakih 1000 goved. Toraj pripada Istra v tem oziru med najsiromašnejše dežele v Avstriji. Vrh tega se je zmanjšalo število konj od l. 1880 za 3·5 %, dočim se je v vseh drugih deželah

Narodna noša v severni Istri.

število zvečalo, razun Bukovine. Glede mezgov in oslov zavzema Istra drugo mesto v naši državi in jih pride 327 na 1000 goved. Od l. 1880 se je ta živina pomnožila za 14·7 %. Govedarstvo je majhnega pomena, ker pride na 100 *ha* vsega površja le 10·7 % in na 100 *ha* obdelanega površja samo 16·4 % goved. Toraj je

Dné 31. decembra 1890

Mesta z lastnim pravilnikom, okrajna glavarstva, sodni okraji	Konji: Konji mladi: pod 1 letom	Konji: Konji mladi: nad 1 letom do porabe za delo	Konji: Kobile: z žrebetom dojencem	Konji: Kobile: druge kobile	Konji: Žrebci	Konji: Rezanci brez ozira na starost	Konji: Vsota	Goveda: Jalovina pod 1 letom	Goveda: Junci nad 1 letom	Goveda: Telice nad 1 letom: še ne breje	Goveda: Telice nad 1 letom: breje	Goveda: Krave	Goveda: Voli nad 1 letom: še ne rabljivi za delo ali pitanje	Goveda: Voli nad 1 letom: vže rabljivi za delo ali za odebeljenje
Trst in okolica	22	152	95	446	44	1149	1908	125	28	165	134	3684	132	449
Istra.														
Mesto *Rovinj* . .	—	1	—	5	—	151	157	—	—	—	—	8	—	258
Okr. glav. Koper.														
Sodni okraj Koper	2	7	15	67	—	140	231	365	58	230	197	2515	218	1436
» » Buzet	5	6	3	31	1	35	81	441	84	83	34	2689	185	1588
» » Piran	—	—	—	71	—	130	201	13	14	11	53	463	80	351
Vsota . .	7	13	18	169	1	305	513	819	156	324	284	5667	483	3375
Okr. glav. Lošinj.														
Sod. okr. Cres .	1	6	12	49	—	25	93	15	23	4	1	66	5	347
» » Lošinj	—	—	1	4	1	11	17	15	6	20	4	43	28	53
» » Krk . .	21	10	53	63	6	86	239	274	109	36	37	769	180	2358
Vsota . .	22	16	66	116	7	122	349	304	138	60	42	878	213	2758
Okr. glav. Pazin.														
Sod. okr. Labin .	17	10	20	37	1	65	150	596	99	172	133	1526	275	1412
» » Pazin .	15	26	21	93	1	124	280	806	291	216	165	2322	338	3130
Vsota . .	32	36	41	130	2	189	430	1402	390	388	298	3848	613	4542
Okr. glav. Poreč.														
Sod. okr. Buje . .	9	5	4	167	3	160	348	356	75	81	66	750	47	1439
» » Motovun	2	6	8	58	5	223	302	175	86	63	31	396	153	1763
» » Poreč .	1	4	1	42	1	138	187	38	16	21	5	146	192	1098
Vsota . .	12	15	13	267	9	521	837	569	177	165	102	1292	392	4300
Okr. glav. Pulj.														
Sod. okr. Vodnjan	9	3	4	68	—	95	179	389	179	54	120	1035	49	1762
» » Pulj . . .	1	55	5	36	1	134	232	90	42	194	180	668	309	777
» » Rovinj .	3	1	2	40	—	36	82	79	21	15	66	298	67	760
Vsota . .	13	59	11	144	1	265	493	558	242	263	366	2001	425	3299
Okr. glav. Volosko.														
Sod. okr. Novi grad	10	9	11	84	4	287	405	673	56	122	29	3397	197	1843
» » Volosko	1	11	—	25	—	148	185	265	23	222	131	2754	42	492
	1	20	11	109	4	435	590	938	79	344	160	6151	239	2335
		160	160	940	24	1988	3369	4590	1182	1544	1252	19845	2365	20867

so našteli domače živine.

Vsota	Mezgi	Mezge	Osli	Koze brez ozira na starost ali spol.	Ovce: Ovce	Ovce: mladiči, jagnjeta in skopci pod 2 letoma	Ovce: ovni in skopci nad 2 letoma	Ovce: Vsota	Svinje: prasci	Svinje: tekalci ali prašički do 1 leta	Svinje: druge svinje	Svinje: Vsota	Število panjev
4717	18	47	160	140	51	30	1	82	85	347	565	997	295
266	—	238	512	4	660	4	10	674	—	—	157	157	20
5019	52	49	2416	48	4168	196	17	4381	152	1110	2012	3274	279
5104	44	117	887	29	10680	1302	655	12637	8	1462	1380	2850	858
985	29	155	1153	36	2017	35	117	2169	—	29	1051	1080	20
11108	125	321	4456	113	16865	1533	789	19187	160	2601	4443	7204	1157
461	5	384	68	34	28715	4776	1397	34888	7	345	41	393	937
169	9	97	124	300	8324	1318	723	10365	59	548	67	674	485
3763	55	30	365	6	23812	5402	1992	31206	30	1033	211	1274	406
4393	69	511	557	340	60851	11496	4112	76459	96	1926	319	2341	1828
4213	3	27	180	16	22772	3057	2221	28050	13	1275	377	1665	704
7268	46	23	1245	36	23075	2663	1465	27203	79	2206	1735	4020	571
11481	49	50	1425	52	45847	5720	3686	55253	92	3481	2112	5685	1275
2814	28	31	1970	113	7486	115	221	7822	173	338	2266	2777	111
2667	11	122	1862	60	9815	71	447	10333	66	1442	1036	2544	117
1516	—	58	1224	22	7790	7	293	8090	6	305	771	1082	52
6997	39	211	5056	195	25091	193	961	26245	245	2085	4073	6403	280
3588	1	—	1768	54	20904	1723	1314	23941	8	725	618	1351	173
2260	27	61	974	25	12554	113	411	13078	7	180	333	520	32
1306	—	—	286	—	6829	991	209	8029	—	208	394	602	—
7154	28	61	3028	79	40287	2827	1934	45048	15	1113	1345	2473	205
6317	21	13	5	4	10227	128	1337	11692	39	1295	1014	2348	562
3929	42	69	49	5	8545	768	633	9946	32	322	2521	2875	419
10246	63	82	54	9	18772	896	1970	21638	71	1617	3535	5223	981
51645	373	1474	15088	792	208373	22669	13462	244504	679	12823	15984	29486	5746

Dné 31. decembra 1890

Mesta z lastnim pravilnikom, okrajna glavarstva, sodni okraji	Konji: Konji mladi: pod 1 letom	Konji: Konji mladi: nad 1 letom do porabe za delo	Konji: Kobile: z žrebetom dojencem	Konji: Kobile: druge kobile	Konji: Žrebci	Konji: Rezanci brez ozira na starost	Konji: Vsota	Goveda: Jalovina pod 1 letom	Goveda: Junci nad 1 letom	Goveda: Telice nad 1 letom: še ne breje	Goveda: Telice nad 1 letom: breje	Goveda: Krave	Goveda: Voli nad 1 letom: še ne rabljivi za delo ali pitanje	Goveda: Voli nad 1 letom: vže rabljivi za delo ali odebeljenje
Trst in okolica	22	152	95	446	44	1149	1908	125	28	165	134	3684	132	449
Istra.														
Mesto *Rovinj* . .	—	1	—	5	—	151	157	—	—	—	—	8	—	258
Okr. glav. Koper.														
Sodni okraj Koper	2	7	15	67	—	140	231	365	58	230	197	2515	218	1436
» » Buzet	5	6	3	31	1	35	81	441	84	83	34	2689	185	1588
» » Piran	—	—	—	71	—	130	201	13	14	11	53	463	80	351
Vsota . .	7	13	18	169	1	305	513	819	156	324	284	5667	483	3375
Okr. glav. Lošinj.														
Sod. okr. Cres .	1	6	12	49	—	25	93	15	23	4	1	66	5	347
» » Lošinj	—	—	1	4	1	11	17	15	6	20	4	43	28	53
» » Krk .	21	10	53	63	6	86	239	274	109	36	37	769	180	2358
Vsota . .	22	16	66	116	7	122	349	304	138	60	42	878	213	2758
Okr. glav. Pazin.														
Sod. okr. Labin .	17	10	20	37	1	65	150	596	99	172	133	1526	275	1412
» » Pazin .	15	26	21	93	1	124	280	806	291	216	165	2322	338	3130
Vsota . .	32	36	41	130	2	189	430	1402	390	388	298	3848	613	4542
Okr. glav. Poreč.														
Sod. okr. Buje . .	9	5	4	167	3	160	348	356	75	81	66	750	47	1439
» » Motovun	2	6	8	58	5	223	302	175	86	63	31	396	153	1763
» » Poreč .	1	4	1	42	1	138	187	38	16	21	5	146	192	1098
Vsota . .	12	15	13	267	9	521	837	569	177	165	102	1292	392	4300
Okr. glav. Pulj.														
Sod. okr. Vodnjan	9	3	4	68	—	95	179	389	179	54	120	1035	49	1762
» » Pulj . . .	1	55	5	36	1	134	232	90	42	194	180	668	309	777
» » Rovinj .	3	1	2	40	—	36	82	79	21	15	66	298	67	760
Vsota . .	13	59	11	144	1	265	493	558	242	263	366	2001	425	3299
Okr. glav. Volosko														
Sod. okr. Novi grad	10	9	11	84	4	287	405	673	56	122	29	3397	197	1843
» » Volosko	1	11	—	25	—	148	185	265	23	222	131	2754	42	492
Vsota . .	11	20	11	109	4	435	590	938	79	344	160	6151	239	2335
.	97	160	160	940	24	1988	3369	4590	1182	1544	1252	19845	2365	20867

so našteli domače živine.

Vsota	Mezgi	Mezge	Osli	Koze brez ozira na starost ali spol.	Ovce: Ovce	Ovce: mladiči, jagnjeta in skopci pod 2 letoma	Ovce: ovni in skopci nad 2 letoma	Ovce: Vsota	Svinje: prasci	Svinje: tekalci ali prašički do 1 leta	Svinje: druge svinje	Svinje: Vsota	Število panjev
4717	18	47	160	140	51	30	1	82	85	347	565	997	295
266	—	238	512	4	660	4	10	674	—	—	157	157	20
5019	52	49	2416	48	4168	196	17	4381	152	1110	2012	3274	279
5104	44	117	887	29	10680	1302	655	12637	8	1462	1380	2850	858
985	29	155	1153	36	2017	35	117	2169	—	29	1051	1080	20
11108	125	321	4456	113	16865	1533	789	19187	160	2601	4443	7204	1157
461	5	384	68	34	28715	4776	1397	34888	7	345	41	393	937
169	9	97	124	300	8324	1318	723	10365	59	548	67	674	485
3763	55	30	365	6	23812	5402	1992	31206	30	1033	211	1274	406
4393	69	511	557	340	60851	11496	4112	76459	96	1926	319	2341	1828
4213	3	27	180	16	22772	3057	2221	28050	13	1275	377	1665	704
7268	46	23	1245	36	23075	2663	1465	27203	79	2206	1735	4020	571
11481	49	50	1425	52	45847	5720	3686	55253	92	3481	2112	5685	1275
2814	28	31	1970	113	7486	115	221	7822	173	338	2266	2777	111
2667	11	122	1862	60	9815	71	447	10333	66	1442	1036	2544	117
1516	—	58	1224	22	7790	7	293	8090	6	305	771	1082	52
6997	39	211	5056	195	25091	193	961	26245	245	2085	4073	6403	280
3588	1	—	1768	54	20904	1723	1314	23941	8	725	618	1351	173
2260	27	61	974	25	12554	113	411	13078	7	180	333	520	32
1306	—	—	286	—	6829	991	209	8029	—	208	394	602	—
7154	28	61	3028	79	40287	2827	1934	45048	15	1113	1345	2473	205
6317	21	13	5	4	10227	128	1337	11692	39	1295	1014	2348	562
3929	42	69	49	5	8545	768	633	9946	32	322	2521	2875	419
10246	63	82	54	9	18772	896	1970	21638	71	1617	3535	5223	981
51645	373	1474	15088	792	208373	22669	13462	244504	679	12823	15984	29486	5746

Istra tudi v tem ozirn predzadnja v državi. Število goved se je zmanjšalo od l. 1880 za 3·8 %, dočim se je bilo v poprejšnji dobi (1869—1880) zvišalo za 14·3 %. To pa se ne sme pripisavati samo pomanjkanju krme, ampak zlasti zmanjšanju števila krav. Glede volov je Istra ena najbogatejših dežel in vendar je čudno, da so vzredili iz voličev tako malo porabnih volov.

Največje važnosti je ovčarstvo za Istro, ker pride 4735 glav na 1000 goved, in v tem ozirn zavzema Istra tretje mesto v naši državni polovici. Vendar se tudi tukaj opazuje precejšen zmanjšek 4·3 %, to tem bolj, ker se je bilo število ovac že v poprejšnji dobi za 10·5 % zmanjšalo. To prihaja od tod, ker so mnogo pašnikov prepovedali in z drevjem zasadili in ker tudi zasebni posestniki bolj varujejo svoje pašnike nasproti malim posestnikom. Najbolj se je zmanjšalo število ovac po okrajih Koper (za 38·1 %) in Volosko (za 22·1 %), dočim se opaža v drugih predelih celo mal priraščaj. Največje število ovac (76.459 glav) se nahaja v okraju lošinjskem, kjer jih pride 17.404 na 1000 goved. Značilno je tudi, da je tu največ plodnih ovac v celi državi. Nasproti pa je število ovnov in skopcev 54 glav na 1000 glav drobnice (torej 88 od $^{1}/_{00}$) primeroma majhno.

In kdo bi si mislil, da je tudi število koza (15 glav na 1000 goved) primeroma zelo majhno in da zavzema tudi v tem ozirn Istra predzadnje mesto v državi. Samo v lošinjskem okraju je število koza večje (77 glav na 1000 goved). Od l. 1880 naprej se je torej število koza najbolj zmanjšalo v celi državi (za 45·7 %), potem ko se je bilo že v prejšnji dobi to število za 76·3 % zmanjšalo. Iz tega sledi, da se morajo koze neizprosno umikati pogozdavanju in pomnoženemu gojenju gozdov in da se jih trpi le še pri najsiromašnejših kmetih.

Zelo razširjena je v Istri svinjereja (571 repov na 1000 goved) in Istra stoji v tem oziru na tretjem mestu v državi (samo še dolenja Avstrija in Štajerska imata še več prašičev). Najbolj se goji ta žival v poreškem okraju (916 repov na 1000 goved). Po letu 1880 so se prašiči pomnožili samo za 7·3 %. Glede svinj, med njimi seveda tudi krmljenk, zavzema Istra drugo mesto v državi (542 repov na 1000 vseh prašičev), torej mnogo nad povprečnim številom cele države, ki znaša 410 repov.*)

*) Die Ergebnisse der Viehzählung vom 31. Dezember 1890, str. XXIX.

Obrtnost.

Obrtnost je v Trstu in okolici primeroma le majhna, če odštejemo izdelovanje ladij v Lojdovi ladjetesalnici. Takoimenovani „Stabilimente tecnico“ (tehniški zavod), pri sv. Andreju obsega prav za prav le vodstvo in pisarne tega zavoda, v kojih izdelujejo načrte za ladje, katere tešejo in sestavljajo pri Sv. Roku pri Miljah. Ta zavod je društvo na delnice (1·5 mil. gld.), ki izdeluje tudi največje ladje, vojne in trgovinske, bodisi pomorske ali reške, z vsemi pripadajočimi stroji. Društvo izdeluje pri Sv. Andreju tudi posamezne stroje, zlasti kotle v poljubni velikosti in po kateremkoli zistemu. Ono preskrbuje tudi oklope vojnim ladjam in izvršuje poprave katerekoli vrste v svojih „dokih“, ki imajo zadosti prostora za največje ladje. V obeh oddelkih dobiva čez 2000 delavcev svoj zaslužek. Ta zavod tekmuje popolnoma z Lojdovim arsenalom in ima le malo manj dela (zaslužka) v primeri s poslednjim.

V zadnjih letih se giblje tržaška trgovina skoro vedno na isti višini in ne more pokazati znatnega napredka v primeri s poprejšnjimi desetletji. S tem v zvezi je tudi obrtnost. Tako se opaža naraščaj malih ladij, ki nosijo le malo ton. S tem je zaznamovana smer tudi ladjetesalnicam. Teh je v Trstu in Istri vsega vkup sedem, ki imajo jednajst prostorov za spuščevanje ladij v morje. Najimenitnejše so Lojdova pri Sv. Andreju, tehniškega tržaškega društva pri Sv. Roku blizu Milj, barkoveljska (S. Bortolo) in ščedenska (pri sv. Lovrencu). V Lojdovem arsenalu izdelujejo same velike ladje (n. pr. l. 1896 „Bohemia“ s 4000 tonami), in ravno tako tudi pri Sv. Roku.

Lojdov arsenal je bil sezidan že l. 1853, a začel je svojo delalnost še le l. 1856.*) Nad glavnim vhodom je stolp in pod njim se gre po dvojnih stopnjicah 72 stopic navzdol do pravega arsenala, ki je od suhe strani zavarovan po debelem in visokem zidu. Tujci smejo obiskavati ta zavod od 11. ure dopoludne do 1. ure popoludne, (kdor hoče vse videti, potrebuje vsaj $1^1/_2$ uro), a morajo plačati vstopnino in voditi jih mora poseben strežaj.

*) Delniško društvo »Lojd« (Lloyd) so ustanovili tržaški bogataši l. 1833 po vzgledu londonskega jednakega imena in jednakega namena.

Nasproti glavnemu vhodu je veliko upravno poslopje z vsemi potrebnimi pisarnami. Pred njim je vse polno sider, verig, in drugih železnih potreb za ladje, na katerih so zapisana imena vseh onih parobrodov, za katere so bile takošne priprave ulite, in koliko ton nosijo one ladje. Obala na drugi strani arsenala je dolga 235 *m* in tam pristajajo one ladje, ki potrebujejo kakošne majhne poprave, ali pa one v morje spuščene ladje, ki še nimajo vseh potrebnih strojev. Pred kovačnico kotlov je postavljen velikansk žerjav (Krahn), ki lahko vzdigne 60 ton; na drugi strani pa je ladjetesalnica, ki lahko istočasno izdeluje 5—6 ladij. Zraven ladjetesalnice je takoimenovani „slip“, po katerem se ladje vzdigajo s parno silo in s podloženimi gibljivimi rižami na suho, da se jih tam popravi in potem zopet v morje spusti. (Isti „slip“ se lahko tudi zniža za 6 *m* pod morsko gladino in potem imenujejo tako drago „drydok“). Poleg „slipa“ je druga bokalina, (imenovana „dock“), ki lahko sprejema največje ladje. Kakor hitro pripluje ladja v njo, zapro jo zatvornice hermetično proti morju in potem izsisajo ostalo vodo iz doka (dotični stroj ima 100 konjskih moči). Potem se ladja podpre od obeh strani z brezštevilnimi kolci in koli, da na njej popravijo, kar je potreba. Ko to izgotovijo, namažejo žleb, po katerem so ladjino hrbtišče z morja izvlekli, z lojem in potem začnejo izpodbijati kolce in kole, dokler ladja ne zleti zopet v morje („Stappellauf, il varo“).

Arsenal ima seveda vse polno manjših poslopij, v katerih prirejajo posamezne dele, ki so potrebni za ladje. Zlasti mnogo se opazi pil (žag), ki režejo ali naravnost, ali pa v polukrogu, ali pa celo v različnih oblikah. Kovači izdelujejo zakrivljena železja po narisih, katere imajo pred seboj. Nepopisljiv hrup provzročuje „norec“, t. j. velikansko kladivo (okoli 100 *q* težko), ki lahko spremeni vroče železo v tanko pločevino, ali pa stlači oreh, ne da bi ga pretrgalo. V prvem nadstropju se nahajajo risarji, ki rišejo na tleh dvoran posamezne oddelke ladij v naravni velikosti, da po njih napravljajo mizarji uzorce v lesu in jih potem oddajajo kovačem. Ob stenah pa vise uzorci že dovršenih ladij. V prvem nadstropju naslednjega poslopja izdeluje jadra okoli 60 žensk.

Med drugimi obrtnimi podjetji v Trstu treba omeniti na prvem mestu parni mlin Grka „Economo“ blizo „Campo Marzio“,

Kmetica iz koperske okolice z jerbasom in posodo za mleko.

Posojeno od c. kr. dvorne in državne tiskarne iz dela „Oesterreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, zvezek „Das Küstenland“, str. 217.

sezidan l. 1872. Poleg pravega mlina se nahajajo skladišča za žito in moko, razne delavnice, konjušnice itd. Paro prirejajo v

petih jeklenih kotlih, ki razvijajo do 600 konjskih sil, tako da lahko zmeljejo v štiriindvajsetih urah 1000 *mct* moke. Sploh je vse urejeno po najnovejših skušnjah in okoli 300 delavcev dobiva v tem zavodu svoj zaslužek. Žito, ki se tu melje, je deloma domače, deloma pa rusko prve vrste. Zmleta moka je tako dobra, da se ne prodaja le doma, nego da se izvaža tudi v Levanto, Egipet, na Angleško itd. Economova moka je dobila že svetoven glas in bila nagrajena po raznih razstavah. Tam blizo se nahaja tudi topničarski arsenal. Ne daleč od tam je nova čistilnica za riž. V Barkovljah so tvornice za led in za umetna vina, pri Sv. Ivanu v Vrdeli pa Dreherjeva pivovarnica. V Ščedni je že stara tvornica vrvi za ladje in letos so še napravili nov plavž za pretapljanje železa. V bližnji Sv. Sabi je čistilnica za petrolej. Tudi artilerijski laboratorij je tam blizo cerkve Sv. Pentelije.

Milo izdelujejo sedaj v Trstu v sedmih varivnicah, ki dajejo prav obilo zaslužka. Dalje moramo omeniti izdelovanje usnja, rozolje in drugih likerjev, lepodišečih olj, cigaretnega papirja, kolomaže itd. V Trstu napravljajo tudi mnogo bičev iz kraškega koprivovca, ki so zelo prožni in trpežni, tako da jih radi kupujejo ne le po vsej Avstro-Ogerskej, nego tudi po Italiji in Nemčiji. Tržaška tvornica A. Lutman izdeluje bičevnike že od l. 1810 ter jih razpošlje vsako leto okoli 300.000 na Češko, Moravsko in v severno Nemčijo.

Izmed manjših obrtnih podjetij omenimo tukaj izdelovanje sveč, testenin in slaščic, čokolade (dve tvornici) in igralnih kart; potem vse polno navadnih rokodelnic, n. pr. mizarnic, čevljarnic, kovačnic, klobučarnic, sodarnic, kolarnic, knjigoveznic in tiskarnic. Bratje „Girardelli“ so ustanovili že l. 1816 posebno tvornico za testenine in prepečenec po vzgledu neapolitanskih tvornic. S to tvrdko tekmuje tvornica „Grezler & Duodo“. Obedve preskrbujeta ne samo avstro-ogersko mornarico, nego tudi prodajalnice na drobno po Dalmaciji, Greciji, Levanti, na Angleškem, Škotskem in celo v Ameriki.

K hišni obrtnosti prištevamo v prvi vrsti čiščenje kave in gumija. Kavovčeva zrna luščijo še le v skladiščih in tam tudi mešajo razne vrste, ako to zahtevajo odjemniki, da dobijo cenejše blago. Ker pa to preveč stane, zato dajejo kavo v malih vrečah najetim ženskam na dom, da jim pomagajo vsi člani njih rodo-

vine izvršiti zahtevano delo. Seveda natančno nadzorujejo množino in kakovost kave pri oddaji in sprejetju. Mnogo rodovin v Trstu preživlja se samo s tem delom.

Še več dela daje čiščenje gumija in drugih mirodij, ki prihajajo iz dežela neizobraženih narodov. Taki nabirajo svoje pridelke pomešane s prstjo, peskom in drugimi ne pripadajočimi tvarinami, a v Trstu morajo vse to očistiti, „sortirati“ in skrbno v zaboje spraviti. Gumi dovažajo v Trst v najsurovejšem stanju. Prijemnik ga spravi najpoprej v svoja skladišča, ga da tam očistiti in presejati. Debelejše kose potem zvagajo in izroče ženskam, ki se s tem pečajo („šešalote“), da jih očistijo in razvrste po kakovostnih vrstah, ki se v trgovini zahtevajo. Nekatere uvozne tvrdke dajejo do sto ženskam takega zaslužka.

V Istri napreduje sicer obrtnost le počasi, a vendar napreduje, čeravno še daleč ne v isti meri, kakor po drugih avstrijskih deželah. Najbolj se pečajo s tesanjem ladij, z izdelovanjem svile, čiščenjem olja in zboljšanjem vina. Večjih tvornic in izdelovalnic pa Istra še nima. Poglavite zapreke hitrejšemu razvitku isterske obrtnosti so sledeče: 1.) pomanjkanje gonilne moči, ki jo dobivajo druge dežele v svojih obilnih vodah; 2.) pomanjkanje kapitala zaradi nezdružljivosti in nezaupnosti prebivalstva ter zaradi premajhne podjetnosti; 3.) premajhna produktivnost zemlje, da bi se se splačalo njene proizvode zboljšavati in predelavati in 4.) pomanjkanje delavnih moči, ker še delavci v karpanskem rudniku tožijo, da jih odtegujejo poljedelstvu.

Najimetnejše ladjetesalnice so v Lošinju (malem), pri Sv. Roku blizu Milj in v Kopru. V Lošinju izdelajo vsako leto 10—12 večjih ladij, ki nosijo okoli 8000 ton in stanejo okoli 1,200.000 gld. (torej 86% vrednosti vseh v Istri izdelanih ladij). Lošinjske ladjetesalnice zavzemajo prvo mesto za tržaškimi in so velike važnosti ne samo za Istro, nego tudi za hrvaško primorje in severno Dalmacijo. V ladjetesalnicah popravljajo tudi pohabljene ladje, zlasti njih lupino (zunanje ladjino telo). S tem popravljanjem so imeli l. 1875 največ opraviti pri Sv. Roku, potem v Kopru in še le na zadnjem mestu v lošinjskih ladjetesalnicah.

Druge isterske ladjetesalnice, n. pr. v Piranu, Poreču, Rovinju, Lovrani, Iki, na Voloskem, v Cresu in Lošinju velem, nazadujejo očividno in izdelujejo le male čolne, n. pr. za ribiče, ali pa po-

pravljajo poškodovane ladje. Po l. 1885 stesali so v Lošinju le okoli 30 ladij in le kakih 5 oklopnic.

Najvažnejše obrtno podjetje istersko pa je c. kr. arsenal v Pulju. Že l. 1848 so oklicali Pulj kot vojno luko in kot središče avstro-ogerske mornarice. Leta 1856 pa so ustanovili za to potrebni arsenal, ki je sestavljen iz mnogoštevilnih poslopij, ki so vsa po istem načinu zidana. Ves južni del puljske luke je odmenjen za vojaško brodovje. V arsenal sta dva vhoda, jeden od suhe strani skoz visok zid, ki ga loči od mesta, drugi pa od morske strani, ki ga loči plavajoča ograda od trgovinske luke. Arsenal je sestavljen iz dveh delov, prvi se vleče po suhem uzdolž obale, drugi se nahaja na Olivskem otočiču. Na obali se vidijo tri vzporedne vrste tvornic in skladišč, ki so med seboj spojena z gosto mrežo železniških rels. Spomina vredna so skladišča za verige in sidra ter hidravlični stroj, ki poskuša žične in konopne vrvi raztrgati. Na vzhodni strani je „škarjasti žerjav“ 45 *m* visok, ki lahko vzdigne 60 ton. Dalje se nahajajo kovačnice za kotle in stroje, delavnice čolnov, sodov i. t. d. V. arsenalu dela vsak dan okoli 1600 delavcev, največ kovačev in tesarjev. Med njimi je tudi mnogo žensk, ki popravljajo na šivalnih strojih jadra.

V starejših arsenalovih poslopjih (blizo glavnega vhoda) so tudi zbirke starejšega in novejšega strelnega orožja, pa tudi spominskih predmetov, ki spominjajo na znane pomorske bitke. V „orožni dvorani“ imajo ročno orožje, s katerim preskrbijo vojne ladje, v slučaji ko odplujejo pred sovražnika, n. pr. revolvarje, karabinarje, sablje, mitraljeze in male topiče. V „topni dvorani“ hranijo neukrcane težke tope in mnogo zanimivih predmetov se vidi tudi v izdelovalnici torpedov, pušk i. t. d. V ravnateljskem poslopju se nahaja pomorski muzej: kalupi obalnih in vojnih ladij iz XVIII. stoletja; načrt nadgrobnega spomenika pri Visu padlih; kalupi novih vojnih ladij; hrabrostno spričevalo Tegetthofovo, katero so podpisali poveljniki vseh vojnih ladij pri Visu; modro-bela svilnata zastavica, katero je baje imel Don Juan d' Austria na svoji ladji v bitki pri Lepantu; kalupi tujih vojnih ladij in tuje zastave; akvareli z oplovitve sveta 1857—1859; čoln italijanske admiralske ladje „Rè d' Italia“; Weyprechtov čoln, na katerem se je povrnil od severnotečajske ekspedicije i. t. d.

Olivski otok je spojen z obalo in na njegovi južni strani se nahajajo štiri ladjetesalnice za največje ladje, od katerih sta dve pokriti s krasnimi železnimi strehami. Prva tu iztesana ladja je sedanja kazematnica „Kaiser“. Tu so suhi „doki“, ki sprejemajo največje ladje v popravo. Blizo teh je najstarejši „balance-dock“ v Evropi, katerega so sezidali 1860 z $2^1/_3$ milijona gld. in ki more najtežje ladje (5—6000 ton) iz morja vzdigniti in zopet nazaj spustiti. Poleg ladjetesalnic so zelo obsežne kovačnice, pilarne in izdelovalnice okraskov za vojne ladje.

Med najobrtnejše okraje v Istri spada koprski, ker izdeluje poleg ladij tudi tkanine in vezenine z umetnimi cvetlicami. Mnogo je tudi barvarnic, strojarnic, kovačnic in mlinov. V piranskem okraju izdelujejo kis in grenko sol, pri Motovunu pepeljiko, pri Labinu dobivajo hidravlični cement, sploh pa žgó apno, kjer imajo zadosti drv. Drugod po Istri ne najdeš nijedne tvornice, ako ne vpoštevaš mlinov, ki pa polovico leta stojé, in oljskih stiskalnic. V poreškem okraju morajo celo „Kranjci“ kmetom obleko in čevlje delati. Med Čiči pa cvete domača tkalska obrt, s katero se zlasti ženske pečajo.

V vološkem okraju je lesna obrt doma. Tam izdelujejo sode, vsakovrstne lesene posode, doge, obroče in vesla. Koncem leta ali pa v začetku jeseni nalože te lesne izdelke na male čolne in jih vozijo daleč okoli na prodaj, zlasti po Kvarnerskih otokih in po severni Dalmaciji. Tudi v buzetskem okraju se pečajo z lesno obrtjo. V tem, pa v podgrajskem in vološkem okraju nažgejo mnogo oglja za kovače, katero prodajajo zlasti v Trst. Omembe vredno je tudi izvrstno pecivo, katero napravljajo kmetice blizu mest, zlasti Breškice pri Trstu.

Res je, da pojemajo starejše isterske obrti (tesanje ladij, ribištvo in sploh zaslužki z ladjami), ali mesto tega so se poprijeli Istrani drugih obrtnih strôk, n. pr. ohranjevanja jedil. Najvažnejše tako podjetje se nahaja v Izoli. Tamošnji meščani imajo poseben parnik, ki jim dovaža jegulje iz komakijskih močvirij (južno od Benetk), katere potem pražijo, marinujejo in v sodčke zapirajo, da se dolgo ohranijo. Ravno tako delajo tudi s sardinami, katere najprej spekó, potem pa jih s sladkim oljem polijejo in v pločevinaste škatljice zadelajo. Celo takoimenovane ruske sardine prireja tvornica v Izoli. Te ribice dobivajo prosto

posoljene z norveške obale in v Izoli jih potem očistijo, s kisom polijejo ter z dišavami in drugimi priložki preskrbijo in skrbno v sodčke zabijejo, da ne more zrak do njih. Na tak način priredijo vsako leto več kot dva miljona konserv. Na podoben način ohranjujejo tudi suho govedino in sočivo v pločevinastih škatljicah. Suhe slive dobivajo iz Bosne in Srbije, potem jih v pari zmehčajo, očistijo in v lesenih škatljicah zabite posušijo na razbeljenem zraku. Take slive prodajajo prav dobro na Angleško, v Skandinavijo in severno Ameriko. V tej veliki tvornici dela dan za dnevom 150 moških in ravno toliko žensk. Poleg nje pa sta v Izoli še dve manjši delavnici za ohranjevanje sardin in podobne se nahajajo tudi v Kopru, Rovinju, Fazani in Cresu.

Rovinj je rešila tamošnja c. kr. tabačna tvornica gotovega pogina za lakotjo. V njej deluje okoli 780 žensk in 40 moških. Ti si služijo svoj vsakdanji kruh in se učijo vrh tega tudi čistobe, rednosti in celo varčnosti. Le škoda, da delavke ne nosijo svojega prihranjenega zaslužka v hranilnice, kakor drugod, ampak da ga po isterski in dalmatinski (sploh beneški) navadi porabijo za nakup lišpa, zlasti zlatih nakrasnin. Zato pa dobro uspeva zlatarska in srebrarska obrt v Kopru in Rovinju, kakor tudi po dalmatinskih mestih.

V Izoli izdelujejo tudi čipke po beneških uzorcih. Država in občina vzdržujeta čipkarsko šolo, ki prav dobro napreduje, in ženska mladina si mnogo prisluži s svojimi ročnimi deli.

Parne mline za moko imajo v Pulju, Medulinu, Vodnjanu, Žminju in Rovinju. V poslednjem mlinu napravljajo tudi testenino in prepečenec, ki se celo v Bosno prodaja. Kameniti vršaci na otoku Lošinju imajo navadno veterne mline, ki prav dobro služijo. Na Krku pa, in tu pa tam tudi na Cresu, imajo v vsaki hiši žrnve (ročne mline), na katerih ženske svoje žito bolj na debelo meljejo.

Oljnih stiskalnic je še prav malo na paro. Največ jih gonijo konji, katerim zavežejo oči, da vrtijo na dolgem drogu mlinski kamen nad kamenitim okroglim koritom, v katero masline polagajo. Včasi pa vržejo masline v cilindrično gumno, ki je z obdelanim kamenjem potlakano, (njegov premer znaša 3—4 *m*), in potem vrtijo blizu 2 metra visoki in pol metra debeli mlinski

kamen nad maslinami kake dve uri, da se napravi žonta. To pobero v vreče iz rogoza ali kokosovih vlaken, polijo jih z vročo vodo in potem podstavijo pod stiskalnico, da kake dve uri olje iz njih teče. Mekine („polpame"), ki ostanejo v vreči, polagajo ali živini za klajo, ali pa jih prodajajo v Piran, kjer v posebni tvornici napravljajo iz njih ali milo, ali pa olje za stroje.

Hidravlični cement napravljajo na otoku Sv. Andrej pri Rovinju, a surovinski proizvod dovažajo večinoma iz labinske okolice. Mnogo tega cementa izvažajo celo v Italijo. Z rezanim kamenjem iz Žalborne in Oltra preskrbujejo Trst, s preluškim pri Voloskem pa Reko. Omeniti moramo tudi tvornico za pluto (za čepe, vzdigalnike mrež, rešilne pase potapljajočih, itd.) v Žalborni, ki pa dobiva potrebno gradivo iz inozemstva, ker je domači plutovni hrast preslab, preveč razcepljiv. H koncu opozarjamo tudi na bombažno predilnico pri Kopru, svečarno v Rovinju, lojarnico v Boljuncu, mlin za žveplo ob Rižanu, lojarnico in usnjarnico v Miljah, tvornico kemičnih proizvodov in navadnih steklenin v Piranu, ter mlin za žveplo ob Rižanu.

Trgovina.

Trgovina nazaduje poslednja leta, bodisi v Trstu, bodisi v Istri. Tržaška luka je sicer zelo lepa, moderno opravljena, ali njena trgovina se vendar ne more povzdigniti. V mestu so večinoma le vinotržnice, a prehodna trgovina ima svoja skladišča in pisarnice na obali, ker ta deluje le po naročbi in ne potrebuje niti velikih magacinov, niti dokov. Tržaški komisijonarji pošiljajo uzorce v inozemstvo in kupujejo potem žito ali druge pridelke brez „rizika". Vsa trgovina je večinoma v rokah židov in njena nestanovitnost plaši realne domače trgovce, ki ne morejo tekmovati z Lojdovim društvom. Tržaški trgovini zelo škoduje tekmovanje Benetk, kjer se je začela trgovina zopet povzdigati po izvršitvi pontebske železnice. Zato je neobhodno potrebno, da dobi Trst novo, krajšo železniško zvezo z zahodnimi avstrijskimi deželami in z južno Nemčijo. Do sedaj je država preveč zanemarjala tržaško luko, pa tudi prebivalci sami so premalo delavni v trgovinskih podjetjih. Treba je, da zna tudi ljudstvo porabiti svoje prirodne pripomočke, drugače bo tudi nova železnica tako

malo koristila Tržačanom, kakor n. pr. Sueški prekop arabskim Felahom.

Že Rimljani so bili zelo povzdignili trgovino v severnem delu Jadranskega morja. Poleg Akvileje so ustanovili tudi imenitno pristanišče „Pietas Julia“ (Pulj), ki je ohranilo svojo važnost še daleč notri v srednji vek. Seveda se je vršilo vse brodarenje večinoma le ob obali in tudi ladje so bile zelo primitivne, tako da so rabili za njih premikanje poleg jader tudi še vesla. Kakor je bilo vsako mesto s svojo okolico tako rekoč državica za se, tako je bilo tudi brodarenje omejeno na kratko republično obalo. S sosednjo trgovinsko republiko pa so nastali večkrat prepiri in celo poboji. Pri tem pa je trpela trgovina sploh in posamezna mesta, ki so se ohranila izza rimskega gospostva (Trst, Koper, Poreč in Pulj) niso mogla osredotočiti trgovine, tem manj, ker so jim tudi predrzni morski roparji („saraceni“) nagajali.

Benetke so se kot naslednica Akvileje najprej povzdignile iz mrtvila in zato so hotele tudi druga sosednja mesta pod svojo oblast spraviti in vso trgovino v Benetke speljati. To se jim je tudi posrečilo pri vseh isterskih mestih, le Trst jim je z uspehom kljuboval. Trst je imel namreč svojo zaslombo v slovenskih deželah, zlasti v Kranjski in južni Štajerski. Zato so bili Benečani Tržačanom nevošljivi in so hoteli Kranjce z orožjem v roki prisiliti, da bi svoje blago tovorili v Koper ali druga beneška mesta v Istri.*) Ko pa to ni koristilo, začeli so Trst napadati in oblegati, da bi ga v svojo oblast dobili. Ker si Tržačani niso mogli drugače pomagati, podali so se (l. 1382) pod mogočno okrilje avstrijskega orla. Avstrijski vladarji so skušali tržaško trgovino celo s silo povzdigniti. Tako je ukazal n. pr. cesar Friderik III., da mora vsa trgovina iz notranje Avstrije na Trst iti. Ta ukaz je potrdil tudi cesar Maksimilijan I. in pridodal, da mora tudi ogerska trgovina čez Ptuj na Trst, ter da morajo kranjski trgovci svoja žita v Trst pošiljati in jih tam za dva solda ceneje prodajati, nego po drugih tržiščih.

Ko je začela beneška trgovina po najdbi Amerike propadati, tedaj je bilo tudi Trstu ložje tekmovati z njegovo mogočno sosedo. In v tem tekmovanju so avstrijski vladarji najizdatnejše

*) Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Küstenstädten des adriatischen Meeres: Mittheilungen des Museal-Vereins für Krain, 1891.

podpirali Trst. Res, da je tržaško trgovino še nekoliko zavirala turška premoč in da je morala avstrijska vlada vse svoje telesne sile porabiti za odbijanje tega nevarnega sovražnika. Ali po slavni zmagi Evžena Savojskega pri Zenti in po sijajnem miru v Karlovcih je bila turška oblast za vedno strta in tedaj je mogel cesar Karl VI. vso svojo skrb obrniti na povzdigo avstrijske pomorske trgovine. Za njen prospeh je bil velikanskega pomena dogodek, da je omenjeni cesar najpoprej vladal na Španskem, kjer je lahko spoznal ogromno važnost pomorske trgovine. Jasno mu je postalo, kolikega pomena je to, če si avstrijski in španski Habsburžani lahko pomagajo po morju, kjer jih ne more nihče ovirati. Res je, da so Habsburžani Španijo izgubili, vendar pa so ohranili Sicilijo in Neapolitansko in s tema dvema deželama je bila silno potrebna zveza čez Trst.

Cesar Karl VI. si je torej prizadeval na vso moč, povzdigniti avstrijsko pomorsko trgovino. Najpoprej je izdal patent 2. junija 1717, s katerim je zažugal najstrožje kazni onim, ki bodo nadlegovali ladje njegovih podložnikov. Potem je razglasil po dolgem ugibanju 18. marca 1819 Trst (in Reko) za svobodno luko in ukazal zvezati jo po dobri cesti z notranjimi deželami. Izdal je več naredeb gledé skladišč za blago, gledé carinarstva, trgovskega sodstva, luške službe in zdravstvene previdnosti. On je ustanovil prvi pomorski lazaret v Trstu. Vabil je tuje trgovce, naj bi s svojo skušnjo in gmotnimi sredstvi pomagali domačim začetnikom. Prizadeval si je zlasti razširiti trgovino proti vzhodu, celo v vzhodno Indijo, ali to poslednje se mu ni posrečilo. Vendar je ta poskus pozneje obrodil dobèr sad. Tržačani so se hvaležno spominjali Karlovega prizadevanja s tem, da so mu postavili javen spomenik na glavnem trgu.

Marija Terezija je nadaljevala, kar je bil njen oče začel, in se popolnoma držala njegovih osnov. Ona je izdala l. 1774 takoimenovani „politični navigacijski edikt“, ki je ostal dolgo časa v veljavi in nekatere njegove določbe imajo še dandanašnji zakonito obveznost. S tem ediktom je uredila velika cesarica vso pomorsko trgovino v javnem zasebno-pravnem in disciplinarnem obziru. Dala je trgovskim ladjam pravico, da smejo jadrati pod avstrijsko trgovsko zastavo, razdelila je posameznim mornarjem njih opravke na ladjah, določila predpise gledé pri-

stajanja ladij, gledé lučne in zdravstvene naprave in gledé pristojbin, katere je ladjam plačevati. Pospeševala je tudi izdelovanje novih ladij. V Trstu so napravili za njene vlade oni pomol, na katerem je sedaj svetilnik, in del pomola Sv. Karla, pa novi lazaret (blizo sedanjega kolodvora), katerega so pa morali v začetku šestdesetih let podreti, ko so luko razširjali. Leta 1758 so odprli „borzo“ v Trstu in kmalo potem je izdala cesarica posebni trgovinski red, zlasti glede insolvenc in vseh mogočih prepirov v kupčijski praksi. Določila je tudi „diferencijalno carino“, t. j. da so mogli vse v avstrijskih deželah izdelano blago, ki je bilo namenjeno za porabo, ali pa za predelovanje v Trstu, tu sem prevažati kot domače blago, ne gledé na prosto luko, in nasprotno da so smatrali v Trstu izdelane fabrikate kot domače izdelke, tako da jim ni bilo treba nič, ali le malo carine plačevati. *)

Blagodejni nasledki teh modrih zakonov so se kmalo pokazali. Že l. 1766 je dosegel tržaški izvoz po morju vrednost 3,700.000 gld. To je bil tako velik uspeh, da so začeli Tržačani železo, osoljeno meso, moko, vosek, vino, sukno i. t. d. celo v Ameriko pošiljati. Trgovci so potem poskusili svojo srečo tudi v prednji Indiji (na malabarski in koromandelski obali), potem v vzhodni Indiji in na Kitajskem, tako da je celih dvanajst ladij posredovalo to veliko trgovino. Leta 1783 ustanovili so posebno društvo (400.000 gld. glavnice), ki naj bi pospeševalo trgovino v vzhodno Indijo in na Kitajsko, in ki je moglo deliti svojim delničarjem 20 in celo 40 % dividende, vkljub temu, da so se mu nekatere operacije ponesrečile. Avstrijska trgovina pa si je pridobila zaradi svojih luk tudi vsa bližnja tržišča v Jadranskem in Sredozemskem morju, na Grškem, v Turčiji in Siriji ter si odprla svojo prometno pot tudi na Nemško, v Poljsko in Rusijo. Takrat je prihajalo v tržaško luko vsako leto okoli 6000 ladij, ki so dovažale okoli 50.000 ton blaga, a izvažale blizo 40.000 ton.

Za vlade cesarja Jožefa II. se je zboljšalo zlasti trgovinsko sodstvo. On je prenovil vse dotedaj veljavne zakone, uredil carinarski in tarifni red, uredil mešetarstvo, prijavljanje trgovinskih

*) Ebner von Ebenthal, Maria Theresia und die österreichische Handelsmarine, Triest, 1888.

društev in tvrdk, prijavljenje in opuščenje trgovinskih podjetij, i. t. d. Ta cesar je sklenil tudi trgovinske pogodbe z zunanjimi državami, n. pr. z Rusijo, Turčijo, Italijo in severnoafriškimi državami. Posebno je spomina vredno, da je cesar Jožef dovolil celo nagrade za platno, opredeno volno in volnenino, potem za bakrenino, ki se izpelje iz tržaške luke v inozemstvo. Za žito so sezidali v Trstu velikanska skladišča, tako da so ga izpeljali vsako leto okoli miljon mernikov. Zlasti živahna je bila tedaj

Čički fant in dekle v narodni noši.

trgovina s Francosko, kamor so pošiljali železo, baker, drva, tobak, steklo, volno, platno, svilo i. t. d., a nasprotno od tam dobivali barvila (indigo), olje, kavo, surov cuker, mandlje in razne začimbe. Celo iz oddaljenih avstrijskih pokrajin in s Poljske prihajale so surovine v Trst, zlasti vosek in med. Tako je bil postal Trst v drugi polovici preteklega stoletja jedno najvažnejših tržišč v Evropi, zlasti je posredoval levantsko trgovino.

Ta trgovina se je še neizrečeno povzdignila po miru v Kampoformiju (1797), ko je dobila Avstrija prav dolgo, nepre-

trgano obalo od izliva Pada pa do Albanije. Tedaj so se združila vsa posamezna brodarska podjetja v jedno celoto, da so lahko jedno drugo podpirala in dopolnjevala. Tako je bilo mogoče, da je l. 1797 7000 ladij prihajalo v tržaško luko in ravno toliko nakrcanih odhajalo. Denarni promet je znašal tedaj 17 miljonov goldinarjev na leto in okoli 10.000 tujcev je prihajalo v to tržišče, ki je štelo še komaj 30.000 prebivalcev. Iz Trsta proti notranjosti je vozilo nad 2000 velikih voz („parizarjev“) in čez 4500 malih, v deželi navadnih voz.

Francoske vojne in francoska okupacija (1809—1813) so prizadjale tržaški trgovini marsikater hud udarec, ker je tedaj trgovina v obče mirovala. Najbogatejši trgovci so pobegnili iz Trsta in tržaške trgovinske predmete so plenili na odprtem morju. Res je, da se je začela vsled tega bolj živahno razvijati notranja trgovina, ali ta ni mogla nadomeščati gubitkov zunanje trgovine. Posebno v letih 1809—1813 so sekvestrovali vse prekmorsko blago, ki je prihajalo na angleških ladjah v Trst, in je prodajali pod ničvrednimi pretvezami, ali pa mu dovolili izkrcanje še le potem, ko je bila vojna kontribucija plačana. Francozi so sploh odpravili „svobodno luko“, ali zaradi važnosti tržaške trgovine so dovolili l. 1811 „entrepôt fictiv“, t. j. da so smeli levantinsko volno in drugo blago za jedno leto carine prosto nakladati, pozneje pa tudi vsako blago, ki bi prišlo čez češko ali koroško mejo, bodisi iz Italije, ali Francije. Francoska vlada je pospeševala najbolj trgovino z Malo Azijo, ali tržaški trgovci so imeli tako malo zaupanja, da je l. 1813 vsa uvozna in izvozna trgovina iznašala jedva 2·5 miljona goldinarjev. V času teh neugodnih razmer obrnila se je bila prehodna trgovina čez Benetke, Genovo in Marseljo, a Trst je izgubil mnogo te trgovine celo na Balkanski polotok.

Po dunajskem kongresu pa se je zopet povzdignila tržaška trgovina in trgovci so dobili nov pogum, novo podjetnost. Okoli l. 1820 so imeli tržaški brodarji redno zvezo s Krfom, Turčijo, Levanto, Egiptom, Malto, Genovo, Marseljo, Lizbono, Angleško, Ameriko itd., tako da so vsako leto uvažali 110.000 ton blaga in skoro ravno toliko tudi izvažali. V tej dobi (1820—1830) se je bil zlasti pomnožil uvoz egiptovskega bombaža in sicer skoro polovica vsega bombaževega pridelka one dežele. Cesar Franc I.

je izdal tudi novi carinarski red za prevozno trgovino, odpravil mnogo mitninskih pristojbin, sklenil trgovske pogodbe z Brazilijo, Zjedinjenimi državami, z Marokom, Veliko Britanijo itd. Mnogo je koristilo tržaški trgovini tudi to, da je vojno brodovje podpiralo trgovsko ladjevje proti pomorskim roparjem. V jednaki razmeri z gmotnim blagostanjem je rastlo tudi število prebivalcev. Leta 1701 je štel Trst le 5000 duš, l. 1813 še le 20.000, l. 1845 pa že 60.000 ljudij.

K povzdigi trgovine so mnogo pripomogli izurjeni in utrjeni mornarji isterske obale. Ti so s svojimi jadrnicami uzdrževali kaj živahno občevanje zlasti s Kvarnerskimi otoci in Dalmacijo. Jadrnice so bile napravljene ali za obalno trgovino, (za „kratko pot“), ali pa za pomorsko trgovino („dolgo pot“) z dvema ali tremi jarbolami. Obalne ladje imajo navadno napihnjen trebuh in močno zakrivljen, vzvišen prednji del. Najnavadnejše med njimi se imenujejo „trabakli“, druge so „bracere, tartane, bragoci“ itd. Poslednje služijo zlasti ribičem. Med trojadrnicami so najnavadnejše „barčne ladje, brigi in šonerji“, ali pa kombinacije dveh poslednjih. Razločujejo se pa te ladje med seboj po načinu, kako so stesane, po številu jarbol in po razreditvi jader.

Male obalne ladje so smele ploviti le po Jadranskem morju tjedoli do Jonskih otokov. Te so posredovale domači promet z italijansko obalo, Krfom in Albanijo. Velike obalne ladje so občevale z vsemi deželami ob Sredozemskem morju, uštevši one ob Črnem in Azovskem morju ter po otvoritvi Sueškega prekopa (1869) tudi po Rudečem morju. Izven Gibraltarskega preliva pa so smele le take trojadrnice, ki so imele poseben patent za „dolgo pot“. Velike obalne ladje so posredovale zlasti trgovino z Levanto, z grškimi in turškimi lukami, z Malo Azijo in južno Rusijo; v zahodno kotlino Sredozemskega morja so le malo zahajale. Pa tudi trojadrnice za dolgo pot so rade sprejemale blago za bližnje inozemstvo, če niso imele ravno posebnih naročil za Ameriko ali južno Afriko.

Nove najdbe našega stoletja so neizrečeno koristile pomorstvu. Znanje o dalnjih morjih se je razširilo in popolnilo; napravili so natančne morske karte, po katerih so se mornarji ravnali tudi v oddaljenih morjih. Proučili so zakone vetrov in morskih struj, izdelali so izvrstne stroje in mehanične priprave

ter sestavili priročne knjige za mornarje. Od sedaj naprej ni bilo več mornarstvo kako tveganje, kak negotov poskus, nego kapitan je imel v rokah vsa sredstva, da je lahko izpeljal svojo pot v vsakem slučaju, brez skrbi in brez izgube časa, ker se je lahko izognil vsaki preteči nevarnosti.

In komaj je bilo jadranje tako popolnjeno, že je stopila mesto vetra para kot gonilna moč. S tem se je dogodil največji prevrat v vsem mornarstvu. Mesto lahkih, ponosnih in ostro prikrojenih jadrnic so nastopili okorni, puhajoči parniki, ki večinoma ne rabijo jadrnega nakrasa, pač pa razširjajo cele oblake smrdečega dima. Od začetka so pač še jadrnice uspešno tekmovale s parniki, dokler so poslednji še le poskuse delali in dokler ni že omenjeni Reselj iznašel ladijskega vijaka; (s to iznajdbo pa so se Angleži okoristili). Ali kmalo so prevzeli parniki vse prevažanje pošte, popotnikov in blaga, ki je bilo v določenem času namenjeno v bolj oddaljene luke.

V Trstu so že v začetku tridesetih let zelo občutili nedostatek hitre zveze z važnejšimi tržišči, kar je prizadevalo mnogo škode trgovcem. Pošto so prevažale jadrnice, katere je posojalo vojno brodovje, in trgovinska potovanja so bila zelo težavna, ker so pobrala mnogo časa in denarja. Zaradi zakasnjevanja blaga morali so se tržaški trgovci po pravici bati zunanje konkurence. Iz tega uzroka se je začel tedanji trgovec in poznejši finančni minister Karl Bruck baviti z mislijo, kako ustanoviti posebno parobrodarsko društvo v Trstu. In res so ustanovili l. 1836 s podporo vlade veliko trgovinsko društvo „Lloyd“, ki je odposlalo dne 16. maja 1837 svoj prvi parnik „nadvojvoda Ludovik“ iz Trsta v Carigrad. Že koncem istega leta je imelo društvo deset svojih parnikov, ki so plovili redno v Levanto in Aleksandrijo. Društvo je koj prevzelo poštno službo v vsem njenem obsegu, in njegovi parniki so smeli nositi zastavo cesarske pošte.

Lojdova uprava je neumorno skrbela za razširjenje svojega podjetja in da je pridobila tem več luk svojemu delokrogu. Sedaj je gotovo, da ima Trst jedino Llojdu zahvaliti svojo trgovinsko važnost in da se je mogla cela država le s pomočjo tega društva vzdržati na oni stopinji, katero zavzema naša monarhija v svetovni trgovini. Zlasti v Levanti uživa Llojd neomejeno zaupanje, njegova zastava je povsod spoštovana, njeni agentje so veljavni in ugledni

trgovci. Res je, da je moralo društvo marsikatero zapreko premagati in da mu je pretila marsikatera nevarna kriza, ali z izdatno državno podporo je vse to srečno premagalo, da stoji sedaj v svoji polni jakosti. Že l. 1855 je sklenil Llojd pogodbodr| z žavo, katero je poznejše večkrat ponovil. Vsled te dobiva društvo stalno državno subvencijo proti temu, da opravlja poštno službo in da vzdržuje celo vrsto rednih voženj po Adriji, v Levanto, Indijo in Brazilijo. Ta subvencija je zagotovila Llojdu njegov obstanek, pa tudi ohranila državi redne trgovinske zveze in varno občevanje z inozemskimi državami.

Sueški prekop je pomagal pomnožiti Llojdove zveze. Že l. 1870 so začeli njegovi parniki voziti v Bombê in od tedaj naprej so se izpremenile te vožnje v redno parobrodarsko zvezo. Vsled poznejših pogodb razširil je Llojd svoje vožnje tudi v Singapor, Hongkong in Kanton.

Pa tudi po ustanovitvi Llojda posluževali so se zasebniki še vedno svojih jadrnic, ki so imele še dolgo časa obilo zaslužka. Še le čez več desetletij se je to znatno izpremenilo iz raznih uzrokov. Vsled železniških zvez so izgubile mnoge luke svojo važnost in na njih mesto so stopile poprej popolnoma zanemarjene luke. Prometna sredstva po suhem so se pomnožila, brzojavi so pospešili hitro občevanje in zato so se odprli novi viri vsakdanjim potrebam, ne da bi bili konsumentje izključno na morje navezani. Začeli so graditi (zlasti na Angleškem) v velikem številu male parnike, ki so kmalu prevzeli od jadrnic vso lokalno službo. Nastal je tedaj hud boj med jadrom in paro, ali o konečni zmagi ni mogel nihče dvomiti. Tako je osamela in utihnila marsikatera luka, v kateri je bilo poprej cel dan najbučnejše življenje.

Vedno rastoča trgovina v Trstu zahtevala je pa tudi vedno novih priprav za svoje redno vzdrževanje. Koj ko je bilo sklenjeno, da se odpravi svobodna luka, skrbela je vlada za to, da se razširi tržaška luka in da se napravijo obsežna skladišča, kamor se bo postavljalo blago pred razpečavanjem po mestu in bližnjih tržiščih. Za to so izbrali prostor na severu stare luke, na mestu Marija-Terezijinega lazareta proti Barkovljam. Ker pa tam ni bilo zadosti prostora za skladišča, za razkladanje in nakladanje, morali so potrebno obalo še le morju izviti, t. j. odko-

pali so strmi obronek nad železnično progo in z dobljenim gradivom zasuli so plitko morje. Zato pa so pomaknili novo luko daleč v morje.

Ta ima dve glavni kotlini, razdeljeni in obdani po pomolih, potem pa še tretjo manjšo, čisto ločeno in skoro popolnoma zaprto, ki je namenjena za one ladje, katere dovažajo ameriški petrolej v Trst. Pred vso luko pa se vleče mogočen bran 1090 *m* daleč, ki odganja luki nevarne valove od zahoda in jugozahoda. Ves svet, katerega so pridobili na mestu poprejšnjega morja, meri 29 *ha*. Pomoli so dolgi 215 *m*, široki po 80 *m* in jeden celo 93 *m*. Morje so znižali v novi luki povsod na 8·5 *m*, da morejo tudi največje ladje pristati prav k obali, ki je okoli in okoli z rezanim kamnom obdana. Vsa njena dolžina znaša okrogle 4 *km*. Luka in skladišča so električno razsvetljena. Vse to delo je izvršila država od l. 1867—1881 ter potrošila za-nj 13·5 miljonov goldinarjev.

Pa komaj so bila ta dela dokončana, že se je pokazalo, da je nova luka nedostatna za pomnoženi promet, ki je moral nastati vsled odprave svobodne luke (l. 1891). Zato je dovolil drž. zbor l. 1887 zopet štiri miljone za luške zgradbe v Trstu in s temi so napravili zopet novo kotlino na južni strani nove luke, potem pa veliko planoto na severni strani poprejšnjih zgradb, ki je namenjena deloma za nova skladišča, deloma pa da bi pospeševala nakladanje blaga na železnico. Tudi so priredili pri Sv. Savi v miljskem zalivu posebno luko za ladje, ki dovažajo petrolej iz Batuma. Te ladje imajo mnogo takoimenovanih vodnjakov t. j. popolnoma ločenih oddelkov, v katere se petrolej spravi s pomočjo sisalk, a na pristanu se zopet izsisa s parno silo in po ceveh v skladišča, a iz teh zopet v valjarjem podobne železne zaboje na vagonih. V novi luki je tudi velik svetilnik in poleg njega skladišče za drva. Vseh magacinov je 29, ki imajo skupno 170.000 m^2 prostora.

Prvi svetilnik so napravili v Trstu še le l. 1817 in odbor tržaške borze je moral zanj skrbeti, dokler ni prevzela država njegove oskrbe l. 1867. Od tedaj so napravili ob celi obali svetilnike in luške sveče najrazličnejše vrste. Najvažnejši svetilniki so tržaški, žalbornski, svetoivanski pri Rovinju, porerski, sansiški in galijolski.

Mornarji neobhodno potrebujejo dobre pomorske karte in zato je c. kr. mornarica preskrbela v letih 1866—1873 izvrstne pomorske karte vse avstrijske obale v merilu 1 : 80.000. Določili so semaforične postaje (n. pr. na Porerju), ki naznanjajo že od daleč prihod ladje in njeno zastavo. Važna so tudi meteorologična poročila o vremenu, kakršnega je mornarjem pričakovati, in ta poročila pošiljajo premnogi observatoriji brzojavnim potem na vse strani. Tržaški observatorij na trgovinski in mornarski akademiji zbira takšna meteorologična poročila in jih koj naznanja interesovanim pomorščakom. K povzdigi pomorstva pripomorejo neizrečeno mnogo navtiške šole. Prva taka je bila ustanovljena že l. 1817 v Trstu. Pozneje so to šolo mnogokrat preustrojili, popolnili in jo faktičnim potrebam prilagodili. Poleg nje („akademije"), imamo sedaj tudi v Lošinju navtiško šolo.

Do l. 1869 so nosile avstrijske trgovinske ladje isto zastavo, kakor vojne ladje, katero je že cesar Jožef II. vpeljal l. 1786. Sedaj pa je trgovinska zastava preplovljena, t. j. pri drogu je avstrijska zastava rudeče-belo-rudeče barve z avstrijskim grbom v sredi.*)

Mnogo manj se da povedati o istrski trgovini. Poleg avstro-ogerskega Llojda posreduje redno zvezo ob istrski obali (med Trstom in Reko) še mnogo lokalnih, privatnih parnikov, ki med seboj zelo tekmujejo. Trgovina služi večinoma lokalnim potrebam ali pa posreduje izvažanje deželnih pridelkov in obrtnijskih izdelkov. Iz Istre izvažajo: vino, olje, sol, sumak, volno, kože, premog, obdelano kamenje, drva, (zlasti v Italijo), sveže in ohranjene ribe, marone in lavorjevo listje (z obale okoli Voloskega) in zelo čislane lešnike iz okraja rovinjskega. Uvažajo pa zlasti gradivo za ladje, jestvine, žito, sočivje, steklenine, lončenine, prekmorsko blago in razne modne izdelke. Čiči krošnjarijo z vinskim kisom daleč okoli, (celo na Češkem), ter prodajajo svoje lesno oglje („garbuna") zlasti v Trst.

Do sedaj je bila splošna navada, da so kmetice pekle ukusen, zdrav domač kruh iz kraške pšenice ter ga prodajale v bližnja mesta. „Breškice" iz Ricmanj, Boršta, Ščedne peko še vedno tak kruh in ga nosijo na oslicah v Trst, kjer kupujejo

*) E. Becher, Maritime Entwicklung und Schiffahrt in Triest (Oest.-ung. Monarchie in Wort und Bild, Küstenland, str. 303—322.)

zopet žito ali moko za skupljen denar; med tem pa plevejo moški po vrtih in njivah!

Največ trgovine ima koperski okraj, ker je najbližji Trstu, Tje prodajajo tudi maslo, sir, slanino, loj, volno, kože in svilo. V piranski okraj več uvažajo, kot izvažajo; ravno tako tudi v poreški (zlasti gledé obleke in nakrasnin). Vôdnjanski okraj dobiva le malo predmetov od zunaj. Iz puljskega okraja izvažajo zlasti „saldame“ in kamenje za stavbe, a v mesto uvažajo vse potrebščine omikanega življenja. Iz vološkega okraja izvažajo zlasti raznovrstno lesno blago, iz podgrajskega in buzetskega oglje, iz pazinskega in motovunskega svilne mešičke.

Vso notranjo trgovino istrsko posreduje večinoma državna železnica Divača-Pulj, le malo državna cesta Trst-Reka, še manj pa ona iz Reke v Pazin in Pulj. Železnico iz Divače v Pulj so odprli 20. septembra 1876. Ona meri 123 *km* in ima stransko progo iz Kanfanara v Rovinj, 21 *km* dolgo. Iz postaje Hrpelje-Kozina vodi stranska proga tudi v Trst (Sv. Andrej), 21 *km*, ki je bila odprta l. 1887, a njene postaje Draga in Boršt, ter postajica Ricmanje so še v Istri. Istrska železnica vozi trikrat na dan gori in doli, primeroma prav hitro, ker ima navzgor dve lokomotivi upreženi. Puljska postaja stoji precej zunaj mesta, ob luki Valle S. Pietro (Valle lunga), a ima obalni tir celo do arsenala.

O stanju primorske mornarice l. 1891—1893 imamo naslednje podatke. *)

Novih ladij so stesali l. 1891 : 80 ; l. 1892 : 78 ; l. 1893 : 90. Te so imele prostora za 8136 + 2866 + 7323 ton in stale so 1575 + 740 + 1541 tisoč goldinarjev. V istih letih so predelali in popravili 636 + 424 + 585 ladij z 148.663 + 143.221 + 174.340 tonami in 2623 + 2721 + 2052 tisoči goldinarjev stroškov. Med predelanimi ladjami je bilo največ Llojdovih, namreč 74+74+76. Po raznovrstnosti bilo je 499 + 276 + 394 predelanih bark, 96 + 94 + 163 jadrnic in 160 + 148 + 137 parnikov.

V omenjenih treh letih je priplulo v Trst z okolico 6034 + 5997 + 6448 nakrcanih in 1813 + 1709 + 1516 praznih ladij s parniki vred; v Istro pa: 20.288 + 21.981 + 24.446 na-

*) Statistik des Verkehrs für die Jahre 1892 –1893, (Wien, 1895) st. 60 in naslednje.

krcanih in 4438 + 4490 + 4134 praznih ladij. V istem času je odplulo iz tržaških luk 5951 + 5316 + 5633 nakrcanih in 1846 + 2321 + 2329 praznih ladij; iz istrskih luk pa: 22.781 + 24.435 + 26.115 nakrcanih in 2842 + 2785 + 3225 praznih ladij vsake vrste.

Čička v narodni noši.

Ogromno večino vse trgovine in vsega prometa z inozemstvom posreduje tržaška luka in sicer se je njen delež zvečal v letih 1884—1893 od 67·78 % na 80·11 % od vsega vpeljanega blaga, delež izvoza pa od 45·07 % na 59·02 %. Do konca l. 1889 je znašal izvoz več nego uvoz, a od l. 1890 naprej prevaguje poslednji. Vendar je tudi izvozna trgovina Trsta znašala le 15·34 %

manj v primeri z vkupnim zmanjškom izpeljanih metercentov blaga iz vse države.

V primeri s Trstom je trgovina drugih avstrijskih luk zelo ponižna. Te druge se le malo udeležujejo prometa z inozemstvom, k večjemu da uvažajo živila (kavo, cuker, južno sadje), a izvažajo gradivo in vino. Precejšnja pa je trgovina med Istro in bližnjo Reko. Nove železnice so mnogo škodile istrskemu pomorskemu prometu. Prav zelo se je zmanjšala izvozna trgovina iz istrskih luk, to pa za to, ker sedaj ne potrebujejo več toliko gradiva (obdelanega kamenja) za luške stavbe, pomole in brane.

Glede množine v letih 1891—1893 vpeljanega in izpeljanega blaga imamo naslednje podatke:

V Trst so pripeljali omenjene dobe 6,554.650 + 6,825.474 + 7,407.708 *mct* blaga, a odpeljali 6,351.697 + 5,875.136 + 5,852.853 *mct*. — Leta 1894 je znašal ves promet v Trstu (uvoz in izvoz) 23·3 miljonov *mct*, l. 1895 pa 24·3 miljonov *mct*. Vrednost blaga je znašala poslednjega leta 648·5 miljonov goldinarjev, za 2 % manj, nego l. 1894, ker se je med tem cena blagu zmanjšala.

V istrske luke so vpeljali v letih 1891—93: 1,080.786 + 966.237 + 971.894 *mct* blaga in sicer največ v puljsko: 347.930 + 386.092 + 462.199 *mct*; potem v rovinjsko: 89.463 + 73.312 + 64.220 *mct*, in lošinjsko: 78.377 + 71.565 + 56.608 *mct* V isti dobi so izpeljali iz Istre: 3,544.786 + 3,046.590 + 2,811.647 *mct* blaga in sicer največ iz lošinjske luke: 106.939 + 107.329 + 137.754 *mct*, potem iz rovinjske: 82.494 + 83.862 + 71.816 *mct*, in naposled iz puljske: 104.244 + 22.297 + 67.625 *mct*.

Največ blaga so pripeljali in odpeljali Llojdovi parniki in sicer so pripeljali l. 1893: 2,013.146 *mct* v vrednosti 87,267.532 gld; odpeljali pa 2,082.946 *mct* v vrednosti 115,746.786 gld. Samo iz Istre so pripeljali Llojdovi parniki omenjenega leta 3.198 *q* in sicer med temi 722 *q* vina in 376 *q* olja, pa 50 *q* cementa. Istega leta so izpeljali Llojdovi parniki iz tržaške luke v Istro 14.476 *q* raznega blaga, med tem največ piva (2903 *q*), potem moke (1395 *q*), riža (703 *q*), tobaka (593 *q*), vina (593 *q*), tkanin in manufaktur (498 *q*), cukra (415 *q*), testenin (294 *q*), olja očiščenega (208 *q*), kave (148 *q*), mesa (57 *q*) in pšenice (9 *q*). Tu našteti izvozni predmeti dosezajo skoro vsako leto isto množino, tako da istrske potrebščine ne naraščajo posebno.

Avstro-ogerski Llojd je štel l. 1896 80 parnikov, ki so mogli nositi 147.118 ton. Med temi je lepo število takih parnikov, ki so stesani po najnovejših uzorcih, ki so v soglasju s sedanjim napredkom in ki so najbogatejše preskrbljeni tudi za najzložnejše potovalce. Na teh ladjah se nahaja čez 3000 mož v najrazličnejših službah in če tem prištejemo delavce v arsenalu, agente in agencijske poslužnike doma in v inozemstvu, uradnike pri osrednji upravi, težake pri nakladanju in izkladanju, tedaj lahko računamo, da daje Llojd sam nad 8000 osebam vsakdanjega zaslužka.

Poleg Llojda ustanovila je ogerska vlada tudi parobrodarsko društvo „Adrija“ na Reki, ki pa ima le malo prometa s Primorsko. Dalje so osnovali v Istri še več malih podjetij lokalnega pomena, ki prav dobro služijo in vzdržujejo redni promet med isterskimi lukami.

V novejšem času so začeli posamezni bogataši naročevati si svoje privatne „jahte“ za razveseljevanje in razvedrenje po sinjem morju in ob dražestnih obalah. Vendar se še ni mogel ukoreniniti ta najnovejši „šport“ v našem Primorju zaradi pomanjkanja požrtvovalnih ličnosti, čeravno spada med najmikavnejše športe. Morje vzbuja v človeku misel o brezmernosti in brezkončnosti, o vzvišenosti nad vsakdanjimi dogodki. Morje razširja človeku obzorje in krog njegovega mišljenja, navdaja ga s srčnostjo in močjo, da kljubuje morskim valovom in vsem nevarnostim največjih viharjev „mokrega elementa“.

Tržaška borza je zelo stara, starejša nego one drugih trgovinskih mest. V poprejšnjih časih so se shajali tržaški trgovci v posebnem, nalašč za to zidanem poslopju (Borsa vecchia), kjer so se pogovarjali o kupčiji in sklepali kupovne posle. Sedanji rod trgovcev pa se shaja dan za dnevom v takoimenovanem Tergesteju, kjer ima svoje zbirališče, čitalnico, kavarno, itd. Lahko se reče, da imajo tržaški trgovci tu svoje stalno bivališče, da se tu nahajajo od ranih ur do pozno zvečer. Trgovca, katerega si povsod drugod zastonj iskal, najdeš gotovo v Tergesteju. Vsi zastopniki bank, veletržci in manjši kupčevalci zahajajo redno v tamošnjo kavarno, sedaj pač mnogi le iz navade, ker trgovinski posli v Trstu so postali precej mlačni.

Vsled pomnožene trgovinske mreže in izpeljave raznih prekopov spremenile so se zdatno daljave trgovinskih potov. Pri tem je Trst mnogo trpel in njegova trgovina izgubila je mnogo svojih starih domen. Zato so izvestno opravičene tožbe, da se ni zadosti skrbelo za pridobitev novih oddajnih predelov, za druge krajše in cenejše zveze med Trstom in notranjostjo monarhije, z jedno besedo za odškodovanje izgube na novih poljih in z novimi podjetji. S temi bi se morda dale stare moči oživiti in propadajoči trgovini novo življenje vdahniti. Seveda pa ostane tržaška trgovina vedno le prehodna, posredovalna, ker je Trst prva izvozna luka avstrijskih pridelkov in obrtnih izdelkov ter pravi emporij za menjevanje mednarodnega blaga.

V Trst se uvažajo po morju najbolj naslednji predmeti: premog (700.000 *mtc*), bombaž (600.000), petrolej (430.000), pšenica (360.000), vino (350.000), kava (330.000), južno sadje (300.000), ježice (200.000), rozine in korinte (160.000), riž (150.000), kože (100.000), olje (90.000); potem žveplo, smole, juta, sol, moka, poper, mirodije, doge itd. Izvažajo pa po morju: moko (520.000 *mtc*), cuker (450.000), suho sadje (180.000), papir (165.000), vino (135.000), pivo (120.000), bombaževine (100.000), stročenine (90.000), riž (85.000), premog (80.000), steklenine (65.000) in doge (okoli 17 miljonov kosov); potem pa tudi razno lesenino, železnino, alkohol, itd.

Notranjo trgovino pospešujeta dva kolodvora: „južni“ na severni strani luke blizo skladišč, in državni na južni strani luke (pri Sv. Andreju). Obadva sta zvezana med seboj s tirom ob obali, ki pa služi le za promet blaga in se torej uporablja le po noči. Po sredi mesta drži 371·6 *m* dolg in 28·4 *m* širok kanal do cerkve sv. Antona novega. Po njem lahko plovijo tudi večje jadrnice (tedaj odpro obadva čezenj vodeča mosta) in prav lahko blago izkladajo ali nakladajo. Tudi prazne ladje počivajo v tem kanalu. Ves promet je osredotočen na obali in sedaj zlasti v bližini južnega kolodvora.

Po suhem prihaja v Trst največ rujavega in črnega premoga (750.000 *mtc*), cukra (470.000), moke (410.000), suhega sadja (181.000), pšenice (205.000), jeklenine in železnine (180.000), papirja (160.000), piva (110.000), volnenine in bombaževine (110.000), stročenin (90.000), steklenin (70.000), lesnega blaga

(2,900.000 kosov); potem: alkohol, žganje, olje, pleve, drobnine, rudninske vode, itd. Iz Trsta pa uvažajo v notranjost zlasti petrolej (380.000 *mtc*), kavo (300.000), vino (190.000) ježice (170.000), bombaž (160.000), olje (100.000), kože (90.000), smole (85.000), juto (85.000), žveplo (65.000), mirodije in poper (50.000); potem razna barvila (živalska in rastlinska), riž, moko, itd.

Kdor pa hoče tržaško trgovino v pravi luči spoznati, ta ne sme gledati le na tu naštete številke, ampak primerjati tudi druge sosednje luke, za koliko se je v njih povzdignila trgovina v določeni dobi. Tako se je n. pr. povzdignil promet v petletni dobi 1879—1883 na Reki za 63 % (!), v Benetkah za 19 %, a v Trstu le nekaj malega čez 9 % (!).

V Trstu je navada, da se neke tvrdke pečajo zlasti s kako posebno trgovino in smatrajo dotične predmete kot pripadajoče v njih posebno področje. Vendar pa to ne izključuje, da bi te tvrdke ne špekulirale tudi z drugimi predmeti, če se jim ravno priložnost ponudi. Za trgovino s kavo so stalni zastopniki zunanjih tvrdk, ki dobivajo od teh svoje uzorce in sklepajo potem s tržaškimi trgovci dotične pogodbe. Ko pride kava v Trst, spravijo jo najprej v skladišča, jo tam očistijo in po dobroti razdelé, ali pa jo na zahtevanje odjemnika tudi „pobarvajo“, t. j. denejo jo v vreče, ki so napojene z neškodljivim barvilom, potem pa jo nekaj časa sem pa tje prevračajo, da dobi zahtevano barvo.

Posebna špecijaliteta je v Trstu trgovina z južnim sadjem, zlasti z narančami in limonami. Trgovci naročujejo to blago na svoj račun v južni Italiji, zlasti na Siciliji, ali pa je dobivajo od tamošnjih producentov in trgovskih tvornic v razprodajo. Iz Trsta pošiljajo mnogo deščic na Sicilijo, da narede tam iz njih potrebne zaboje. Vsak tak zaboj teži okoli 35 *kg* in drži n. pr. 250—330 limon. Ker se pa to sadje prav lahko pokvari, zato je v Trstu koj pregledajo in odberejo. Prezrelo ali že nagnito sadje proda se potem po nizki ceni na domačem trgu, ali pa se razpeča v Benetke in druge primorske kraje. To odbiranje opravljajo večinoma ženske, ki odpro vsak posamezen zaboj in izluščijo vsak kos iz papirnatega omotka, slabo blago na stran denejo, a dobro zopet v papir zavijejo in potem v zaboje ali sode zabijejo. S tem delom se živi v Trstu kakih 1500 rodovin. „Sortirano“ blago potem skrbno zavarujejo proti mrazu in je raz-

pošiljajo zlasti po severnih avstrijskih deželah, po Nemčiji in na Rusko.

Znamenita je tudi trgovina s slivami. Te prihajajo v Trst zlasti po suhem iz Bosne, Hrvaške, Slavonije in Srbije, nekoliko pa tudi po morju iz Macedonije, bodisi v sodih, ali vrečah. Koj po prihodu preiščejo vsak sod in vsako vrečo, odbero pokvarjeno blago, a dobro tlačijo v sode ali zaboje s stroji in stiskalnicami, tako da je za to delo le malo ljudij treba. Trgovina s slivami se razvija v veliki meri zlasti proti Ameriki, pa tudi na Francosko, Holandsko, v Nemčijo in nekaj malega v avstrijske pokrajine.

Maslinsko olje dovažajo iz Italije, Levante, Albanije, Krfa, Dalmacije in Istre, včasi tudi iz Španije in Tunizije. Trgovino posredujejo skoro izključno tržni mešetarji na račun dotičnih producentov. Olje prihaja v Trst deloma v izvirnih sodih, deloma pa v stalnih sodih na prevoznih ladjah, iz katerih potem olje vzdignejo s sesalkami in je prepeljejo v skladišča, da se tam v posebnih posodah sesede in izčisti. Oborino brez vode porabijo v tvornicah za milo.

Vinska trgovina se je zelo povzdignila v zadnjih letih, ker so začeli uvažati posebno italijanska, francoska in grška vina. Nasprotno izvažajo težka dalmatinska vina zlasti na Francosko, da jih tam s cukrom posladijo in potem zopet k nam vozijo kot buteljska vina. Glede mirodij je bil poprej Trst glavna uvozna in izvozna luka ne samo za Avstro-Ogersko, ampak tudi za Nemčijo, Rusijo in sploh za vso severno Evropo, dokler niso železnice novih potov odprle.

Velika večina tržaškega prebivalstva se peča s trgovino neposredno ali posredno. Trgovinske namene pospešujejo zlasti razne banke in njih filijale, n. pr. „Banca commerciale Triestina“, „Banca popolare“, podružnica „avstro-ogerske banke“, kreditnega zavoda, banke Unije, anglo-avstrijske banke, itd. Za pomorsko trgovino so zlasti važne mnogoštevilne domače zavarovalnice in zastopstva tujih društev za nezgode na morju, naposled tudi društvo „Veritas Austro-Ungarica“, ki sodi ladje, koliko zmožnost imajo za plovitev po odprtem morju. Trgovino pospešuje seveda tudi c. in kr. pomorska oblast, trgovinska in obrtna zbornica,

ravnateljstvo borze in trgovinsko razsodništvo, zapriseženi mešetarji, itd.

V Trstu je prav razširjen špedicijski posel. Nekatere špedicijske hiše vzdržujejo prav obširna skladišča, dajejo zaslužka jako mnogim osebam, plačujejo svoje zastopnike v državi in inozemstvu in oskrbujejo z veliko natančnostjo vso prehodno trgovino. Osnovalo se je tudi društvo za razpečavanje rib in ribakov v notranje dežele avstro-ogerske, da jih preskrbi s tečno hrano za postne dni.

Poštni promet najvažnejših postaj Trsta-Istre, ki so imele vsaj 1000 gld. dohodka v zadnjih dveh letih, nam kaže naslednja preglednica:

Poštni uradi	Leta 1894 odposlanih		Leta 1895 odposlanih	
	pisem	pošiljatev	pisem	pošiljatev
Trst	12207600	1010000	11153300	1008000
Pulj	986700	110300	985100	9400 (?)
Opatija	237400	24200	230700	22300
Koper	221700	27300	116800	24600
Lošinj mali	134400	12100	133300	10000
Rovinj	107300	10700	102400	9700
Piran	103600	11100	100700	10300
Pazin	86800	14800	86700	12300
Volosko	85100	11500	83800	10300
Poreč	83200	8600	80400	8700
Buje	68100	5400	59200	5200
Labin	65000	7900	63600	8000
Buzet	47000	2600	43000	1800
Cres	40200	3000	37000	2800
Izola	31400	3100	31400	3100
Krk	29200	2100	29300	1800
Vodnjan	29100	8300	28900	8200
Mile	28600	1600	28600	1600
Novigrad	28500	1500	19400	1500
Fazana	26700	2600	20000	2500
Umag	26400	1400	26300	1000
Matulje	25600	2000	—	—
Motovun	25400	2100	25400	2100
Lošinj veliki	22500	1000	20500	1000
Podgrad	21900	3500	—	—
Lovran	21000	2200	21200	2300

Telegrafični promet največjih postaj Trsta-Istre v zadnjih dveh letih kaže naslednja preglednica:*)

Postaje	Brzojavke l. 1894		Brzojavke l. 1895	
	odposlane	sprejete	odposlane	sprejete
Trst, glavna postaja	217691	323492	219443	345846
» borsa	86972	19697	101646	22233
» javni vrt	20737	24354	23997	28300
» Giuseppina	19465	17142	19396	17142
» Barriera v.	6352	9506	8157	9707
» svobodna luka	5510	5623	7101	7965
Pulj	27659	28462	31325	29717
Opatija	23935	21197	24783	23393
Lošinj mali	8300	9514	9669	10888
Rovinj	4388	5017	4835	5285
Poreč	3321	2961	3741	3168
Pazin	2454	2106	2952	2475
Piran	2450	2956	2593	3307
Koper	2306	2963	2561	3250
Volosko	1999	1827	1965	1965
Labin	1918	1423	1755	1320
Cres	1522	1755	1758	1706
Izola	1279	2163	1427	2345
Lošinj veliki	1096	1133	1298	1393
Umag	1088	932	1184	1040
Buje	1082	1358	1260	1405
Lovran	925	1399	1346	1803
Vôdnjan	898	1122	1076	1272
Krk	788	1187	1054	1497
Motovun	751	1044	833	1022
Fazana	744	781	745	785

*) K. k. Handelsministerium, Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr, Wien 1895 und 1896.

DATE DUE			

